

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Biblioteka STUDIJE
— K n j i g a 3 4 —

Sandra Šućurović, Igor Mikloušić, Martina Knežević

PSIHOSOCIJALNA PRILAGODBA
HRVATSKIH BRANITEĽJA
Individualna i društvena perspektiva

Biblioteka **Studije**
— Knjiga 34 —

Sandra Šučurović, Igor Mikloušić, Martina Knežević

PSIHOSOCIJALNA PRILAGODBA HRVATSKIH BRANITELJA
Individualna i društvena perspektiva

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Marulićev trg 19/I, Zagreb;
tel. (01) 4886800; faks (01) 4828296; ured@pilar.hr; www.pilar.hr

Za nakladnika:

prof. dr. sc. Vlado Šakić

Izvršna urednica:

Mirjana Paić-Jurinić

Recenzenti:

prof. dr. sc. Marijana Braš

prof. dr. sc. Goran Milas

Lektura:

Ivona Filipović Grčić

Grafički i tehnički urednik:

Zlatko Rebernjak

Prijelom i priprema za tisak:

Grafički studio Forma ultima, Zagreb

Tisak:

???, Zagreb, 2017.

ISBN 978-953-7964-57-3

Cip zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 000975963

Copyright © 2017. — Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Sav prihod od prodaje knjige namijenjen je
Zakladi hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata
i članovima njihovih obitelji.

Sandra Šućurović, Igor Mikloušić, Martina Knežević

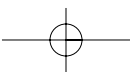
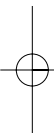
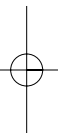
PSIHOSOCIJALNA PRILAGODBA HRVATSKIH BRANITELJA

Individualna i
društvena perspektiva

INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO **PILAR**

Zagreb, 2017.

SADRŽAJ

Predgovor	7
1. DOMOVINSKI RAT: KRATKI PREGLED	11
Rat na području Hrvatske	13
Rat u brojkama	13
Rat u datumima	15
Specifičnosti ustroja Hrvatske vojske i obrambenih snaga ..	17
Branitelji danas i problemi integracije u civilno društvo	21
Psihologija rata i ratnih iskustava	31
2. PSIHOLOŠKE POSLJEDICE SUDJELOVANJA U BORBI ..	35
Specifičnost ratnih iskustava i okolnosti u kojima se vojnici mogu naći	37
Posljedice stresnog iskustva: vrijeme za oporavak ili razvoj bolesti	39
Posttraumatski stresni poremećaj	41
Čimbenici koji mogu umanjiti negativan utjecaj stresa	47
Strategije suočavanja sa stresom	47
Vještine upravljanja emocijama i raspoloženjem	49
Kvaliteta života	51
Cilj i problemi	53
Metoda	54
Sudionici	54
Instrumenti	55
Postupak	58
Rezultati	59
Rasprava	64
Izloženost borbi i posttraumatski stresni simptomi	64
Suočavanje s posljedicama traume: emocije, strategije i posttraumatski simptomi	66
Kvaliteta života hrvatskih branitelja	71

3. DRUŠTVENI ČIMBENICI PRILAGODBE I INTEGRACIJE BRANITELJSKE POPULACIJE	75
Važnost osjećaja zajedništva	78
Društvena uključenost	87
Povjerenje	89
Cilj	93
Metoda	94
Sudionici	94
Instrumenti	94
Postupak	97
Rezultati	97
Rasprava	99
4. SMJERNICE ZA DALJE: PREFERIRANE AKTIVNOSTI UNUTAR BRANITELJSKIH UDRUGA	109
Sudionici	111
Instrumenti	111
Upitnik o preferiranim aktivnostima, pravima i pogodnostima unutar braniteljskih udruga	111
Rezultati i rasprava	112
 Zahvale	 121
Literatura	123
1. poglavlje	123
2. poglavlje	128
3. poglavlje	141
4. poglavlje	146
Sažetak	149
Summary	151
O autorima	153

Predgovor

←
Fotografija: Arhiv Udruge veterana 7. gardijske brigade »PUMA«.

Knjiga *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja* koju supotpisuju Sandra Šučurović, Igor Mikloušić i Martina Knežević rezultat je opsežnog istraživanja provedenog među braniteljskom populacijom. Unatoč društvenom značaju i ozbiljnosti teme braniteljska je populacija u znanstvenim istraživanjima još uvijek izrazito podzastupljena, a u javnosti se najčešće predstavlja kroz neutemeljene subjektivne tvrdnje i ideje u čijoj pozadini ne leže ozbiljne empirijske analize. Srećom, knjiga koju držite u ruci donekle popunjava tu prazninu te kao takva predstavlja korak naprijed u razumijevanju braniteljske populacije. Kroz provedena istraživanja i teorijska promišljanja opisuje njihovo ponašanje u različitim prilikama, dovodeći ih u vezu sa psihološkim i društvenim čimbenicima, nudeći i moguća rješenja poteškoća s kojima se susreću u društvu.

Knjiga je podijeljena u četiri cjeline kroz koje povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost analizom niza neodvojivih bioloških, psiholoških, društvenih i duhovnih čimbenika koji su utjecali i još uvijek utječu na zdravlje i cjelokupni život hrvatskih branitelja. Uvodni dio predstavlja kontekst povijesnih i društvenih zbivanja za vrijeme Domovinskog rata, prikazan kroz brojeve, datume i specifičnosti Hrvatske vojske. Druga cjelina bavi se psihološkim posljedicama sudjelovanja u ratnim zbivanjima, prvenstveno iznoseći rezultate istraživanja koji uključuju izloženost borbi, nastanak posttraumatskih stresnih simptoma i posttraumatskog stresnog poremećaja, naglašavajući važnost načina suočavanja sa stresom kao važnih prediktora razvoja poremećaja, ali i emocionalne kompetentnosti i emocionalne regulacije i kontrole. Važno je također napomenuti da je ovo jedna od rijetkih knjiga koja se bavi i kvalitetom života braniteljske populacije i ukazuje na velike razlike u odnosu na opću populaciju. Treća cjelina bavi

se društvenim čimbenicima, koji su bitni za prilagodbu i reintegraciju branitelja i daje nam dobar uvid i omogućuje bolje razumijevanje socijalne dinamike braniteljske populacije. Analiza odnosa između branitelja Domovinskog rata i ostalih društvenih skupina (intergrupna dinamika) te analiza odnosa unutar grupe branitelja (intragrupna dinamika) predstavlja neprocjenjiv doprinos razumijevanju njihovih problema i poteškoća. Četvrti, zaključni dio posvećen je po meni jednom od najvažnijih područja, preporukama i smjernicama budućeg rada s braniteljskom populacijom. Nadam se da će barem neke od navedenih smjernica biti usvojene u daljnjem stručnom radu i politici usmjerenoj prema braniteljskoj populaciji. Jer, kako kažu autori, »Neprepoznavanjem i nerazumijevanjem problema koje donosi rat učinjeni su brojni propusti u pristupu braniteljskoj populaciji, no uvijek postoji mogućnost ispravljanja propusta i okretanja prema budućim koracima. Vjerujemo da će ovakvo rasvjetljavanje karakteristika i unutargrupnih odnosa u braniteljskoj populaciji ne samo osnažiti braniteljsku populaciju kako bi se njihovi potencijali za suradnju i suosjećanje usmjerili u svrhu poboljšanja kvalitete života branitelja, njihovih suboraca i obitelji, već i dugoročno pridonijeti boljitku lokalne zajednice u kojoj žive. U institucionalnim i pojedinačnim djelovanjima važno je služiti se znanstvenim temeljima, a ova studija može biti ishodište za ta djelovanja.«

Knjiga je napisana stručnim, a istovremeno vrlo jasnim i lako razumljivim jezikom. Sigurna sam da će naći svoj put i prema stručnoj i prema široj javnosti te kao takva pridonijeti razbijanju neutemeljenih stereotipa i predrasuda.

Doc. dr. sc. Ljiljana Pačić-Turk

1.

Domovinski rat: kratki pregled

←
Fotografija: Arhiv Udruge veterana 7. gardijske brigade »PUMA«.

RAT NA PODRUČJU HRVATSKE

Svaka studija koja pretendira razjasniti uzroke ili posljedice ratnih zbivanja polazi s nezavidne pozicije. Adekvatno prezentiranje teme koja je toliko duboko prožela ljudske živote, bilo kroz osobno iskustvo ili gubitak, bilo kroz demografske ili gospodarske faktore, nemoguće je u nekoliko kratkih redaka. Iako je teško sažeti uzroke, posljedice i sveukupnu problematiku Domovinskog rata, a samim time i problema te otvorenih pitanja hrvatskih branitelja, za razumijevanje čimbenika koji su doveli do samog Domovinskog rata najkorisnije je promatrati te događaje kroz idejno-politički okvir. Prateći eskalaciju sukoba od početka pobune dijela srpskog stanovništva koja počinje usporedno s procesom stvaranja suvremene hrvatske države do otvorene agresije ujedinjenih pobunjenih srpskih snaga i Jugoslavenske narodne armije (JNA) protiv Hrvatske, te događaje možemo razumjeti kao realizaciju ideje velikosrpstva vođenu željom za, između ostalog, poricanjem hrvatske države, prisvajanjem njezinog teritorija te likvidacijom nesrpskog stanovništva i provedbom etničkog čišćenja (Živić, 2001).

RAT U BROJKAMA

U 25 godina od ostvarivanja hrvatske neovisnosti prevladani su mnogi izazovi: od postizanja međunarodnog priznanja do nedavnog pristupanja Europskoj uniji i NATO savezu. Za jednu mladu državu, takvo priznanje došlo je uz mnogo truda, transformacija, izazova i zastoja. Na putu povratka u okrilje Europe Hrvatska se morala prilagoditi novim zakonskim okvirima i proći kroz tranziciju kao i druge bivše socijalističke i komunističke zemlje. Ipak, za razliku od nekih drugih zemalja bivše SFRJ, ali i ostalih zemalja Istočnog bloka (kojemu Jugo-

slavija ipak nije pripadala u punom smislu riječi), najveća trauma doživljena je na samom začetku moderne i suverene hrvatske države. Hrvatska tada, usporedno s osamostaljenjem, proživljava krvavi rat kao posljedicu velikosrpske agresije na hrvatski teritorij. Rat je obuhvatio gotovo 50% kopnene površine Hrvatske, a krajem 1991. oko 11% populacije Hrvatske živjelo je u naseljima koja su bila potpuno ili djelomično okupirana (Šterc i Pokos, 1993). Broj ljudskih žrtava još uvijek je teško točno procijeniti. Neki podatci govore da je u Domovinskom ratu poginulo 6.695 branitelja, njih 1.176 smatra se nestalima, a 34.610 ima status hrvatskog ratnog vojnog invalida (Begić, Sanader, Žunec, 2005).

Živić (2001) navodi ukupnu brojku od približno 20.000 žrtava kao ukupan broj poginulih, ubijenih, nestalih ili umrlih od posljedica agresije na Hrvatsku. Hebrang (2013) navodi da je samo na hrvatskoj strani poginuo 6.821 vojnik te 7.263 civila. Analizirajući civilne žrtve, prema istome izvještaju, vidimo da je 47% civila bilo starije od 60 godina te da gotovo polovicu čine žene. Rat nije štedio ni djecu: među ubijenim civilima je 345 djece. 108 djece ostalo je invalidima; više od četiri tisuće djece ostalo je bez jednog, a njih 54 bez oba roditelja (Hebrang, 2013). Zadnje podatke o broju poginulih i nestalih iznio je 2016. ravnatelj Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u saborskom izvješću o radu te institucije u kojem se navodi da Centar raspolaže imenima 14.912 smrtno stradalih osoba za vrijeme Domovinskog rata, od toga 8.262 branitelja i 6.650 civila, no brojke nisu konačne jer se za neke osobe još ne može jasno utvrditi status branitelja odnosno civila. U okupiranom dijelu Republike Hrvatske, prema rezultatima istraživanja Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, stradalo je 6.239 osoba, od čega njih 3.574 ima status vojnika, 1.632 status civila, a za 1.033 osobe nije moguće utvrditi status (HINA, 2016). Treba napomenuti i kako je za vrijeme rata više od pola milijuna ljudi bilo prognano i izbjeglo (Živić, 2001).

Promatramo li izravnu štetu izazvanu materijalnim razaranjem, procjene se kreću oko 37,1 milijarde američkih dolara (Nazor, 2011), a ukupna ratna šteta od 1991. do 2004. iznosila je 142 milijarde ame-

ričkih dolara, od čega je samo izravne štete 56,5 milijardi američkih dolara (Praljak, 2007). Uz nezamislive i neoprostive gubitke života, kao i duboke psihološke traume koje rat ostavlja na preživjele, rat kroz demografske gubitke te razaranje gospodarsko-ekološke osnovice i infrastrukture dodatno onemogućuje normalizaciju stanja i gospodarski oporavak te pridonosi pogoršanju dobno-spolne strukture i prostorne polarizacije naseljenosti (Živić, 2001).

RAT U DATUMIMA

U hrvatskom javnom diskursu, pa tako i u historiografiji, mišljenja o datumu početka Domovinskog rata još uvijek su podijeljena. Prema nekima, prva faza rata počinje oduzimanjem oružja hrvatske Teritorijalne obrane od strane JNA u svibnju 1990., no mogu se naći i mišljenja da Domovinski rat počinje oružanom pobunom, tzv. balvan-revolucijom u Kninu i okolici 17. kolovoza 1990., odnosno pobunom u pakračkoj policijskoj postaji i sukobom hrvatskih policajaca sa srpskim teroristima 2. ožujka 1991., ili sukobom na Plitvicama 31. ožujka i ubojstvom hrvatskih policajaca u Borovu Selu 2. svibnja 1991. Prema nekim tumačenjima, početak rata trebalo bi odrediti u kontekstu međunarodnog prava koje rat smatra sukobom između dviju država te njegov početak treba tražiti u danima nakon proglašenja samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. (Nazor 2011).

Prema vojnom povjesničaru Davoru Marijanu (2008), prvi dio rata obuhvaća razdoblje od svibnja 1990. do potpisivanja Sarajevskog sporazuma 2. siječnja 1992. JNA je u tom razdoblju najprije razoružala Teritorijalnu obranu i provela novi strategijski razmještaj snaga te, spriječivši intervenciju hrvatske policije, omogućila razvoj i učvršćivanje Srpske autonomne oblasti Krajine (SAO Krajina). U tom razdoblju JNA nastupa najprije kao zaštitnik pobunjenih Srba postavljanjem »tampon-zona« i razdvajanjem sukobljenih strana (kao u Pakracu početkom ožujka i na Plitvicama krajem ožujka 1991.), da bi postupno postala sudionik u širenju teritorija pod nadzorom pobunjenih Srba. Nakon proglašenja samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske i kratkotrajnog rata u Sloveniji, JNA počinje otvorenu agresiju na Hrvatsku. Primjerice, postrojbe JNA pomogle su 26. lipnja srpskim paravoj-

nim postrojbama zauzeti veći dio Gline, a 3. srpnja počele su ofenzivno djelovati u Baranji (Nazor 2011). Od druge polovine kolovoza JNA je preuzela vodeću ulogu u izazivanju sukoba i otimanju hrvatskog teritorija. Sabor Republike Hrvatske utvrdio je na zasjedanju 3. kolovoza 1991. da u agresiji na Hrvatsku »organiziranu od Republike Srbije sudjeluju na izravan i neizravan način i dijelovi JNA uz pomoć terorističkih pobunjenih skupina« te je zatraženo da se JNA povuče u vojarnje, a potom i s hrvatskog teritorija (Marijan, 2016). To se nije dogodilo, te posljedično u Hrvatskoj počinje otvoreni rat.

U početnom razdoblju JNA pokušava provesti naum o teritorijalnom presijecanju Hrvatske na pravcima Gradiška — Virovitica, Bihać — Karlovac — Zagreb, Knin — Zadar i Mostar — Split. Zbog neuspješne operacije u istočnoj Slavoniji smanjuje svoje apetite i zadržava se na zauzimanju dijela hrvatskog teritorija koji je planiran za pripajanje Jugoslaviji odnosno proširenoj Srbiji. U tom razdoblju stradavaju Vukovar i Dubrovnik, no istovremeno počinje proces ustrojavanja hrvatske vojske koja tada ima četiri profesionalne brigade sposobne zadržavati napade JNA te održavati pat-poziciju (Marijan, 2008). Stupanjem na snagu Sarajevskog sporazuma 3. siječnja 1992. završava prva etapa rata.

Tijekom sljedećeg razdoblja, koje je potrajalo do prosinca 1994., smjenjivali su se povremeni otvoreni sukobi s razmjerno dugim intervalima mira i sukoba niskog intenziteta. U tom je razdoblju težište krize bivše Jugoslavije preneseno u Bosnu i Hercegovinu. Na hrvatskom ratištu hrvatske su snage 1992. godine oslobodile jug Hrvatske i Miljevačku visoravan, a tijekom 1993. Hrvatska je vojska u zaleđu Zadra oslobodila dio teritorija odbacivši srpske snage od grada te u rujnu iste godine oslobađa područje Medačkog džepa.

Bihaćka kriza u studenom 1994. označila je početak trećeg, završnog razdoblja rata. Strateški gledajući, padom Bihaća ujedinila bi se područja koja su Srbi držali pod kontrolom u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, pa bi se Hrvatska dovela u iznimno nepovoljan položaj. Hrvatske snage stoga kreću u napadne operacije, najprije u Bosni i Hercegovini, gdje je početkom studenog koordiniranom akcijom HVO-a i Armije BiH oslobođen Kupres, a operacijom *Zima 94* oslobođeno je

do 24. prosinca oko 200 km² Livanjskog polja. Uslijedile su akcija *Skok 1* i operacije *Skok 2* i *Ljeto '95.* kojima su oslobođena značajna područja Bosne i Hercegovine u zaleđu Knina, a srpske snage u Kninu dovedene su u bezizlaznu situaciju (Nazor 2011). U Hrvatskoj je početkom svibnja 1995. operacijom *Bljesak* oslobođena zapadna Slavonija, a početkom kolovoza operacijom *Oluja* oslobođen je najveći dio okupiranog teritorija u Hrvatskoj, ukupno 10.500 km² sjeverne Dalmacije, Like, Banovine i Korduna. Uslijedile su oslobodilačke operacije HV-a, HVO-a i Armije BiH na bosanskohercegovačkom teritoriju, a u Hrvatskoj je pak preostali okupirani teritorij u istočnoj Slavoniji, Baranji i Srijemu po završetku rata vraćen u sastav Republike Hrvatske mirnom reintegracijom završenom u siječnju 1998.

SPECIFIČNOSTI USTROJA HRVATSKE VOJSKE I OBRAMBENIH SNAGA

Važna komponenta razumijevanja i razlog zašto proučavanje samih ratnih događanja i sudbine branitelja Domovinskog rata u Hrvatskoj zaslužuje veći znanstveni interes jest to što, za razliku od ratova koje su vodile Sjedinjene Američke Države od kojih danas imamo većinu radova koji se bave pitanjima veterana, u rat na području Hrvatske od samog početku nisu bile uključene profesionalne vojne jedinice. Bilo je vrlo malo školovanog kadra, nije postojao potpuno strukturiran vojni sustav i upravljačka hijerarhija, niti su branitelji u Hrvatskoj u svakom trenutku raspolagali adekvatnim znanjem, naoružanjem ili potporom ostalih službi poput psihološke i medicinske pomoći. Činjenica je da je hrvatska strana bila neusporedivo slabije naoružana u odnosu na protivnika (Marijan, 2008), a sustav vojne obuke, kao i izobrazba časnika i dočasnika, osmišljavan je i provoden paralelno s ustrojavanjem vojske i provođenjem vojno-redarstvenih i obrambenih akcija (Jug, 2004) i to na teritoriju vlastite zemlje gdje je velikom broju ljudi sudjelovanje u ratu bio izravan način obrane vlastitih domova od nadiranja agresora.

Oružane snage SFRJ sastojale su se od JNA i Teritorijalne obrane. Te su komponente nakon uspostavljanja neovisne Hrvatske bile vezane povijesno i svjetonazorski uz Beograd te su se suprotstavljale osa-

mostaljivanju Hrvatske, a samim time zauzimale stranu pobunjenih Srba (Begić, Sanader i Žunec, 2008; Jug, 2004; Marijan, 2008). Vlada Republike Hrvatske u tom trenutku morala je preusmjeriti obrambene napore na službe unutar kojih je imala jurisdikciju, na Ministarstvo unutarnjih poslova i redarstvene snage. Da bi se ustrojio i naoružao što veći broj ljudi spremnih za obranu Hrvatske te da bi se nacionalna struktura u MUP-u RH dovela u sklad sa strukturom stanovništva, hrvatsko vodstvo povećalo je broj policijskih snaga. Uporište za to pružao je Zakon o unutarnjim poslovima (članak 25.) kojim je određeno da Republički sekretarijat za unutarnje poslove može, u slučaju potrebe (prema ocjeni društvenog stanja ili političke situacije), povećati broj jedinica posebne namjene. Uz to, u svakoj od policijskih uprava uspostavljene su i posebne postrojbe policije te se unutar MUP-a osnovao Zbor narodne garde (ZNG) (Begić, Sanader i Žunec, 2008; Marijan, 2008). ZNG imao je većinu obilježja vojske, no funkcionirao je unutar Ministarstva unutarnjih poslova i bio namijenjen očuvanju teritorijalnog integriteta i obrani ustavnog poretka Republike Hrvatske (Marijan, 2008).

Upravo zbog toga u prvim mjesecima sukoba nisu bile uključene hrvatske vojne snage, već jedinice koje su bile u nadležnosti MUP-a, ali su funkcionirale pod zapovjedništvom Ministarstva obrane te su predstavljale »križance vojske i policije« (Marijan, 2008). Ustroj je bio takav da su postojala zapovjedništva za područja koja su bila izložena neprijateljskoj agresiji (Slavonija, Baranja-Kordun, Lika, Srednja, Sjeverna i Južna Dalmacija) te Zagrebački korpus, a postojali su i krizni stožeri koji su također imali zapovjedno-borbene ovlasti (Marijan, 2008).

ZNG ostaje profesionalan sastav i nakon osnutka Hrvatske vojske u rujnu 1991. (Marijan, 2008), a Hrvatska vojska do kraja listopada broji oko 60 bataljuna i pričuvnih brigada te četiri djelatne brigade ZNG-a (Marijan, 2008). Zasebno se razvijaju Domobranstvo, Hrvatska ratna mornarica te Hrvatsko ratno zrakoplovstvo, uvelike pod utjecajem konfisciranja opreme i zauzimanjem vojnih lokacija JNA. Iz navedenog jasno se ocrta specifikum Domovinskog rata koji je, osim onoga što bismo mogli nazvati uobičajenim ratnim stresorima, stavio

1. Domovinski rat: kratki pregled

hrvatske branitelje u dodatne stresne i izazovne situacije. Za razliku od profesionalne vojske s jasno definiranom strukturom, logistikom i oružanim kapacitetima, vojnici u Domovinskom ratu izlagali su svoje živote u obrani hrvatskih teritorija u iznimno nesigurnom okruženju. Njihov status, zapovjedništvo, pa čak i sama organizacija kojoj su pripadali mijenjali su se gotovo iz dana u dan. Čak je i samo vodstvo Oružanih snaga RH procjenjivalo stanje u Hrvatskoj vojsci kao loše, jer glavni stožer nije vladao osnovnim elementima oružane borbe poput ljudstva, sredstava za borbu, vremena ili prostora (Marijan, 2008). Sama brojnost obrambenih snaga varirala je znatno, od početnih 50.000 (MUP i ZNG) do čak 200.000 ljudi, s čestim razvojačenjima i mobilizacijama pričuvnih sastava (Begić, Sanader, Žunec, 2008).

Zoran primjer takve *ad hoc* organizacije, vojno nespremlne i oružano potkapacitirane, jasno sažima Miškulin (2005) u svojem radu koji prati formiranje i djelovanje 122. brigade Hrvatske vojske. Koristeći izvornu građu, prvenstveno ratne dnevnike, zapise iz središnjeg vojnog arhiva te djela drugih povjesničara poput Marijana (2001, 2004), možemo pratiti nastajanje 2. bojne koje na mnogo načina reflektira proces nastajanja Hrvatske vojske. Primjerice, drugog dana nakon mobilizacije, prva četa navedene bojne brojila je 484 pripadnika, od kojih je tek 272 bilo naoružano, a i to se naoružanje uglavnom sastojalo od pušaka M48, lovačkih karabina i tek nešto automatskih pušaka («kalašnjikova»). Osim tog pješačkog naoružanja, koje je imao svaki drugi pripadnik bojne i ostalih mobiliziranih pričuvnih brigada, vojnici nisu raspolagali nikakvim protuoklopnim sredstvima. Uz to, to nisu bili vojnici obučavani i pripremljeni na mobilizaciju. Bojna se formirala «u hodu», vojnici su se navikavali na vojnu rutinu i zadaće. Iako je ostalo zabilježeno da je vojni moral i optimizam bio visok, pripadnici bojne i dalje su, osim svojih vojnih dužnosti, bili primorani obavljati i poljoprivredne djelatnosti o kojima im je ovisila egzistencija, te je po pisanju Miškulina (2005) zapovjedništvo dopuštalo i napuštanje jedinice kako bi se ljudima omogućilo zbrinuti svoja gospodarstva i obaviti poljoprivredne radove.

Zamislimo li u današnjem mirnodopskom okruženju koliko bi takva previranja, nesigurnosti i nestabilnosti u strukturi upravljanja te

egzistencijalne svakodnevne brige predstavljali probleme i stres za zaposlenike neke kompanije, možemo pretpostaviti koliko duboko su ti uvjeti utjecali na branitelje koji su, okruženi takvim nesigurnostima, svakodnevno riskirali živote. Međutim, danas možemo pretpostaviti kako su upravo ti čimbenici, karakteristični za Domovinski rat, iskrojili i strukturu zajedništva u braniteljskoj populaciji te definirali način na koji branitelji danas percipiraju svoje suborce, obitelj, prijatelje i sunarodnjake. Ipak, ti odnosi nisu proučavani na populaciji hrvatskih branitelja. Prediktori, struktura, snaga i posljedice ratnih iskustava unutar braniteljske populacije izvan konteksta posttraumatskog stresnog poremećaja do sada u najvećoj mjeri ostaju neistraženi. To je naravno velik propust jer je vjerojatno da se iskustva hrvatskih branitelja upravo zbog gore nabrojenih faktora razlikuju od iskustava, primjerice, vijetnamskih veterana. Kao što su zaključili istraživači koji su se bavili istraživanjem posljedica ratnih iskustava rata u Afganistanu i Iraku, mali broj studija provedenih na temu mentalnog zdravlja i ratnih iskustava veterana rata u Vijetnamu primjenjiv je i koristan za razumijevanje ili krojenje politike zbrinjavanja veterana novijih ratova (Hoge i sur., 2004).

Iz navedenih razloga vjerujemo kako su specifična ratna iskustva i procesi poslijeratne integracije s kojima su se branitelji susretali utjecali na način na koji percipiraju svoju obitelj i prijatelje, ali i na način na koji percipiraju vlastitu ulogu i odgovornost za hrvatsko društvo, te na način na koji se te percepcije odražavaju na djelovanje i stavove prema pomaganju i doprinosu široj zajednici.

Kako bismo shvatili u potpunosti specifičnost Domovinskog rata te magnitudu tog trijumfa Hrvatske vojske, treba istaknuti razmjere nominalne nadmoći neprijatelja u trenutku mobilizacije i organizacije hrvatskih obrambenih snaga. JNA je u trenutku izbijanja Domovinskog rata imala više od milijun pripadnika, od čega samo u Hrvatskoj oko 60.000, te su do kraja 1991. na području Hrvatske raspolagali sa 112.443 vojnika (Marijan, 2008). Snagama JNA treba pridodati i oružane snage pobunjenih Srba organizirane kao Milicija SAO Krajine, a koje su brojile oko 3.000 ljudi, većinom odmetnutih pripadnika MUP-a Republike Hrvatske, brojčano i organizacijski također poduprte od

strane JNA (Marijan, 2008). Usprkos brojčanoj nadmoći agresora, kao i potkapacitiranosti i stalnim transformacijama, Hrvatska vojska je uspjela pobijediti, a to je zasigurno zasluga ujedinjenosti hrvatskih branitelja oko cilja: obrane vlastitih domova i vlastitih sugrađana od velikosrpske agresije te čuvanja ustavnog poretka novonastale Republike Hrvatske. Pobunjeni Srbi, koji nisu priznavali novi ustavni poredak, nisu željeli tek paradržavu na području Republike Hrvatske, već je službena srpska politika imala za cilj iskoristiti novonastalu situaciju za realiziranje planova o Velikoj Srbiji (Marijan, 2008). Ipak, dok se vojni analitičari i povjesničari mogu baviti raznim aspektima Domovinskog rata, mi ćemo se usmjeriti na intrapersonalne i interpersonalne faktore. U našoj studiji bavit ćemo se braniteljima dvadeset i pet godina nakon rata te vidjeti na koji način su ta ratna iskustva iskrojila njihov život, želje i stavove danas.

BRANITELJI DANAS I PROBLEMI INTEGRACIJE U CIVILNO DRUŠTVO

Iako sve osobe koje su aktivno prošle kroz ratna djelovanja možemo nazvati veteranima, u Hrvatskoj se ustalio termin branitelji Domovinskog rata, a rasprave na temu branitelja česta su tema u javnom i političkom diskursu. Društveni položaj tih osoba, razumijevanje njihove specifičnosti, izvora nezadovoljstva ili poteškoća prilagodbe još uvijek su teme oko kojih u javnosti ne postoji konsenzus. Uvelike to možemo pripisati nepostojanju kvalitetnih istraživanja i kampanja osvješćivanja koje bi se bavile braniteljskom populacijom te edukacijama javnosti o njihovim potrebama i problemima, ali i kapacitetom i potencijalima. Nažalost, termin branitelji u javnosti je često sinonim za posttraumatski stresni poremećaj, što ponovo odražava nerazmjer u pogledu znanstvenih istraživanja ove populacije; istraživanja izvan kliničkog konteksta rijetka su ili ne postoje što priječi razumijevanje i osnaživanje te populacije.

U nastavku ćemo se osvrnuti na neke od problema s kojima se braniteljska populacija susrela na svom putu k integraciji u civilno društvo kao produktivni, društveno aktivni i samostalni članovi društva. O integriranosti možemo govoriti tek kada osoba postaje jedna-

kopravan i cijenjen član društvenog i obiteljskog života i društva u cjelini. Kroz doprinos društvu koji proizlazi iz svrsishodnih aktivnosti kao što su zaposlenje, volontiranje ili edukacije, kroz druženja i društvene aktivnosti motivirane ljubavnim, prijateljskim i društvenim vezama te kroz neovisnost o drugima da upravlja vlastitim životom i kućanstvom, osoba postaje integrirana u društvo i može uživati u svim beneficijama koje proizlaze iz (osjećaja) pripadnosti grupi (Dijkers, 1998; Wilier, Ottenbacher i Coad, 1994).

Kao prvu prepreku reintegraciji branitelja i specifikum upravo ove generacije bivših ratnika Begić, Sanader i Žunec (2008) navode socijalnu tranziciju koja se dogodila dok su branitelji bili na bojištima. Tijekom tog razdoblja socijalistički sustav, i uz njega vezana socijalna zaštita i državna skrb za ugrožene segmente populacije, gotovo preko noći je preuzeo kapitalističke karakteristike, a proces privatizacije uzurpirao je tržište rada i ostavio stotine tisuća nezaposlenih. Branitelji su se pronašli, nakon traume rata u kojem su većinom nepripremljeni ulazili u nove po život opasne situacije, pred traumom mira, nespremni na novonastale promjene i ponovno pred egzistencijalnim ugrozama. Problematika djelomično proistječe i iz toga što je u obranu Hrvatske bio uključen i velik broj ljudi koji se pri ulasku u rat nisu nalazili u zavidnoj socioekonomskoj situaciji te kojima je nakon sudjelovanja u ratu bio ponuđen ostanak u vojsci kao oblik socijalnog zbrinjavanja i zaštite od nezaposlenosti. Vrlo brzo uslijed restrukturiranja i smanjivanja broja zaposlenih u vojsci te su iste osobe ostale ponovno bez posla. Iako su za takve branitelje i bivše profesionalne vojnike osmišljeni programi pripreme za ulazak na tržište rada i reintegracije u civilno društvo, ti programi često nisu bili dostatni te je velik broj branitelja, u to doba mladih ljudi, bio umirovljen (Begić, Sanader, Žunec, 2008). Time ih se zapravo stavilo u pasivan položaj u društvu na vrhuncu njihove psihofizičke spremnosti. O toj problematici govore i neke rane brojke iz kojih je vidljivo kako polovica branitelja smatra da je sudjelovanjem u ratu unazađena u usporedbi s onima koji u ratu nisu sudjelovali, trećina ih se žali na probleme uključivanja u civilni život, a oko polovica navodi da im u procesu integracije društvo nije nimalo, ili nije dovoljno, pomagalo (Begić, Sanader i

1. Domovinski rat: kratki pregled

Žunec, 2008). I dok se danas u javnosti stavlja povećan pritisak na braniteljsku populaciju da »zanemare« svoja ratna iskustva ili se osuđuje branitelje koji nisu bili u stanju integrirati se u društvo jednako kao osobe koje nisu proživjele ratna iskustva, zanemaruje se da su ratna iskustva i stresori vezani uz odlazak u vojsku dokazani prediktori niza negativnih životnih ishoda: od postojanja većeg rizika razvijanja mentalnih oboljenja, poput depresije ili posttraumatskog stresnog poremećaja, do poteškoća u interpersonalnim odnosima, ali i u sposobnosti za zapošljavanje i rad (Jordan i sur., 1991; Kessler i sur., 1995; Prigerson, Maciejewski i Rosenheck, 2002; Kang i sur., 2003; Browne, Hull, Horn, Jones i Murphy, 2007; Hoge, Terhakopian, Castro, Messer i Engel, 2007; Shea, Vujanovic, Mansfield, Sevin i Liu, 2010; Zatzick i sur., 1997). Neke od studija ukazuju i na produljenje simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja upravo zbog negativnih faktora vezanih uz odnose s obitelji, karijeru te zbog financijskih poteškoća koje i same po sebi uzrokuju probleme u obitelji. Neki ratnici vjeruju da bi, u slučaju da je bolja društvena podrška bila pružena njihovim obiteljima za vrijeme njihovog izbivanja, bili u stanju sačuvati brak (Browne i sur., 2007).

Drugi je problem i izvor nezadovoljstva unutar braniteljske populacije činjenica da još uvijek nema potpune suglasnosti o broju branitelja Domovinskog rata. Tu se posebno misli na činjenice poput nepodudaranja različitih registara u broju pripadnika Domovinskog rata do osporavanja sudjelovanja u vojnim djelatnostima dijelu osoba navedenih u tom registru. Štoviše, velik broj branitelja i problemi u ustrojavanju registra korišteni su u javnosti kako bi se diskreditirao status, ugled i doprinos branitelja, a javno objavljivanje registra bila je jedna od žustrijih javnih dilema i političkih pitanja u hrvatskom političkom spektru oko kojih su se branitelji aktivirali. Nadalje, želimo li identificirati populaciju osoba koje su same osjetile poriv i potrebu da se aktiviraju i pridruže u borbi protiv agresora, tj. dragovoljce, nailazimo na drugi problem. Naime, status dobrovoljca nije dodijeljen na temelju vrste pristupanja Domovinskom ratu, već na temelju datuma kada je osoba pristupila obrani bez obzira na to je li bila regrutirana ili se javila dobrovoljno (Begić, Sanader, Žunec, 2008).

Dodatni problem integracije braniteljske populacije koji se nado-
građuje na probleme prilagodbe izazvane neravnopravnim položajem
na tržištu rada, kao i psihološkim posljedicama rata, jest percepcija
nepostojanja društvene podrške i društvene osjetljivosti za ovu popu-
laciju. Medijski tretman braniteljske populacije, gdje ih se proziva
zbog izbornih prava ili ih se tretira kao da traženjem dodatnih prava
na neki način »oštećuju« ili parazitiraju na hrvatskom narodu, predstavlja
svojevrsnu sekundarnu traumatizaciju ove u velikoj mjeri osjetljive
i ranjive populacije.

Nije rijetkost da se veteranske populacije u svijetu osjećaju isko-
rištenima i zapostavljenima, posebice kada su njihove zdravstvene i
ostale potrebe proizašle izravno iz sudjelovanja u ratnim aktivnostima
zanemarene ili nedostatne (Browne i sur., 2007), no u Hrvatskoj tak-
va sekundarna traumatizacija može biti dodatno naglašena. Branitelji
u pogledu razumijevanja svoje uloge u društvu naglasak ne stavljaju
samo na vlastito žrtvovanje i spremnost da se u trenutku ključnom za
stvaranje Republike Hrvatske uključe i riskiraju život, već i na činjenicu
da su sve beneficije Republike Hrvatske, u kojima uživaju kako po-
litičari tako i svi ostali članovi hrvatskog društva, izravna posljedica
njihove žrtve. Iz tog razloga, zanemarivanje njihovog doprinosa ili iz-
jednačivanje žrtve branitelja i civila s obje zaraćene strane, ili invalidi-
teta branitelja i ostatka populacije, smatraju nemoralnim i uvredljivim
djelima.

Dakle, populacija koja je svjesna svoje žrtve i doprinosa smatra
da upravo oni razumiju društvene interese te da njihovo mišljenje o
društveno važnim pitanjima treba uvažavati. No, umjesto uključenosti
u javni život i lovorika kojima su bili obasipani za vrijeme rata, danas
su suočeni s egzistencijalnim prijetnjama, nerazumijevanjem i u naj-
manju ruku indiferentnosti ostatka populacije. Suočeni s okolinom ko-
ja većim dijelom ne promatra njihove doprinose na način na koji ih
oni sami doživljaju, dodatno dolaze u sukobe s dijelom javnosti inzis-
tirajući na kompenzaciji za svoju žrtvu, poput osiguravanja stambenog
pitanja, zaposlenja i materijalnog zbrinjavanja: putem dionica, dodataka
na plaću, povoljnih kredita, osiguravanja prava na besplatno ško-
lovanje itd., jer ono što u očima branitelja čini adekvatnu kompenza-

1. Domovinski rat: kratki pregled

ciju, u očima političkog establišmenta, ali i javnosti, često se interpretira kao nepravedno traženje povlaštene pozicije u društvu (Tomić, 2017), pa čak i kao protuhrvatska ili sebična djela pri čemu se branitelji okrivljuju da se ne žele solidarizirati s ostatkom hrvatskog naroda koji i sam proživljava gospodarske probleme (Soldić, 2009; Žunec, 2006).

Tu je i problem braniteljskih invalidskih mirovina dodijeljenih na temelju dijagnoze psihičkih poremećaja. Posttraumatski stresni poremećaj, njegova dijagnoza i prava koja branitelji ostvaruju nakon te dijagnoze propitkivani su od strane politike i javnosti koja je u dijagnosticiranju psihičkih poremećaja nastalih kao posljedica izloženosti ratnim iskustvima vidjela priliku da se manipulira invalidskim statusom i na nepošten način steknu prava i prihodi koje invalidi — branitelji imaju. Napadi na dijagnostičke procedure dolazili su i iz javnosti, a ponekad i od struke, te je čak i vlada potaknula revizije statusa, što dugoročno nije urodilo plodom. To je s psihološke strane iznimno nezahvalna pozicija u koju su se stavljali oboljeli branitelji jer se na njihovu narušenu psihološku konstituciju dodatno stavljaju osude kako njihovo stanje nije stvarno te kako se »pretvaraju« da bi ostvarili prava i osobne interese. Tome nisu pridonijele niti izjave političara i osoba iz javnog života te se tako moglo čuti i kako se PTSP ne može dogoditi kod ljudi koji su bili u »pravednom« obrambenom ratu te kako su Hrvati genetski otporni na PTSP zbog toga što su kroz povijest sudjelovali u mnogim ratovima. Iz današnje perspektive je gotovo nevjerovatno da bi netko mogao takvo što izjaviti. To je posebno traumatično jer su posljedice nepriznavanja, ignoriranja ili stigmatiziranja oboljelih od posttraumatskog stresnog poremećaja i prepreke koje takav tretman stavlja pred veterane poznate i dobro zabilježene upravo na primjeru vijetnamskih veterana (Kolk i McFarlene, 1996) i ne postoje nikakve naznake da bi hrvatski branitelji na drugačiji način proživljavali traumatska ratna iskustva. Ono što za sada znamo jest da je ratno iskustvo najbolji prediktor javljanja posttraumatskog stresnog poremećaja kod vojnog osoblja (Rona i sur., 2009; Ramchand i sur., 2010) te da je prevalencija posttraumatskog stresnog poremećaja od 5-20%, a čak 50% osoba koje zatraže pomoć nakon ratnih iskustava zadovolja-

va dijagnostičke kriterije za posttraumatski stresni poremećaj (Ramchand i sur., 2010). Pritom valja napomenuti i da, primjerice, u američkoj vojsci tek manji broj vojnika čiji odgovori zadovoljavaju kriterije posttraumatskog stresnog poremećaja prijavljuje da su primili pomoć od stručnjaka za mentalno zdravlje. Razlozi odbijanja pomoći mogu biti razni, a jedan od glavnih jest strah od načina na koji će ih percipirati obitelj, prijatelji, kolege ili nadređeni, a što je populacija ugroženija i što im je mentalna pomoć potrebnija, to je strah od te stigme veći (Hoge i sur., 2004).

O neizmjerljivoj važnosti društvene potpore govore istraživanja mogućih faktora rizika za razvijanje posttraumatskog stresnog poremećaja. Tako Brewin, Andrews i Valentine (2000) identificiraju četrnaest zasebnih faktora rizika za razvijanje posttraumatskog stresnog poremećaja, koji obuhvaćaju sve od spola, dobi i edukacije do povijesti traume i psihičkih bolesti, te ukazuju kako ti individualni faktori objašnjavaju tek mali dio varijance nastanka posttraumatskog stresnog poremećaja. Međutim, faktori prisutni za vrijeme ili nakon same traume, poput jačine traume, društvene potpore i dodatnih životnih stresora, bili su snažnije povezani s nastankom posttraumatskog stresnog poremećaja, a među njima je nedostatak društvene potpore bio najnaglašeniji i to posebice u studijama na vojnicima (Brewin, Andrews i Valentine, 2000). Iversen i sur. (2008) dodatno nalaze kako su uz društvenu potporu i neprimanje psihološkog *debriefinga* nakon bojnih aktivnosti te nizak vojni moral u jedinici također bili povezani s većim rizikom od razvijanja posttraumatskog stresnog poremećaja. Proučavajući faktore otpornosti na posttraumatski stresni poremećaj na uzorku vijetnamskih veterana, King i sur. (1998) bave se strukturalnom i funkcionalnom društvenom podrškom ili potporom. Podršku operacionaliziranu kroz veličinu i kompleksnost društvene mreže veterana nazivaju strukturalnom podrškom, a podršku operacionaliziranu kroz percipiranu emotivnu podršku i instrumentalnu pomoć kao funkcionalnu podršku. U studiji nalaze kako su, iako postoji interpersonalna karakteristika mentalne čvrstine koja štiti od razvoja posttraumatskog stresnog poremećaja, dva najveća medijatora između ratne traume i razvijanja posttraumatskog stresnog poremećaja upravo funk-

1. Domovinski rat: kratki pregled

cionalna društvena potpora i dodatni negativni životni događaji u tom poslijeratnom razdoblju. Važnost mirnodopskih faktora, tj. problema i odnosa u obitelji, za doživljavanje simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja nađena je i kod veterana rata u Iraku (Browne i sur., 2007), a dodatne studije ukazale su i da su ti poslijeratni faktori posebice važni za žene (King i sur., 1999).

Pokušavajući razlučiti točno na koji način društvena podrška štiti od razvoja posttraumatskog stresnog poremećaja Cohen i Wills (1985) testiraju dvije pretpostavke. Djeluje li društvena potpora kao vrsta tampona koji ublažava traumatske događaje i sprječava li ih da ostave traga na psihološkom funkcioniranju pojedinca? Ili je društvena potpora generalno iznimno važna za psihološko funkcioniranje te je njezin učinak vidljiv i kod osoba koje su imale i kod osoba koje nisu imale iznimno stresna i traumatska iskustva? Rezultati su pokazali da društvena podrška funkcionira kao tampon koji sprječava da se ugrožavajuće situacije percipiraju kao nerješive ili neprevladive, pružajući pojedincima i instrumentalnu pomoć i savjete, ali i potvrdu njihovog društvenog identiteta i vrijednosti. Međutim, isto se tako pokazalo da je razina integracije u široku društvenu mrežu generalno blagotvorna i da također štiti od razvoja posttraumatskog stresnog poremećaja.

Kada govorimo o hrvatskim braniteljima, govorimo o populaciji čije su mentalno funkcioniranje i psihološka dobrobit ozbiljno načeti i ugroženi ratnim traumatskim iskustvima, iskustvima koja su proživljavali u sklopu dobrovoljne i svjesne odluke da žrtvuju svoj život ili zdravlje za dobrobit svoje obitelji, prijatelja ili sunarodnjaka. Ta stresna i traumatska iskustva ostavila su na njima traga. Kao što i navedena istraživanja svjedoče, hoće li i u kojoj mjeri ta iskustva ostaviti neizbrisive tragove na njihovu kvalitetu života te ih gurnuti preko ruba u razvijanje kroničnog posttraumatskog stresnog poremećaja, ovisilo je uvelike o socijalnoj potpori koja im je bila pružena, bilo kroz obitelj i prijatelje, bilo kroz institucije i javni diskurs, osjećaj prihvaćanja, potpore i vjerovanja da su problemi rješivi. Ti su faktori bili potrebni kako bi se populaciju zaštitilo od većine trauma proživljenih u ratu. Ovakav konstruktivan odnos prema braniteljima koji bi bio podupiru-

ći, a ne napadački i destruktivan na gore spomenut način, zaštitio bi ovu populaciju od razvijanja posttraumatskog stresnog poremećaja i niza negativnih društvenih i zdravstvenih posljedica koje iz toga slijede. Iako gubitak posla, problemi u obitelji, neuspjeh na poslu ili neslaganja s prijateljima negativno utječu na sve, osobe koje su već prošle kroz traumatska ratna iskustva uvelike su iscrpile svoje sposobnosti nošenja sa stresnim situacijama. Njima svaki od tih negativnih životnih faktora dodatno smanjuje otpornost te ih približava rubu razvijanja posttraumatskog stresnog poremećaja (Solomon i Mikulincer, 1990; Solomon, Mikulincer i Benbenishty, 1989). Ovaj proces sekundarne viktimizacije, definirane kao društvena povreda osobe koja pati od posttraumatskog stresnog poremećaja od strane pojedinca ili društvene okoline kroz nepriznavanje stresora koji su doveli do posttraumatskog stresnog poremećaja, izvršno je dokumentiran u radu Vukušića i sur. (2003). Autori dobro primjećuju da se fenomen okrivljavanja žrtve ili nedoživljavanja psihičkih poremećaja kao stvarnih bolesti ili invaliditeta dosljedno javlja i u populaciji veterana koji boluju od posttraumatskog stresnog poremećaja. Javnost i okolina tako ili ne smatraju da je posttraumatski stresni poremećaj stvaran poremećaj, ili osobu koja je oboljela okrivljuju da je sama zbog nekih svojih karakteristika oboljela. U Hrvatskoj je ta sekundarna viktimizacija dodatno naglašena zbog gore navedenih izjava političkih dužnosnika, politizacijom registra oboljelih od posttraumatskog stresnog poremećaja te negativnom selekcijom vijesti u medijima gdje se posttraumatski stresni poremećaj u javnosti predstavlja ili kao ekstremno »hetero-agresivan poremećaj« ili kao poremećaj koji uopće ne postoji ili je pak pre-naglašen te se koristi primarno kako bi se osobe domogle vojničkih mirovina (Vukušić i sur., 2003). Imajući na umu sva gore navedena istraživanja koja govore o važnosti društvene potpore, možemo vidjeti koliko je ovakva sekundarna traumatizacija i viktimizacija opasna i štetna za ovu ranjivu populaciju. Čini se da je trend traženja žrtve koju možemo okriviti za negativne socijalne i gospodarske trendove u hrvatskom društvu skrenuo u iznimno štetnom smjeru, ignorirajući ranjivosti i posebnosti braniteljske populacije. Bez želje za razumijevanjem ili senzibiliziranjem javnosti, fokus jednog segmenta medija us-

1. Domovinski rat: kratki pregled

mjerio se samo na negativne bihevioralne posljedice koje slijede iz posttraumatskog stresnog poremećaja te time dodatno traumatizirao i osobe koje već pate od posttraumatskog stresnog poremećaja, ali i ostatak populacije koju bi adekvatna socijalna potpora uspjela zaštititi od negativnih efekata ratne traume i od toga da budu korak bliže razvijanju posttraumatskog stresnog poremećaja. Time, u brizi za dobrobit hrvatskog društva i misiji da obrane suvremeno hrvatsko društvo od tih »agresivnih privilegiranih parazita« i izvedu hrvatsko društvo iz prošlosti te se usmjere prema budućnosti, paradoksalno nanose trajnu štetu društvu u cjelini hendikepirajući tu tranziciju. Posttraumatski stresni poremećaj, a tu govorimo i o slučajevima koji su se mogli spriječiti adekvatnom društvenom potporom, utječe na psihičko i fizičko zdravlje, društveno funkcioniranje, subjektivnu dobrobit i smanjenje kvalitete života ne samo branitelja već i njihovog bliskog socijalnog kruga i obitelji (Baranowsky i sur., 1998; Caselli i Motta, 1995; Dekel i Solomon, 2006; Dinshtein, Dekel i Polliack, 2011; Waysman i sur., 1993), ali i stvara objektivne troškove za društvo u cjelini (Zatzick i sur., 1997). Iako je razumljivo da novije generacije, koje nisu doživjele ratna iskustva, sazrijevaju te se ova problematika čini zastarjelom sve većem dijelu populacije, ona perzistira kao glavna preokupacija velikog broja pojedinaca koji boluju od posttraumatskog stresnog poremećaja. Za usporedbu, u istraživanju na velikom uzorku vijetnamskih veterana, gotovo trideset godina nakon povratka iz rata, čak 10% veterana proživljavalo je teške simptome posttraumatskog stresnog poremećaja što je utjecalo na lošije odnose u obitelji, smanjeno zadovoljstvo životom te niz zdravstvenih problema (Koenen i sur., 2008).

Naposljetku, kao što i Begić, Sanader i Žunec (2008) navode, prava koje proizlaze iz sudjelovanja u ratu ne treba gledati kao formu kompenzacije, nagrade ili favoritizma, već isključivo kao alat koji će ovoj traumatiziranoj i zbog sudjelovanja u ratu u mnogim aspektima deprivilegiranoj populaciji pomoći da se resocijalizira i aktivno integriira u civilno društvo.

Kao što smo do sada razložili, jedan od većih problema u percepciji branitelja u javnosti i prepreka integraciji braniteljske populacije jest svakako negativna selekcija vijesti od strane medija, gdje se

dobiva dojam kako se vijesti o braniteljima prenose samo kad je vijest u nekom negativnom kontekstu. To jest, ako bi vijest bila o nekom agresivnom činu ili ispadu, u vijesti se obavezno isticalo kako je osoba branitelj, dok to nije nužno slučaj kod pozitivnih vijesti. Isto tako, kada se govori o braniteljskoj populaciji, zbog mnogih malverzacija s registrom branitelja, gdje nije nužno da je netko bio ratnik kako bi uživao prava zakonski zajamčena braniteljima, stvorila se negativna percepcija većine branitelja kao osoba koje nisu nužno sudjelovale u ratu, ali se danas koriste nezaslužnim privilegijima. Promjene registra koje su se dogodile 2005. nisu prošle ni bez kritike iz redova braniteljske populacije, koja je i sama protestirala protiv dodjeljivanja prava osobama koje nisu vidjele ratne aktivnosti (Begić, Sanader, Žunec, 2008). Riječ branitelji tako je u medijima od iznimno pozitivne postala iznimno negativna (Solić, 2009).

Najveći teret toga nose sami branitelji, i to tiha većina koja je skrivena od očiju javnosti. Dok se terminom branitelj »razbacuju« mnogi političari, a u javnosti su se često znali javljati pojedinci koji su bili vrlo glasni kad je trebalo isticati svoju braniteljsku ulogu u svrhu političke promidžbe, moramo znati da, upravo kao i u slučaju političara koji nisu reprezentativni za većinu hrvatske populacije, te osobe ne predstavljaju mišljenja i stavove većine branitelja. Kao što pokazuju istraživanja na veteranima, osobe kojima je pomoć najviše potrebna često su najmanje sklone tražiti pomoć. Većina branitelja nikada neće biti u vijestima i tiho će prolaziti kroz život noseći teret psihičkih i fizičkih povreda koje ih čine ranjivijima na socioekonomske probleme i javni diskurs u kojem vide vlastitu osudu ili nepravdu nanесenu njihovim suborcima. Rat ostavlja ožiljke, od kojih su neki vidljivi, a neki nisu. Nekome ti ožiljci lakše, a nekome teže zacijele, ali ono što ostaje jest specifična osjetljivost na podražaje koji podsjećaju na traumatske događaje, što je i jedan od dijagnostičkih kriterija posttraumatskog stresnog poremećaja.

Osjećaj izolacije koji doživljavaju branitelji može se iščitati i iz fragmenata peticije Udruge hrvatskih veterana Domovinskog rata iz 1996. u kojoj se navodi kako branitelji »nemaju priliku podijeliti svoja iskustva, niti nailaze na razumijevanje za svoje probleme izvan kruga

svojih prijatelja« (Šetka, 1997, prema Begić, Sanader i Žunec, 2008), što je dokumentirano i na ostalim veteranskim populacijama (npr. Lafaye, Cavella, Drescher i Rosen, 2008).

PSIHOLOGIJA RATA I RATNIH ISKUSTAVA

Kada govorimo o povijesti ljudske vrste, ali i modernijoj povijesti uopće, gotovo je nemoguće izbjeći spomenuti konflikte. Iščitavamo li povijesne udžbenike, može se činiti kako su uz pokoji izum i kulturna ili umjetnička postignuća glavno obilježje naše vrste upravo ratovi. Povijesne ere se računaju u razdobljima od jednog do drugog rata, a nacionalna povijest svih zemalja gotovo je isključivo vezana za sukobe i ratove koji su se vodili kako za osamostaljenje, tako i za širenje ili očuvanje teritorija. Idemo li dalje u povijest i promatramo rane lovačko-sakupljačke zajednice, podatci o zastupljenosti i važnosti rata i sukoba još uvijek su predmet znanstvene rasprave (Thorpe, 2003; Wrangham 1999), prvenstveno zato što iz tog razdoblja nemamo pisanih dokaza, no postoje naznake kako je sukob i tada definirao karakteristike naše vrste (Wrangham i Peterson, 1996). Ipak, čini se kako nam evolucijska perspektiva može približiti i razjasniti ne samo razloge zastupljenosti rata i međugrupnih sukoba u našoj povijesti, već i tendenciju da osjećamo predanost i dužnost prema svojoj grupi ili naciji te želju da pridonesimo njenom boljitku i da se upuštamo u altruistična, za grupu korisna, ali potencijalno individualna i vrlo skupa ponašanja.

Rat, ili sukobi i ubojstva unutar vrste, svojedobno su se smatrali isključivo ljudskom karakteristikom, no istraživanja posljednjih desetljeća pokazuju da se ubojstva među pripadnicima iste vrste mogu razjasniti primjenom teorije prirodne selekcije (Wrangham, 1999). Ipak, dok se većina nasilja unutar vrste kod drugih vrsta događa »jedan na jedan«, primjerice u borbi mužjaka za pristup ženkama, jedna je od definirajućih karakteristika ljudskih sukoba da se odvijaju na grupnoj razini. Točnije, smrtonosni napadi skupine pripadnika jedne grupe na drugu događaju se gotovo isključivo kod ljudi i čimpanza (Wrangham, 1999; Goodall, 1979) kada grupe mužjaka koordinirano i iznenadno napadaju grupe na susjednom teritoriju s ciljem zauzimanja teritorija,

često sa smrtnim posljedicama. Pritom valja napomenuti kako proučavanje evolucijskih korijena ili komentiranje prirodnosti nekog ponašanja nikako ne smijemo pobrkati s opravdavanjem tog ponašanja. Prirodno ne znači dobro; samo zbog toga što vidimo kako neka od naših najgorih ponašanja imaju evolucijsko objašnjenje i mogu se razumjeti uzmemo li u obzir evolucijsku logiku, ne znači da ih trebamo ili tolerirati ili opravdavati. Naše društvo danas uvelike ovisi o tome da kontroliramo i reguliramo svoja ponašanja i nagone kao bismo omogućili veću dobrobit cijele zajednice i pojedinaca koji joj pripadaju.

Govoreći o sukobima i ukazujući na njihovu učestalost kroz našu povijest, bez dileme oslikavamo tamnu stranu naše naravi koja je uzrokovala neizrecivo mnogo patnje, boli i gubitaka. Ipak, naša mučna, sukobima ispresijecana povijest ujedno ukazuje na jednu često previđenu posljedicu grupnih sukoba, naime stvaranje koalicija. Kroz kompeticiju i sukobe koji su se kroz povijest događali između ljudskih plemena, a kasnije i nacija, stvarala se selekcija ne samo za agresivne karakteristike već i za osobine vjernosti, predanosti i spremnosti za suradnju s pripadnicima vlastite grupe. Preteču ove ideje možemo pronaći u djelima naturalista s kraja 19. stoljeća koji navode kako će grupe s većim brojem hrabrih, suosjećajnih i vjernih pojedinaca koji su spremni jedni drugima pomoći u nuždi, biti uspješnije u situacijama intenzivnih međugrupnih konflikata (Darwin, 1871). Upravo bi ta selekcija uzrokovala da se takve pozitivne osobine uspješno šire kroz ljudska društva čineći nas u jednu ruku kompetitivnima i agresivnima prema pripadnicima drugih grupa, ali i altruističnima i požrtvovnima prema pripadnicima vlastite skupine.

Ova pretpostavka nedavno je dobila i znanstvenu potporu. Naime, kroz proučavanja rata, definiranog kao događaj u kojem članovi jedne grupe djeluju kako bi nanijeli ozljede jednom ili više članova druge grupe, te modelirajući evolucijski proces na temelju etnografskih i povijesnih podataka iz lovačko-sakupljačkih društava, ali i arheoloških podataka o uzrocima smrti u populacijama kasnog pleistocena i ranog holocena, Bowles (2009) ukazuje kako je izgledno da su međugrupni sukobi u većini naše evolucijske povijesti bili dovoljno

1. Domovinski rat: kratki pregled

učestali da podrže selekciju koja favorizira ovu formu altruizma, ali i da je veza sukoba između grupa i evolucije altruizma snažnija kod ponašanja koja se prenose kulturom od onih koja se prenose genetski jer se takva ponašanja dodatno naglašavaju. Naravno, dokazivanje kako su ti pritisci bili dovoljno učestali da izazovu širenje određene genetske predispozicije ne znači nužno kako je to bio i slučaj, no ovaj nalaz je značajan utoliko što čini hipotezu plauzibilnom.

Bowles (2012) međugrupnim sukobima i ratovima pripisuje još jednu kvalitetu, naime da bez sukoba kao vrsta ne bismo imali poriv za pomaganjem i kažnjavanjem nepravde pa danas ne bismo uživali ni u demokratskom društvenom uređenju ni u demokratskim institucijama namijenjenima obrani prava pojedinaca. Te osobine, tendencije za suradnjom, često su u kulturi prisutne kao moralne vrline i norme koje se prenose socijalizacijom. Istraživanja na izraelskoj i palestinskoj populaciji, primjerice, pokazuju kako se na spomen osobne koristi vezane za sudjelovanje u sukobu gleda kao na moralni prijestup te kako je spremnost na borbu povezana s vrijednostima predanosti grupi (Ginges i Atran, 2009).

Svjedoci smo visoke razine međugrupnog neprijateljstva i nasilja diljem svijeta koji se najviše očituju u vođenju ratova, ali i u terorističkim činovima. Prema staroj izreci nasilje potiče više nasilja pa tako tri godine nakon invazije na Irak ta zemlja imala je više samoubilačkih bombaških napada nego cijeli svijet u prethodne 23 godine. Prema teoriji regulacije užasa, upravo nagon za preživljavanje gura pojedince da okončaju svoju egzistenciju terorističkim činom samoubojstva. Budući da ova teorija započinje tvrdnjom kako većina živih organizama ima mehanizme koji potiču živo biće prema trajnom samoodržavanju, postavlja se pitanje kako se u to uklapa čin samoubojstva. Pojedinci su svjesni neizbježnosti smrti, no zbog kulturnih svjetonazora koji potiču život sa smislom pronalaze svoj smisao izvan svjetovne smrti kroz neku vrstu posthumnog života time da postaju dio nečega većega i dugotrajnijeg. To vjerovanje u mogućnost trajnog života motivira članove društva da se pridržavaju propisa ponašanja koje postavlja određeni svjetonazor. Na taj način uklanja se anksioznost koja

proizlazi iz ljudske svijesti o neizbježnosti smrti (Kruglansky, Chen, Dechesne, Fishman i Orehek, 2009; Motyl, Vail i Pyszczynski, 2009).

Nadalje, vođenjem ratova, kroz povijest su izgubljeni milijuni ljudskih života, a kao jedno od glavnih ishodišta navode se međugrupni sukobi zbog različitih sustava vrijednosti. Važno je osvijestiti da drugi mogu imati različit sustav vrijednosti, ali da su oni i dalje ljudska bića koja su nam više slična nego različita. Iako se čini da ratove i spremnost sukobljenih strana da se uključe i podržavaju napade na nedužno stanovništvo ili provode etnička čišćenja uvelike diktira politika, kao što je bio slučaj s pobunjenim Srbima, četničkim snagama i silama JNA za vrijeme rata u Hrvatskoj i Bosni, uspijemo li pažnju pojedinaca usmjeriti prema sličnostima koje imamo s drugim kulturama i drugim sustavima vrijednosti, a ne prema različitostima koje nas dijele, povećavamo vjerojatnost smanjenja grupnih neprijateljstava i nasilja (Brewer, 1979; Tajfel i Turner, 1979). To je činjenica koja je mogla ublažiti žrtve rata, a politika koja podsjeća na sličnosti mladih danas i branitelja u vrijeme kada su i sami kretali u rat, ima potencijal da smanji i žrtve mira.

2.

Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

←
Fotografija: Arhiv Udruge veterana 7. gardijske brigade »PUMA«.

SPECIFIČNOST RATNIH ISKUSTAVA I OKOLNOSTI U KOJIMA SE VOJNICI MOGU NAĆI

Iskustva koja vojnici prolaze tijekom rata nevjerojatna su, a nadljudska izdržljivost koju pokazuju zapanjuje istraživače već dugi niz godina. Tijekom rata, vojnici su izloženi brojnim događajima koji su mogli uzrokovati traumu. Iako će vjerojatno postojati najmanje jedan ili dva specifična događaja koji su im se usjekli u pamćenje, kao i osjećaji koji su im se tada javili, traumatski se događaji moraju promatrati u kontekstu cjelokupnog ratnog iskustva. Samo neka od ratnih iskustava uključuju svjedočenje ubijanju, ranjavanju i patnji suboraca ili civila (žena, djece i starijih osoba), izloženost smrti i razaranju te brojne druge ratne strahote. Posljedice tih iskustava ne prestaju završetkom rata. Kod mnogih će proživljavanje tih krajnje zahtjevnih i iznimno stresnih uvjeta u konačnici utjecati pozitivno na osobni rast i razvoj, na primjer, povećanim osjećajem ponosa, zajedništva, svrhovitosti, kao i uvjerenjem kako vlastitim sposobnostima možemo ostvariti cilj koji je u početku izgledao nedohvatljiv. No, rat kao namjeran ljudski čin može ostaviti toliko traumatične fizičke, psihičke i socijalne posljedice na pojedinca da one u velikoj mjeri nadilaze njegovu sposobnost nošenja s njima. Te posljedice mogu se osjetiti neposredno po prestanku rata, ali i godinama poslije te se mogu očitovati na različite načine.

Ratno iskustvo obilježeno je snažnim emocijama: užasom, očajem, strahom, tugom zbog gubitka, osjećajem izigranosti zbog svjedočenja tolikoj patnji, krivnjom zbog osobnih postupaka ili onoga što je propušteno učiniti, bijesom zbog događaja na koje se ne može utje-

cati ili ljutnjom zbog nedovoljne pripremljenosti. Mnogi govore o snažnom i neprestanom osjećaju užasa i panike u iščekivanju bitke. Istraživanja pokazuju kako je upravo osobna percepcija izloženosti po život opasnim situacijama snažan pretkazivač mentalnog zdravlja nakon rata (Xue i sur., 2015).

Rat neizbježno uključuje i izloženost borbi odnosno sudjelovanje u borbenoj akciji ili nekoj drugoj vrlo opasnoj dužnosti u kojoj postoji opasnost od ranjavanja ili smrti, izloženost neprijateljskoj vatri, okruženost neprijateljskim snagama, svjedočenje ubojstvu ili ranjavanju suboraca ili civila, pucanje u neprijatelja, svjedočenje patnji civila, izloženost smrti, razaranju i slično (Knežević, Krupić i Šućurović, 2016; Richardson, Frueh i Acerno, 2010). Bez obzira na to jesu li vojnici bili izloženi jednom ili više takvih događaja, njihov utjecaj na psihosocijalnu dobrobit pojedinca ne smijemo umanjivati ili podcijeniti jer izloženost i samo jednom od tih traumatskih iskustava može uzrokovati trajne poteškoće. To znamo iz primjera iz svakodnevnog života — osobe mogu oboljeti od kroničnog posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) nakon jednog, izoliranog, po život opasnog iskustva, npr. prometne nesreće ili fizičkog napada (Bae, Hyun i Ra, 2015; Gutner, Rizvi, Monson i Resick, 2006).

Ratni veterani će, opisujući traumatsko ratno iskustvo, sigurno navesti i iskustva nakon same bitke, npr. kada su vidjeli umiruće osobe ili posmrtnu ostatke civila, suboraca ili drugog vojnog osoblja, razorene kuće, sela i gradove ili brojne izbjeglice protjerane iz njihovih domova. Neki od njih bili su uključeni i u brigu za mrtva tijela nakon bitke. Takva iskustva mogu biti vrlo demoralizirajuća. Postoji velika vjerojatnost da su i sjećanja na događaje nakon pojedine bitke (npr. smrt ili patnja civila) posebno uznemirujuća i snažna (Brewin i Holmes, 2003; Morris i Rao, 2013; Yehuda, 2004).

Poneki navode kako su izvan bitke živjeli u teškim životnim okolnostima. Takvi manji, ali svakodnevni stresori predstavljaju ponavljajući pritisak na život u ratnoj zoni. Neki od najčešćih su: nedostatak kvalitetne prehrane, nedostatak privatnosti, loši životni uvjeti, nepovoljni vremenski uvjeti ili neodgovarajuća oprema. Ovi uvjeti sami po sebi očito nisu traumatski, no opterećuju dostupne resurse za

podnošenje stresa koji mogu utjecati na ishode nakon traume (Benotsch i sur., 2000; Wisco i sur., 2014).

Uza sve to, nezaobilazna je briga za ono što su ostavili iza sebe — posao, obitelj, prijatelje. Vojnici često razmišljaju o tome kako će njihov boravak na ratištu utjecati na druga područja u životu (Jennings, Aldwin, Levenson, Spiro i Mroczek, 2006; Kang, Aldwin, Choun i Spiro, 2016). Što će biti s njihovim poslom i karijerom? Hoće li propustiti priliku za dobivanje stalnog posla ili napredovanje? Koje će sve važne obiteljske događaje, poput rođendana, raznih obljetnica ili vjenčanja, propustiti? Hoće li razdvojenost naškoditi odnosu s djecom i partnerom/partnericom? Tko se brine za njihove roditelje?

POSLEDICE STRESNOG ISKUSTVA: VRIJEME ZA OPORAVAK ILI RAZVOJ BOLESTI

Unutar nekoliko sekundi nakon što smo doživjeli određeni stres, ko-
ra nadbubrežne žlijezde otpušta hormone adrenalin i noradrenalin, a
kasnije i kortizol. Uloga je tih hormona održavanje tijela u stanju bud-
nosti. To znači da nam srce brže kuca, raste krvni tlak, ubrzava se di-
sanje, izoštravaju se osjetila, a mišići postaju napeti. To je normalan
odgovor tijela u situacijama povećanog napora i stresa kako bi zašti-
tilo organizam povećavajući snagu, izdržljivost, usredotočenost, ener-
gičnost i spremnost za povećani napor. No, ako takvo stanje potraje,
može dovesti do ozbiljnih posljedica jer dugoročno povišuje krvni
tlak, oslabljuje imunološki sustav, povećava rizik nastanka srčanog ili
moždanog udara, ometa rad štitnjače, a povezano je i s brojem i jači-
nom simptoma posttraumatskog poremećaja (Delahanty i Nugent,
2006; Morris i Rao, 2013; Yehuda, 2004).

Psihosocijalna prilagodba na traumu nije ravnomjerna i neprekid-
na kroz vrijeme. Većina vojnika neće odmah po povratku s bojišta os-
jetiti posljedice, no ipak su u rizičnoj skupini za razvoj poteškoća u
svakodnevnom funkcioniranju uzrokovanih ratnim iskustvima. Poslje-
dice se mogu očitovati neposredno nakon traumatskog iskustva, ali i
godinama nakon prvotnog izlaganja (Ford i sur., 2004; Zeiss i Dick-
man, 1989). Unutar mjesec dana nakon proživljenog traumatskog do-
gađaja mogu se javiti simptomi akutnog stresnog poremećaja, poput

pojačanog znojenja, lupanja srca, crvenila, ponekad djelomičnog ili potpunog zaboravljanja događaja ili pak učestala prisjećanja na traumatski događaj u mislima ili snovima, posebno nakon izloženosti nekim podsjetnicima na sam događaj (situacije, osobe) te osjećaj krivnje (Delahanty i Nugent, 2006; Morris i Rao, 2013; Olff, Sijbrandij, Opmeer, Carlier i Gersons, 2009). Prisutna je i pojačana pobudenost koja se očituje u razdražljivosti, smetnjama pažnje i koncentracije, problemima sa spavanjem, pretjeranim reagiranjem na vanjske podražaje, osjećaju napetosti i nemira. U većini slučajeva te se smetnje spontano izgube, pri čemu svakako pomažu prethodna pripremljenost vojnika i podrška okoline (Brewin, Andrews i Valentine, 2000; Harvey i Bryant, 2002; Ozer, Best, Lipsey i Weiss, 2003). Nažalost, ne postoji dovoljno istraživanja koja ispituju dugoročnu prilagodbu na ekstremni ratni stres, ali postoje brojna istraživanja o posljedicama drugih traumatskih situacija, npr. fizički ili seksualni napad, prometne nesreće i prirodne katastrofe. Ta istraživanja pokazala su kako je uobičajen odgovor na traumu u početku iskusiti pojedine simptome akutnog stresnog poremećaja, međutim većina simptoma će se povući u narednim mjesecima (Forbes i sur., 2010; Harvey i Bryant, 2002). Ustanovljeno je na primjer kako 94% žrtava seksualnog i fizičkog napada pokazuje simptome unutar dva tjedna nakon napada, taj broj pada na 27-47% unutar tri mjeseca te na 10-15% unutar šest mjeseci od traumatskog događaja (Morris i Rao, 2013). Čini se kako će se većina osoba oporaviti u razdoblju od tri do šest mjeseci nakon traumatskog iskustva.

Onog trenutka kada su vojnici objektivno na sigurnom i slobodni od izlaganja jakim stresorima do otprilike jedan mjesec nakon povratka kući počinje razdoblje njihove prilagodbe. To je vrijeme u kojem imaju priliku odmoriti se i predahnuti, a glavni cilj je osigurati im vrijeme za prirodni oporavak kako ih se ne bi nepotrebno stigmatiziralo dijagnozama i opterećivalo nepotrebnim tretmanima (Bryant, O'Donnell, Creamer, McFarlane i Silove, 2013; Forbes i sur., 2010). S obzirom na rezultate istraživanja, sa sigurnošću se može pretpostaviti da, iako je akutna stresna reakcija vrlo učestala nakon izlaganja teškoj ratnoj traumi, većina vojnika koji u početku pokažu te simptome pri-

rodno će se prilagoditi i povratiti normalno funkcioniranje tijekom narednih mjeseci. Akutni stresni poremećaj dobar je pretekazivač za razvoj posttraumatskog poremećaja, ali nije nužan uvjet za kronično oboljenje. To znači da ako se takvi simptomi i pojave, oni neće nužno pre-rasti u kronično oboljenje. No, postoji dovoljno dokaza koji podržavaju mogućnost odgođenog PTSP-a, kao i mogućnost razvoja PTSP-a bez prethodnog ispunjavanja kriterija za dijagnozu akutnog stresnog poremećaja (Andrews, Brewin, Philpott i Stewart, 2007; Andrews, Brewin, Stewart, Philpott i Hejdenberg, 2009; Bryant i sur., 2013; Horesh, Solomon, Zerach i Ein-Dor, 2011; Smid, Mooren, van der Mast, Gersons i Kleber, 2009). Važno je shvatiti da se smetnje uzrokovane sudjelovanjem u ratu mogu naizmjenično smanjivati i povećavati cijeli život, ovisno o životnim okolnostima, izloženosti podsjetnicima na traumatsko iskustvo i slično (Gates i sur., 2012; Harvey i Bryant, 2002; Hines, Sundin, Rona, Wessely i Fear, 2014; Peterson, Luethcke, Borah, Borah i Young-McCaughan, 2011; Sutker, Davis, Uddo i Ditta, 1995).

POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ

Nakon izloženosti ili svjedočenja životno ugrožavajućim iskustvima može se razviti psihijatrijski poremećaj poznat pod nazivom posttraumatski stresni poremećaj ili PTSP (Kozarić-Kovačić, Kovačić i Rukavina, 2007). U Prvom svjetskom ratu smatralo se kako se simptomi poput zamora, nevoljnog drhtanja, stanja smušenosti i noćnih mora javljaju zbog šoka od granatiranja, pa su zajednički nazvani »šok od granatiranja« (Flaskerud, 2016; Jones, 2010). Osobe s takvim simptomima nisu dobivale posebnu pomoć nego ih se uglavnom ignoriralo, a ponekad i kažnjavalo zatvorom, strijeljanjem ili su u najmanju ruku bili nečasno otpušteni iz vojske (Komar i sur., 2010; Plačko, 1999; Vincek, 2016). Posttraumatski stres u prošlosti je opisivao pod različitim nazivima — ratna neuroza, šok od granatiranja, borbeni zamor, vijetnamski sindrom, borbeni stres — no nije postojala suglasnost oko simptoma i dijagnoze (Agaibi i Wilson, 2005; Braga, Fiks, Mari i Mello, 2008; Flaskerud, 2016; Wilson, 1994). Kasnije su veterani Drugog svjetskog rata, Korejskog i Vijetnamskog rata prezentirali kliničku sliku koja se nikako nije mogla uklopiti u prethodne dijagnostičke kriterije, stoga

se javila potreba za novom klasifikacijom. Godine 1980. Američka psihijatrijska udruga uvrstila je PTSP u treće izdanje *Dijagnostičkog i statističkog priručnika za duševne poremećaje* (DSM-III), a Svjetska zdravstvena organizacija dijagnozu PTSP-a uvodi tek 1992. u desetu reviziju Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-10) (Kozarić-Kovačić i sur., 2007; Wilson, 1994). U Hrvatskoj PTSP nije postojao kao zasebna dijagnoza do 1995. godine kad je usvojen MKB-10. Prvotni kriteriji za postavljanje dijagnoze PTSP-a u DSM-III uključivali su dvanaest simptoma koji su do danas prošli brojne revizije s ciljem što jasnijeg opisanja strukture poremećaja. Tako je DSM-IV uključivao 17, dok je u najnovijem DSM-V broj simptoma povećan na 20 (Američka psihijatrijska udruga, 2014; Armour, 2015; Jukić, 2013).

S obzirom na to da nastanak PTSP-a ovisi o izloženosti traumatskom događaju i proživljavanju traumatskog iskustva (Kozarić-Kovačić i sur., 2007), za razumijevanje znanstvenog i kliničkog opisa nužno je razumjeti sam pojam traume. Prilikom prvog uvrštavanja u dijagnostičke priručnike trauma je bila definirana kao ekstreman stresni događaj koji je izvan raspona uobičajenog ljudskog iskustva (Gates i sur., 2012; Wilson, 1994). Pod tim se mislilo na događaje poput rata, mučenja, silovanja, nacističkog genocida nad Židovima, bacanja atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki, prirodne katastrofe (potresi, erupcije vulkana, uragani) i nesreće uzrokovane ljudskom pogreškom (eksplozije u tvornici, zrakoplovne ili automobilske nesreće). Smatralo se da se traumatski događaji moraju jasno razlikovati od stresora koji su dio svakodnevnog života poput razvoda, teške bolesti ili osobnog bankrota, jer većina ljudi ima dovoljno kapaciteta uspješno se nositi s takvim stresom. Prilikom navedenih traumatskih događaja ti su kapaciteti premašeni, osoba se osjeća bespomoćnom te razvija PTSP (Agaibi i Wilson, 2005; Brewin i sur., 2000; Wilson, 1994). Ipak, klinička su istraživanja pokazala kako se pojedinci razlikuju ne samo s obzirom na traumatski događaj, već i s obzirom na kapacitet za nošenje sa stresom koji taj događaj izaziva. Tako većina ljudi koji su izloženi istom traumatskom događaju neće razviti PTSP, no neki ipak hoće. Iako postoji velik interes za definiranje upravo tog subjektivnog tumačenja traumatskog događaja i njegovog utjecaja na razvoj pore-

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

mećaja, potrebno je naglasiti kako će događaji poput silovanja, mučenja, genocida i rata biti traumatski za gotovo sve koji ih dožive (Braga i sur., 2008; Ozer i sur., 2003; Wilson, 1994).

Postoje određeni rizični čimbenici za razvoj PTSP-a, što znači da osobe koje ih posjeduju imaju veće šanse razviti poremećaj. Rizične čimbenike za razvoj PTSP-a možemo podijeliti u tri skupine (Gates i sur., 2012; Horeh i sur., 2011; Smid i sur., 2009):

1. Predtraumatski ili čimbenici koji su postojali prije traumatskog događaja: raniji psihijatrijski poremećaj, ženski spol, osobine ličnosti, niže intelektualno funkcioniranje, niži socioekonomski status i obrazovanje, prethodna trauma te psihijatrijske bolesti u obitelji;
2. Peritraumatski ili čimbenici za vrijeme traume: težina traume, doživljena prijetnja, emocije vezane uz traum;
3. Posttraumatski ili čimbenici nakon traume: nedostatak socijalne podrške (obiteljske, stručne), stresne životne situacije.

Prema DSM-IV-TR (obnovljena verzija DSM-IV) prvi je kriterij za postavljanje dijagnoze PTSP-a postojanje traumatskog događaja koji je životno ugrožavajući (predstavlja izravnu ili potencijalnu smrtnu opasnost, ranjavanje ili ugroženost osobnog ili tuđeg fizičkog integriteta) te koji je kod osobe doveo do osjećaja intenzivnog straha, bespomoćnosti i užasnutosti (Američka psihijatrijska udruga, 2000). Kriteriji za dijagnozu PTSP-a prema DSM-IV-TR navedeni su u Tablici 1 (Američka psihijatrijska udruga, 2000; Kozarić-Kovačić i sur., 2007).

Za dijagnozu, simptomi navedeni u Tablici 1 moraju trajati najmanje jedan mjesec te značajno ometati obiteljsko, radno i socijalno funkcioniranje.

Poremećaj je akutan ako simptomi traju dulje od mjesec dana, kroničan ako simptomi traju dulje od tri mjeseca, a ako se pojave najmanje šest mjeseci nakon izlaganja traumatskom događaju radi se o poremećaju s odgođenim početkom (Olff i sur., 2009; Pietrzak, Goldstein, Malley, Rivers i Southwick, 2010; Wisco i sur., 2014).

U Hrvatskoj se za dijagnostiku većinom koriste kriteriji prema MKB-10 (Kozarić-Kovačić i sur., 2007). MKB-10 klasifikacija uključuje nespecifične akutne odgovore na traum: akutnu stresnu reakciju, po-

Tablica 1 — Dijagnostički kriteriji za PTSP prema DSM-IV-TR klasifikaciji**Ponovno proživljavanje (najmanje jedan simptom):**

- Povratna i nametljiva sjećanja na događaj (slike, misli, predodžbe)
- Ponavljanje uznemirujućih snova o događaju
- Ponašanje ili osjećaj kao da se traumatski događaj ponovno odvija
- Intenzivan psihološki distres prilikom izlaganja podražajima koji podsjećaju na traumatski događaj
- Fiziološka reakcija prilikom izlaganja podražajima koji podsjećaju na traumatski događaj

Izbjegavanje i emocionalna otupjelost (najmanje tri simptoma):

- Izbjegavanje misli, osjećaja ili razgovora vezanih uz traumu
- Izbjegavanje aktivnosti, mjesta ili osoba koje podsjećaju na traumu
- Nesposobnost prisjećanja pojedinih elemenata traume
- Smanjen interes ili sudjelovanje u aktivnostima
- Osjećaj odvojenosti ili otuđenja od drugih
- Ograničen raspon emocija (npr. nemogućnost osjećaja ljubavi prema bliskim osobama)
- Osjećaj besperspektivnosti (npr. smatra da neće ostvariti brak, imati djecu, izgraditi karijeru)

Pojačana pobuđenost (najmanje dva simptoma):

- Poteškoće s usnivanjem ili održavanjem sna
- Razdražljivost ili iskazi ljutnje
- Poteškoće koncentracije
- Hipervigilnost (neprestana napetost, u stanju pripravnosti)
- Pretjerana reakcija prestrašenosti (osjećaj uznemirenosti, lako se prepadne)

remećaj prilagodbe, PTSP te trajnu promjenu ličnosti nakon katastrofičnog iskustva. Razlike u odnosu na DSM-IV su u potrebnom broju simptoma za postavljanje dijagnoze. Na primjer, MKB-10 ne uključuje simptom ograničenog raspona osjećaja, dovoljan je jedan simptom izbjegavanja, ometanje funkcioniranja nije kriterij u MKB-10, a za dijagnozu PTSP-a simptomi se moraju pojaviti u razdoblju do 6 mjeseci nakon izloženosti traumatskom događaju, a iznimno rijetko se dijagnosticira ako se simptomi pojave nakon 6 mjeseci (Kozarić-Kovačić i sur., 2007). U MKB-10 nejasno je definirano postavljanje dijagnoze kroničnog PTSP-a te je gotovo onemogućena dijagnoza odgođenog PTSP-a.

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

U DSM-V iz 2013. godine PTSP se nalazi u novoj kategoriji »Poremećaji vezani uz traumu i stres«. Simptomi uključeni u DSM-IV-TR i DSM-V uglavnom se podudaraju, a glavne razlike uključuju:

- U DSM-V traumatski događaji više ne uključuju neočekivanu, ali prirodnu smrt u obitelj ili među bliskim prijateljima,
- U DSM-V osjećaj straha, bespomoćnosti ili užasa kao odgovor na traumatski događaj izostavljen je kao kriterij,
- Izbjegavanje i emocionalna otupjelost koji su navedeni kao jedan kriterij u DSM-IV-TR, razdvojeni su na dva kriterija u DSM-V — (1) izbjegavanje te (2) promjene kognicije i raspoloženja — pri čemu je za dijagnozu PTSP-a nužan najmanje jedan simptom izbjegavanja,
- U DSM-V dodana su tri nova simptoma: (1) negativna uvjerenja ili očekivanja od sebe, drugih ili svijeta, (2) ustrajno negativne emocije (straha, užasa, ljutnje, krivnje, srama) i (3) nesmotreno ili samouništavajuće ponašanje (Armour, 2015; Američka psihijatrijska udruga, 2014; Ministarstvo ratnih veterana SAD-a, 2017).

Kronični PTSP može trajati desetljećima, a ponekad i doživotno, a simptomi su prisutni trajno uz moguće povremeno slabljenje. DSM-V navodi kako se veći rizik od pojave PTSP-a može očekivati kod osoba koje su u povećanoj mjeri izložene traumatskim događajima (vojnici, vatrogasci, policija, djelatnici hitne pomoći) te kod osoba koje su bile izložene silovanju, ratu, zarobljeništvu ili genocidu (Kilpatrick i sur., 2013; Santiago i sur., 2013). Među ratnim veteranima pojava PTSP-a može se kretati između 15 i 30% (Hoge, Riviere, Wilk, Herrell i Weathers, 2014; Hoge i Warner, 2014; Richardson i sur., 2010; Seal, Bertenthal, Miner, Sen i Marmar, 2007). Uz PTSP mogu se javiti i neki drugi poremećaji kao što su depresija, panični poremećaj, alkoholizam, ovisnost o psihoaktivnim tvarima te poremećaji ponašanja (Brewin i sur., 2000; Hoge i Warner, 2014; Kozarić-Kovačić, Hercigonja i Grubišić-Ilić, 2001; Marshall i sur., 2006; Pietrzak i sur., 2010; Thomas i sur., 2010; Wisco i sur., 2014) što uvelike otežava dijagnozu i liječenje. Uz to, PTSP je povezan i s tjelesnim zdravljem, pa se često usporedno javljaju i problemi sa srcem, disanjem, krvnim tlakom, imunitetom

tom itd. (Abouzeid, Kelsall, Forbes, Sim i Creamer, 2012; Ford i sur., 2004; Pacella, Hruska i Delahanty, 2013; Vidaković, Uljanić, Perić, Gr-gurević i Sonicki, 2016).

Na prvoj međunarodnoj konferenciji o psihosocijalnim posljedi-cama rata održanoj u Dubrovniku 1998. godine prvi su put izneseni podatci o zastupljenosti PTSP-a kod hrvatskih branitelja. Istraživanje provedeno 1992. i 1993. pokazalo je da se PTSP djelomično razvio kod 17% hrvatskih branitelja, a u potpunosti očitovao kod 14% brani-telja (Komar i sur., 2010). Između 1997. i 1998. PTSP je ustanovljen kod 16% razvojačenih hrvatskih branitelja, uz dodatnih 26% s djelo-mičnom kliničkom slikom (Komar i Vukušić, 1999). Problemima koje su branitelji iskazivali pokušalo se pristupiti donošenjem raznih zako-na prema kojima se, na primjer, PTSP priznavao samo ako su posje-dovali liječničku dokumentaciju koju su dobili tijekom ili 30 dana na-kon sudjelovanja u Domovinskom ratu (Komar i sur., 2010). Na ža-lost, takav pristup bio je u neskladu s rezultatima većine istraživanja prepoznatih u međunarodnim znanstvenim i stručnim krugovima, a poduzete mjere i pružena podrška nisu na adekvatan način odgova-rale potrebama branitelja (Komar i sur., 2010; Komar i Vukušić, 1999). Iako se u Hrvatskoj nisu provodila sustavna epidemiološka istraživa-nja, u literaturi se procjenjuje da između 25 i 30% veterana Domovin-skog rata boluje od PTSP-a (Kozarić-Kovačić i sur., 2007).

Cijeli niz čimbenika, uključujući osobne i kulturalne karakteristi-ke, usmjerenost na načine suočavanja sa stresom i bolnim osjećajima, pripremljenost prije odlaska na bojište, prethodno vojno iskustvo i okolina nakon povratka s bojišta, oblikuju reakcije na ratno iskustvo. Prijeratni čimbenici uključuju traumu iz djetinjstva, obiteljsku dinami-ku i dob ulaska u rat (Vogt i sur., 2011; Vogt i Tanner, 2007). Tijekom rata, osim izloženosti borbi, izravne prijetnje smrti i procjene vlastitog iskustva, kao važan čimbenik pokazala se i grupna kohezija borbene jedinice (Kang i sur., 2016). Iskustvo povratka kući, dodatni životni stresori i socijalna podrška najčešće se ističu kao poslijeratni čimbeni-ci (Vogt i sur., 2011). Odsutnost neposrednih simptoma nakon izlaga-nja traumatskom događaju ne znači nužno dugoročno pozitivnu pri-lagodbu. Ovisno o brojnim čimbenicima, može se činiti kako vetera-

ni dobro funkcioniraju neposredno nakon povratka kući, posebno s obzirom na olakšanje koje osjećaju jer su preživjeli rat i vratili se obitelji i prijateljima. Ipak, kako se mijenjaju životni uvjeti, simptomi se mogu pojačati do te razine da im je potrebna liječnička intervencija. Među veteranima kojima će biti potrebna psihološka pomoć, akutni stresni poremećaj i PTSP samo su dva od brojnih mogućih očitovanja smetnji. Veterani su bili izloženi brojnim ratom izazvanim stresorima koji su mogli ostaviti duboke posljedice na psihološko i fizičko funkcioniranje na različite načine (Gates i sur., 2012; Morris i Rao, 2013; Pacella i sur., 2013).

ČIMBENICI KOJI MOGU UMANJITI NEGATIVAN UTJECAJ STRESA

Strategije suočavanja sa stresom

Osim rizičnih čimbenika, nastanak PTSP-a ovisi i o zaštitnim čimbenicima. Dok rizični čimbenici mogu potaknuti razvoj PTSP-a te otežati ili spriječiti njegovo liječenje, zaštitni čimbenici mogu spriječiti pogoršanje simptoma nakon doživljenje traume, a imaju i snažne pozitivne posljedice na prognozu i tretman (Schnurr, Lunney, Bovin i Marx, 2009). Suvremene definicije stresa smatraju kako je odnos između pojedinca i njegove okoline dinamičan sustav u kojem se može dogoditi da osoba osjeti kako događanja u njezinom okruženju postaju previše zahtjevna i ugrožavajuća za njezinu dobrobit te ih procijeni kao stresna (Folkman i Lazarus, 2011; Lazarus, 1993). Pritom su važna svojstva događaja, ali i karakteristike osobe te njezina subjektivna procjena. Osoba usporedno procjenjuje situaciju, njezinu važnost i značenje događaja (kognitivna procjena) te utvrđuje može li utjecati na te događaje i na koji način. O tome ovisi u kojoj mjeri će situaciju doživjeti kao stresnu.

Među najpoznatijim teorijama suočavanja sa stresom je transakcijski model koji su postavili Lazarus i Folkman (Folkman, 1984; Lazarus, 1993). Prema tom modelu, načini suočavanja sa stresom odnose se na napore (misli, ponašanje, postupci) usmjerene na izlaženje na kraj sa specifičnim zahtjevima koji su pred nama, a koji nas mogu op-

Tablica 2 — Strategije suočavanja sa stresom prema transakcijskom modelu (Folkman i Lazarus, 2011)

Naziv strategije	Opis
<i>Suočavanje konfrontacijom</i>	agresivni naponi uloženi u promjenu nastale situacije, uz određen stupanj neprijateljstva i upuštanja u rizik
<i>Distanciranje</i>	ulaganje misaonih napora kako bi sebe udaljili od situacije i umanjili njezinu važnost, uz suzdržavanje od bilo kakvog djelovanja
<i>Samokontrola</i>	usmjerenost na upravljanje vlastitim osjećajima i postupcima
<i>Traženje socijalne podrške</i>	traženje informacija, konkretne/materijalne i emocionalne podrške
<i>Prihvatanje odgovornosti</i>	priznavanje vlastite uloge u problemu, uz nastojanje da se teškoće riješe
<i>Bijeg-izbjegavanje</i>	priželjkivanje mogućnosti bijega od problema, ponašanje usmjereno na bijeg od problema ili njegovo izbjegavanje
<i>Plansko rješavanje problema</i>	namjerno ulaganje napora usmjerenih na problem kako bi se situacija promijenila, uz analitički pristup rješavanju problema
<i>Pozitivna ponovna procjena</i>	pokušaj stvaranja pozitivnog značenja usmjeravanjem na osobni rast i razvoj, uključujući i religioznu dimenziju

terećivati ili nadilaziti naše mogućnosti suočavanja s njima (Folkman i Lazarus, 2011). Koji će način suočavanja osoba odabrati ovisi o njezinoj kognitivnoj procjeni situacije. Lazarus i Folkman govore o osam različitih načina odnosno strategija suočavanja sa stresom koji su prikazani u Tablici 2.

Kao što je vidljivo iz Tablice 2 strategije suočavanja sa stresom obuhvaćaju širok raspon mogućih obrazaca ponašanja, uključujući napore za promjenom stresne situacije, promjenom vlastitih emocija, upravljanjem emocijama ili načinom njihovog izražavanja, prilagođavanje nastaloj situaciji, njezino prihvatanje, izbjegavanje ili poricanje (Morris i Rao, 2013). Ne postoje najbolje strategije suočavanja sa stresom koje se mogu preporučiti svima i garantirati uspjeh; one ovise o samom događaju kao i o karakteristikama osobe. U nekim se situaci-

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

jama može koristiti i više strategija odjednom. Načelno, kada pojedinac procijeni da može kontrolirati posljedice stresnog događaja i učinkovito se nositi s njima, najčešće bira strategije usmjerene na problem. Nasuprot tome, kada procijeni da ne može kontrolirati ishode, odlučit će se za strategije usmjerene na emocije. Neki autori strategije suočavanja sa stresom dijele na aktivne (usmjerene na problem) i pasivne odnosno izbjegavajuće (usmjerene na emocije) (Sachs-Ericsson, Joiner, Cogle, Stanley i Sheffler, 2016). Među aktivne strategije suočavanja sa stresom ulaze suočavanje konfrontacijom, traženje socijalne podrške, plansko rješavanje problema i pozitivna ponovna procjena, a u pasivne distanciranje, samokontrola, prihvaćanje odgovornosti i bijeg-izbjegavanje. U nekim slučajevima odabrane strategije mogu biti puno važniji čimbenik u nastanku i razvoju poremećaja od samog traumatskog događaja.

Poznato je da ratni veterani koji koriste aktivne strategije suočavanja imaju manji broj simptoma PTSP-a od onih koji koriste pasivne ili izbjegavajuće strategije. Kod veterana Drugog svjetskog rata koji su koristili aktivne strategije suočavanja, npr. pozitivnu ponovnu procjenu u kojoj su uviđali koristi sudjelovanja u borbi, pronađena je znatno manja razina simptoma PTSP-a (Aldwin, Levenson i Spiro, 1994). Tri godine nakon Libanonskog rata izraelski veterani koji su koristili aktivne strategije, poput suočavanja s problemom, imali su znatno slabije simptome PTSP-a u odnosu na one veterane koji su koristili pasivne strategije (Solomon, Mikulincer i Benbenishty, 1989). Istraživanje provedeno na vojnicima koji su se vratili iz rata u Iraku i Afganistanu pokazalo je da su i kod njih brojniji simptomi PTSP-a povezani s pasivnim strategijama suočavanja sa stresom. Istraživači su objasnili da su pasivne strategije produbljivale traumu vojnika te povećavale broj i izraženost simptoma, otežavajući njihov oporavak (Pietrzak i sur., 2010; Pietrzak, Harpaz-Rotem i Southwick, 2011).

Vještine upravljanja emocijama i raspoloženjem

Proces s pomoću kojeg prepoznavamo vlastita i tuđa emocionalna stanja naziva se emocionalna inteligencija, za koju u literaturi možemo pronaći različite nazive (emocionalni kvocijent, emocionalna pisme-

nost itd.). Važno je razlikovati emocionalnu inteligenciju kao sposobnost koja se ispituje testovima uratka i emocionalnu kompetentnost kao osobinu ličnosti koja se ispituje upitnicima samoprocjene vlastitih sposobnosti (Takšić, Mohrić i Munjas, 2006). Emocionalna kompetentnost pomaže nam u učinkovitijem rješavanju problema i prema potrebi, prilagođavanju ponašanja. Uključuje sposobnosti poput uočavanja, razumijevanja, izražavanja, imenovanja i upravljanja emocijama i raspoloženjima. Opažanje i procjena vlastitih emocija i raspoloženja ukazuju da osoba posvećuje pažnju svojim osjećajima, što joj omogućuje da ih razumije i upravlja njima. Osoba koja posjeduje ove sposobnosti smatra se emocionalno vještom i dobro prilagođenom. Osoba koja ih ne posjeduje može u određenoj mjeri biti prikraćena u emocionalnom i socijalnom funkcioniranju. Na primjer, emocionalno kompetentna osoba bira situacije u kojima je prije doživljavala ugodne emocije kako bi zadržala ugodu i pozitivno raspoloženje. Kada se nađe u situaciji u kojoj doživljava neugodno raspoloženje, iz svog repertoara odabire ono što će joj trenutačno popraviti raspoloženje, npr. čitanje knjige, šetnja, druženje s obitelji ili prijateljima, odlazak u kino ili bavljenje sportom (Boden i sur., 2013; Takšić, 2003).

Visoka razina emocionalne kompetentnosti povezana je s dobrim socijalnim vještinama, većom spremnošću na suradnju, bliskošću u socijalnim odnosima i većim bračnim zadovoljstvom, dok je niska razina emocionalne kompetentnosti povezana s beznadnosti, suicidalnim tendencijama i rizičnim ponašanjem, uključujući zlouporabu alkohola i droga (Hunt i Evans, 2004). Specifičnost emocionalne kompetentnosti pretpostavka je da se može razvijati, a postoji niz programa kojih je cilj razvijati emocionalne vještine, uključujući prepoznavanje vlastitih i tuđih emocija, kontrolu vlastitih emocija ili nošenje s emocijama na primjeren način. Provedena su i istraživanja učinkovitosti tih programa, a rezultati pokazuju da trening dovodi do značajnog povećanja vještina emocionalne kompetentnosti (Boden i sur., 2013; Cloitre, Miranda, Stovall-McClough i Han, 2005; Ehring i Quack, 2010; Hunt i Evans, 2004; Peterson i sur., 2011; Tull, Barrett, McMillan i Roemer, 2007). Te vještine pokazale su se korisnima u smanjenju stresa. Čini se kako osobe kojima su njihovi osjećaji jasni i nemaju sumnje u

to što osjećaju, kada se susretnu s određenom stresnom situacijom brže kreću u pronalaženje strategija suočavanja sa stresom te na taj način brže ublažavaju potencijalne negativne učinke stresnog događaja (Takšić, 2003).

Upravljanje emocijama može biti automatski (nesvjestan) i kontroliran (svjestan) proces s pomoću kojeg mijenjamo pojedine sastavnice emocionalnog odgovora — osjećaje, ponašanje i fiziološke reakcije (Eftekhari, Zoellner i Vigil, 2009). Istraživanja pokazuju snažnu povezanost poteškoća u upravljanju emocijama i PTSP-a. Zapravo, smatra se kako su poteškoće u upravljanju emocijama glavno obilježje PTSP-a, a povezane su i s drugim duševnim oboljenjima poput depresije, graničnog poremećaja osobnosti te općenito s anksioznim poremećajima. Uslijed doživljenog traumatskog iskustva, osobe koje posjeduju vještine upravljanja emocijama koriste ih kako bi umanjile napetost i tjeskobu što im pomaže pri uspješnijem oporavku u odnosu na osobe kojima te vještine nedostaju te imaju veći rizik za razvoj kroničnih smetnji (Bardeen, Kumpula i Orcutt, 2013). Manjak vještina emocionalne regulacije i kontrole pridonosi održavanju simptoma PTSP-a na različite načine. Na primjer, osoba drži da ne može upravljati svojim emocijama te počinje osjećati strah kada je suočena s unutarnjim ili vanjskih znakovima koji u njoj bude emocionalne reakcije. Posljedično počinje izbjegavati situacije koje je mogu podsjetiti na traumatično iskustvo, a upravo bi joj izlaganje takvim podsjetnicima moglo pomoći da se na njih navikne te da joj prestanu uzrokovati neugodne emocije (Bardeen i sur., 2013; Eftekhari i sur., 2009; Ehrling i Quack, 2010).

KVALITETA ŽIVOTA

Kvaliteta života multidimenzionalan je pojam koji obuhvaća brojne biološke, psihološke, socijalne, zdravstvene, političke, ekološke, geografske i druge aspekte. U sažetoj definiciji, kvaliteta života za pojedinca predstavlja ispunjenje čitavog niza subjektivnih i objektivnih potreba i želja. Razina potreba blisko je povezana s društvenom sredinom u kojoj se pojedinac nalazi odnosno s odgovarajućom razinom civilizacijskih i kulturalnih normi (Rakovac i Heimer, 2007).

Uz pojam kvalitete života koriste se i pojmovi kao što su: subjektivno blagostanje, subjektivna dobrobit, zadovoljstvo životom, sreća i slično. Kvaliteta života, kao nadređeni pojam, obuhvaća kvalitetu životnih okolnosti i procjenu tih okolnosti, npr. životnih područja kao što su zdravlje, okoliš, socijalni i obiteljski odnosi, vlast i slično (Diener, 2006). Unutar kvalitete života ističe se pojam subjektivno blagostanje. Subjektivno blagostanje obuhvaća kognitivnu i emocionalnu procjenu životnog zadovoljstva. Kognitivna procjena uključuje uspoređivanje i vrednovanje vlastitog života s unutarnjim standardom koji pojedinac sam postavlja (Diener, Emmons, Larsen i Griffin, 1985). Emocionalna komponenta definira se kroz osjećaj sreće (Diener i Rahtz, 2000). Sreća se definira u okvirima učestalog doživljavanja pozitivnih afekata, a za njezino postizanje važnija je frekvencija pozitivnih afekata od njihove jakosti (Mišura, 2011). Osobine poput samopouzdanja, optimizma, sviđanja i energičnosti vežu se uz pozitivne afekte.

Prema teoriji homeostaze subjektivne kvalitete života autora Roberta A. Cumminsa, subjektivno blagostanje (engl. *Subjective Wellbeing*; SWB) stabilno je, aktivno se kontrolira i održava unutar predviđivog raspona na pozitivnom dijelu skale djelovanjem homeostatskih mehanizama (Cummins, 1998). U slučaju da subjektivna kvaliteta života počne značajno odmicati prema negativnom dijelu skale, sustav homeostaze nastojat će održati normalan nivo zadovoljstva životom koji je specifičan za pojedinca. Promjene u okolini ili u nekoj psihičkoj varijabli pojedinca mogu dovesti do narušavanja subjektivnog doživljaja, no tendencija ljudi ide u smjeru pronalaska ravnoteže i vraćanja u homeostazu. Neki značajni događaji, bilo negativni ili pozitivni, mogu smanjiti ili povećati zadovoljstvo i dovesti do odstupanja od optimalnih vrijednosti, no organizam uz pomoć obrambenih mehanizama kompenzira to odstupanje i vraća sustav na početnu razinu (Cummins, 2000).

Kada se govori o objektivnim pokazateljima, misli se prije svega na mjerljive objektivne uvjete života poput bruto domaćeg proizvoda (BDP), stambenih uvjeta, dostupnosti zdravstvene zaštite, obrazovanja i slično (Slavuj, 2012). Danas se smatra da je koncept kvalitete života

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

najbolje promatrati kao kombinaciju subjektivnih i objektivnih elemenata (Cummins, 1995; Lawton, Moss i Duhamel, 1995).

Istraživanje Svjetske zdravstvene organizacije (engl. World Health Organization; WHO) provedeno u šest europskih zemalja pokazalo je kako je utjecaj psihičkih bolesti na kvalitetu života i radnu sposobnost jednak ili veći od utjecaja kroničnih tjelesnih bolesti (Markanović i Jokić-Begić, 2011). Ajduković, Kraljević i Penić (2007) pokazali su u istraživanju provedenom na osobama pogođenim ratom da je kvaliteta života osoba s psihičkim poremećajima slabija od osoba koje nemaju psihički poremećaj. Istraživanja provedena na ratnim veteranima (Forman-Hoffman i sur., 2005; Lunney i Schnurr, 2007; Stein, Walker, Hazen i Forde, 1997; Zatzick i sur., 1997) ukazuju na značajno lošiju kvalitetu života ratnih veterana s psihičkim, fizičkim ili kombinacijom tih poteškoća u odnosu na veterane bez poteškoća. U jednom istraživanju (Rapaport, Clary, Fayyad i Endicott, 2005) ustanovljeno je da čak 59% osoba koje boluju od PTSP-a ima ekstremno nisku kvalitetu života, a pojedinci izloženi ratnim djelovanjima pokazuju više simptoma PTSP-a i niže zadovoljstvo životom (Besser i Neria, 2009; Karatzias i sur., 2013). Budući da koncept kvalitete života igra važnu ulogu u strategijama koje koristi društvo (npr. programi prevencije zdravlja, programi poboljšanja kvalitete života i sl.), utvrđivanje psihosocijalnih faktora koji utječu na kvalitetu života branitelja, posebno onih oboljelih od PTSP-a, može poslužiti u svrhu razvijanja strategija za poboljšanje kvalitete života i psihosocijalno osnaživanje te populacije.

CILJ I PROBLEMI

Osnovni cilj bio je istražiti odnos izloženosti borbi, strategija suočavanja sa stresom, emocionalne kompetentnosti, regulacije i kontrole, kvalitete života i posttraumatskih stresnih simptoma (PTSS) kod branitelja Domovinskog rata koji su bili izloženi ratnoj traumi prije više od 20 godina. U ovom istraživanju postavili smo sljedeće specifične probleme i hipoteze:

1. Ispitati odnos izloženosti borbi i posttraumatskih stresnih simptoma. Kako je izloženost borbi jedan od čimbenika koji imaju najveći utjecaj na razvoj posttraumatskih stresnih simptoma kod

vojnika, pretpostavili smo da će veća izloženost borbi biti povezana s izraženijim simptomima.

2. Ispitati odnos strategija suočavanja sa stresom i posttraumatskih stresnih simptoma. Istraživanja ukazuju na snažnu povezanost strategija suočavanja sa stresom i posttraumatskih simptoma te njihovih dalekosežnih posljedica, stoga smo pretpostavili kako će branitelji koji imaju izraženije simptome u većoj mjeri koristiti pasivne (izbjegavajuće) strategije suočavanja sa stresom.
3. Ispitati odnos emocionalne kompetentnosti, regulacije i kontrole i posttraumatskih stresnih simptoma. Rezultati istraživanja sugeriraju da su poteškoće u regulaciji i kontroli emocija mogući rizični faktor za razvoj i/ili održavanje posttraumatskih simptoma. U skladu s tim, očekivali smo kako će viša razina emocionalne kompetentnosti te sposobnosti regulacije i kontrole biti povezana s manje izraženim simptomima.
4. Ispitati postoji li razlika između branitelja koji imaju izražene posttraumatske stresne simptome i onih koji ih nemaju s obzirom na kvalitetu života (indeks osobnog i indeks nacionalnog blagostanja) i subjektivno blagostanje (emocionalna i kognitivna sastavnica). Sukladno rezultatima istraživanja povezanosti zdravlja i kvalitete života ratnih veterana, očekivali smo da će branitelji s izraženim posttraumatskim simptomima imati niže rezultate na svim pokazateljima kvalitete života od branitelja bez izraženih simptoma PTSP-a.

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 220 branitelja, veterana Domovinskog rata muškog spola, prosječne dobi između 38 i 75 godina ($M = 50,6$; $SD = 6,92$). Većinom su imali srednju stručnu spremu (83%), a postrojba-ma u Domovinskom ratu pristupili su uglavnom dobrovoljno (93%). U ratu su u prosjeku proveli 45 mjeseci, od čega oko 36 mjeseci na prvoj crti bojišnice. Što se tiče radnog statusa, u trenutku sudjelovanja u istraživanju pretežno su bili u vojnoj mirovini (78%). Pokazalo se da u najvećoj mjeri žive s obitelji (81% sa suprugom i djecom), u braku

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

(80%), a od onih koji imaju djece (87%), uglavnom ih imaju dvoje (56%). Prije Domovinskog rata većina (94%) nikada nije primila psihijatrijsku pomoć, no nakon Domovinskog rata više od polovice (52%) primilo je neki oblik psihijatrijske pomoći, dok je otprilike trećina (36%) u trenutku istraživanja bila u tretmanu (Knežević, Krupić i Šućurović, 2016; Knežević, Krupić i Šućurović, 2017).

Instrumenti

Sociodemografski podatci

Za potrebe ovog istraživanja izradili smo upitnik o sociodemografskim podacima kojim smo ispitali opće podatke (spol, dob, stručna sprema), obiteljski i radni odnos (radni i bračni status, broj djece), materijalni status (mjesečni prihodi kućanstva, ocjena vlastitog materijalnog statusa), terapijske intervencije (psihijatrijsko liječenje prije i poslije rata, trenutno liječenje), kao i vojnu službu (način pristupanja postrojbi, vrijeme provedeno u ratu i na prvoj crti bojišnice, oblik obavljane dužnosti, način prestanka vojne službe).

Kognitivni neverbalni test (KNT)

Kognitivni neverbalni test (Sučević, Momirović, Fruk i Augustin, 2004) je neverbalni g-faktorski test namijenjen ispitivanju logičkog zaključivanja. Ima 40 zadataka i vrijeme rješavanja ograničeno je na 15 minuta. U svakom zadatku sudionik mora među 4 ponuđena crteža geometrijskih oblika pronaći 1 koji se bitno razlikuje od ostala 3 koja slijede određenu logiku. Norme su dobivene na hrvatskom uzorku većem od 30 000 sudionika, a Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi 0,93 (Sučević i sur., 2004).

Ljestvica izloženosti borbi

Za provjeru doživljene ratne traume korištena je Ljestvica izloženosti borbi (engl. *Combat Exposure Scale, CES*) (Keane i sur., 1989; Knežević, Krupić i Šućurović, 2016) kojom se ispituju različiti ratni stresori: sudjelovanje u borbenoj akciji ili nekoj drugoj opasnoj dužnosti, izloženost neprijateljskoj vatri, okruženje neprijateljskim snagama, ubijenim, ranjenim i nestalim ljudima u jedinici, količina pucanja na neprijatelje, gledanje drugih pogođenih vatrenim oružjem i broj situaci-

ja u kojima je pojedinac mogao biti ranjen ili ubijen. Na svakom pitanju potrebno je na skali od 1 do 5 procijeniti koliko je puta tijekom rata doživljena određena situacija (na primjer: »Jeste li ikada bili u borbenoj akciji ili sudjelovali u nekoj drugoj jako opasnoj dužnosti?« Ponudeni odgovori: nikada, 1 - 3 puta, 4 - 12 puta, 13 - 50 puta, 51 i više puta) ili koliko je vremena provedeno u određenoj situaciji (na primjer: »Jeste li ikada bili izloženi neprijateljskoj vatri?« Ponudeni odgovori: nikada, manje od 1 mjeseca, od 1 do 3 mjeseca, od 4 do 5 mjeseci, 7 mjeseci i više). Ukupan broj bodova varira od 0 do 41, prema kojem se sudionik smješta u jednu od pet kategorija izloženosti borbi: 0 - 8 laka, 9 - 16 umjereno laka, 17 - 24 umjerena, 25 - 32 umjereno teška i 33 - 41 teška izloženost borbi. Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi 0,84 (Knežević i sur., 2016).

Ljestvica simptoma traume

Ljestvica simptoma traume (engl. *PTSD Checklist — Military Version, PCL-M*) (Blanchard, Jones, Buckley i Forneris, 1996; Knežević, Krupić i Šućurović, 2016) mjeri simptome PTSP-a klasificirane prema DSM-IV s naglaskom na stresno ratno iskustvo. U njoj se nalazi 17 izjava poput »Jako se uznemirim kad me nešto podsjeti na stresno ratno iskustvo« ili »Izgubio sam interes za stvari u kojima sam nekada uživao«, a odgovori se procjenjuju na skali od 1 do 5 (uopće ne, u maloj mjeri, umjereno, u znatnoj mjeri, u izrazito velikoj mjeri). Mogući raspon bodova je između 17 i 85, a rezultat od 50 i više postignutih bodova ukazuje na postojanje simptoma PTSP-a (Forbes, Creamer i Biddle, 2001; McDonald i Calhoun, 2010; Pietrzak i sur., 2011). Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi 0,90 (Knežević i sur., 2016).

Upitnik o načinima suočavanja sa stresom

Upitnik o načinima suočavanja sa stresom (engl. *Ways of Coping Questionnaire, WOC*) (Folkman i Lazarus, 2011) koristi se kako bi se procijenile misli i postupci koje pojedinac koristi prilikom susreta sa specifičnom stresnom situacijom u svakodnevnom životu. Sastoji se od 66 čestica koje sudionik procjenjuje na skali od 4 stupnja, pri čemu 0 označava da tu strategiju ne koristi, a 3 da je koristi u velikoj mjeri. Upitnik mjeri 8 strategija suočavanja sa stresom koje su opisa-

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

ne u Tablici 2. Upitnik ima dobru konstruktnu valjanost (Knežević, Krupić i Šućurović, 2016), a Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti iznosi 0,79 za strategiju pozitivna ponovna procjena, 0,72 za strategiju bijeg-izbjegavanje, 0,70 za strategije suočavanje konfrontacijom i samokontrola, 0,68 za strategiju plansko rješavanje problema, za strategiju prihvaćanje odgovornosti te 0,61 za strategiju distanciranje (Vincek, 2016).

Upitnik emocionalne kompetentnosti

Upitnik emocionalne kompetentnosti (UEK-45) (Takšić, 2002) razvijen je prema modelu emocionalne inteligencije koji su postavili Mayer i Salovey (Mayer, Caruso i Salovey, 1999). Sadrži 45 čestica koje ispituju tri sposobnosti: sposobnost uočavanja i razumijevanja emocija, sposobnost izražavanja i imenovanja emocija i sposobnost upravljanja emocijama. Sudionici svoje odgovore procjenjuju na skali od 1 do 5 (1 = uopće ne, 5 = u potpunosti da). Ukupan rezultat može se formirati kao mjera opće emocionalne kompetentnosti (Takšić i sur., 2006). Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi 0,90.

Upitnik emocionalne regulacije i kontrole

Upitnik emocionalne regulacije i kontrole (ERIK-20) procjenjuje u kojoj mjeri neugodne emocije i raspoloženja utječu na mišljenje, pamćenje i ponašanje (Takšić, 2003). Sadrži 20 čestica na koje sudionik odgovara odabirući jedan od pet ponuđenih odgovora (uopće ne, uglavnom ne, kako kada, uglavnom da, u potpunosti da). Može se postići najmanje 20, a najviše 100 bodova, pri čemu viši rezultati ukazuju na slabiju regulaciju i kontrolu neugodnih emocija. Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije iznosi 0,82.

Međunarodni indeks blagostanja

Kvaliteta života ispitivana je Međunarodnim indeksom blagostanja (engl. *International Wellbeing Index* — IWI) (Cummins, 2002; Cummins, Eckersley, Pallant, Van Vugt i Misajon, 2003). Međunarodni indeks blagostanja sastoji se od Indeksa osobnog blagostanja (engl. *Personal Wellbeing Index*, PWI) i Indeksa nacionalnog blagostanja (engl. *National Wellbeing Index*, NWI). PWI ima sedam čestica na koji-

ma sudionik procjenjuje zadovoljstvo: životnim standardom, zdravljem, postignućima u životu, odnosima s bližnjima, osjećajem sigurnosti, prihvaćanjem od okoline i sigurnošću u budućnost. NWI se sastoji od šest čestica na kojima sudionik procjenjuje koliko je zadovoljan: trenutnom ekonomskom situacijom, stanjem okoliša, socijalnim uvjetima, vlastima i upravom, biznisom i poduzetništvom te nacionalnom sigurnošću u Hrvatskoj. Sudionik procjenjuje svoje slaganje sa svakom od tvrdnji na skali od 11 stupnjeva, gdje 0 označava »Nimalo nisam zadovoljan« a 10 »U potpunosti sam zadovoljan«. Rezultat se izražava za svaku dimenziju zasebno ili kao prosječan broj bodova za Indeks osobnog blagostanja i Indeks nacionalnog blagostanja.

Subjektivno blagostanje procjenjivalo se s pomoću emocionalne i kognitivne sastavnice. Emocionalna sastavnica subjektivnog blagostanja ispitivana je s pomoću skale sreće (Fordyce, 1998) koja se sastoji od 11 stupnjeva na kojima sudionik procjenjuje koliko se općenito osjeća sretnim (0 označava »Izrazito nesretan«, a 10 »Izrazito sretan«). Česticom »Koliko ste zadovoljni svojim životom u cjelini?« (Dienner i Rahtz, 2000) ispitana je kognitivna sastavnica subjektivnog blagostanja, pri čemu sudionik procjenjuje tu tvrdnju na skali od 0 (»Izrazito nezadovoljan«) do 10 (»Izrazito zadovoljan«).

Postupak

Istraživanje je provedeno 2014. godine u suradnji s braniteljskim udru-gama s područja Zagreba, Bjelovara, Karlovca, Gospića, Vinkovaca, Siska i Varaždina. Sudjelovanje u istraživanju bilo je potpuno dobrovoljno i anonimno. Anonimnost je bila zajamčena korištenjem jedinstvenih šifri. Svim sudionicima objašnjeni su svrha i postupak istraživanja usmenim i pisanim putem, uz napomenu da mogu odustati od sudjelovanja u bilo kojem trenutku bez ikakvih posljedica. Prije početka istraživanja sudionici su dali informirani pristanak na sudjelovanje. Redoslijed rješavanja bio je za sve sudionike isti: Strukturirani upitnik o općim podatcima, Kognitivni neverbalni test, Ljestvica izloženosti borbi, Ljestvica simptoma traume, Upitnik o načinima suočavanja sa stresom, Upitnik emocionalne kompetentnosti, Upitnik emocionalne regulacije i kontrole i Međunarodni indeks blagostanja. Vrijeme rješa-

vanja bilo je neograničeno (osim 15 minuta za KNT, kako je navedeno u opisu instrumenta) te je u prosjeku trajalo oko sat vremena.

REZULTATI

Od ukupnog broja branitelja koji su sudjelovali u istraživanju, 3% bilo je u izrazito maloj mjeri izloženo borbi, 11% u maloj mjeri, 25% umjereno, 37% u velikoj mjeri i 24% bilo je u izrazitoj velikoj mjeri izloženo borbi. Uz to, 44% branitelja postiglo je rezultat 50 i više bodova na Ljestvici simptoma traume što ukazuje na postojanje smetnji vezanih uz PTSP. Za postavljanje dijagnoze PTSP-a potrebno je provesti opširnije ispitivanje, uključujući primjenu različitih psihometrijskih i psihodijagnostičkih postupaka, detaljan psihijatrijski pregled uz strukturirani klinički intervju, procjenu neurološkog i tjelesnog statusa, ponašanja i kognitivnih sposobnosti te funkcionalnu procjenu osobe (Jukić, 2013; Kozarić-Kovačić i sur., 2007), no to nije bio cilj ovog istraživanja. Stoga je važno napomenuti kako ovi rezultati ukazuju na postojanje značajnog broja posttraumatskih stresnih simptoma (PTSS), no ne ukazuju ujedno i na dijagnozu PTSP-a.

Plansko rješavanje problema i pozitivna ponovna procjena aktivne su strategije suočavanja sa stresom koje uključuju ponašanje usmjereno na rješavanje problema, promjenu situacije te osoban rast i razvoj (Tablica 3). Ovakve se strategije u najvećoj mjeri povezuju s manjim brojem PTSS-a te bržim i uspješnijim oporavkom od ratnog stresa (Pietrzak i sur., 2011; Tedeschi i McNally, 2011). Međutim, pokazano je kako samokontrola misli, osjećaja i ponašanja značajno pridonosi jačini i trajanju PTSS-a. Samokontrola u ovom slučaju podrazumijeva ponašanja poput zadržavanja vlastitih misli i osjećaja za sebe ili izbjegavanje opterećivanja drugih vlastitim problemima kako ne bi doznali koliko loše stvari stoje. Ovakvim strategijama često pribjegavaju osobe koje boluju od akutnog stresnog poremećaja, PTSP-a, generalnog anksioznog poremećaja i depresivnog poremećaja, te se čini kako zapravo pridonose održavanju njihovih simptoma (Ehlers, Clark, Hackmann, McManus i Fennell, 2005; Pietrzak i sur., 2011; Simms, Watson i Doebbeling, 2002; Solomon i sur., 1989; Zerach, Greene, Ginzburg i Solomon, 2014).

S. Šućurović, I. Mikloušić, M. Knežević: *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja*

Tablica 3 — Prosječne vrijednosti s obzirom na izloženost borbi, razinu posttraumatskih stresnih simptoma, strategije suočavanja sa stresom, emocionalnu kompetentnost te regulaciju i kontrolu

	M	SD
Izloženost borbi	25,9	8,70
Posttraumatski stresni simptomi	45,9	16,16
Strategije suočavanja sa stresom		
Plansko rješavanje problema	9,4	3,45
Samokontrola	9,1	3,75
Pozitivna ponovna procjena	8,7	4,12
Suočavanje konfrontacijom	7,9	3,24
Bijeg-izbjegavanje	7,5	4,58
Traženje socijalne podrške	7,4	3,80
Distanciranje	7,0	3,23
Prihvatanje odgovornosti	5,2	2,61
Emocionalna kompetentnost	153,0	25,24
Emocionalna regulacija i kontrola	62,5	12,45

Napomena: M = aritmetička sredina, SD = standardna devijacija

Kako bismo utvrdili povezanost između izloženosti borbi i razine posttraumatskih stresnih simptoma u ovom istraživanju koristili smo Pearsonov koeficijent korelacije (r), koji je ukazao na pozitivnu povezanost između posttraumatskih stresnih simptoma (PTSS) i izloženosti borbi ($r = 0,31$, $p < 0,01$).

Različite studije pokazuju kako izloženost borbi, dob, stručna sprema, neverbalna inteligencija te iskustvo različitih terapijskih intervencija mogu djelovati na razinu posttraumatskih stresnih simptoma. Kako bismo uklonili njihov utjecaj i utvrdili povezanost posttraumatskih stresnih simptoma i podljestvica strategija suočavanja sa stresom, emocionalne kompetentnosti te emocionalne regulacije i kontrole, koristili smo parcijalnu korelaciju. Prikazani koeficijenti parcijalne korelacije predstavljaju jedinstvenu vezu između ispitivanih varijabli. Razinu značajnosti za korelacije postavili smo na 1% ($p < 0,01$) (Field, 2013). Podatci o povezanosti posttraumatskih simptoma i pojedinih strategija suočavanja sa stresom, emocionalnom kompetentnosti te emocionalnom regulacijom i kontrolom prikazani su u Tablici 4. Za detaljniju analizu, pogledati radove Knežević, Krupić i Šućurović (2016) i Knežević, Krupić i Šućurović (2017).

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

Tablica 4

Parcijalna korelacija između posttraumatskih stresnih simptoma (PTSS), strategija suočavanja sa stresom, emocionalne kompetentnosti i emocionalne regulacije i kontrole

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Posttraumatski stresni simptomi	0,11	0,10	0,13	-0,17*	0,15	0,29**	-0,10	-0,12	-0,43**	0,63**
<i>Strategije suočavanja sa stresom</i>										
2. Suočavanje konfrontacijom	-	0,38**	0,44**	0,42**	0,48**	0,39**	0,47**	0,46**	0,21*	0,25**
3. Distaniranje		-	0,55**	0,23**	0,43**	0,52**	0,20*	0,42**	0,05	0,16
4. Samokontrola			-	0,30**	0,50**	0,50**	0,38**	0,45**	0,16	0,23**
5. Traženje socijalne podrške				-	0,31**	0,17*	0,48**	0,47**	0,32**	-0,07
6. Prihvatanje odgovornosti					-	0,50**	0,37**	0,47**	0,00	0,23**
7. Bijeg-izbjegavanje						-	0,17	0,33**	-0,14	-0,38**
8. Plansko rješavanje problema							-	0,63**	0,38**	-0,15
9. Pozitivna ponovna procjena								-	0,34**	-0,07
10. Emocionalna kompetentnost									-	-0,35**
11. Emocionalna regulacija i kontrola										-

Napomena: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Dobivene korelacije značajne su i umjereno visoke. Pregledom Tablice 4 možemo uočiti značajnu pozitivnu povezanost PTSS-a i strategije bijeg-izbjegavanje. To znači da oni branitelji koji su u većoj mjeri koristili strategiju bijeg-izbjegavanje pokazuju povećanu razinu PTSS-a. Također, značajnom se pokazala i pozitivna povezanost PTSS-a i emocionalne regulacije i kontrole te negativna povezanost PTSS-a i emocionalne kompetentnosti. Negativna povezanost PTSS-a i emocionalne kompetentnosti govori nam da se s porastom emocionalne kompetentnosti smanjuje intenzitet PTSS-a kod ove skupine veterana Domovinskog rata. S druge strane, pozitivna povezanost simptoma PTSS-a i emocionalne regulacije i kontrole govori nam da je slabija regulacija i kontrola neugodnih emocija povezana s većim intenzitetom simptoma (podsetimo kako viši rezultat na Ljestvici emocionalne regulacije i kontrole ukazuje na slabiju regulaciju i kontrolu neugodnih emocija i raspoloženja).

Iz Tablice 5 vidljivo je da sudionici, bez obzira na izraženost post-traumatskih simptoma, najviše prosječne vrijednosti imaju na čestici koja se odnosi na zadovoljstvo odnosima s bližnjima, a najniže na čestici koja se odnosi na osjećaj sigurnosti u budućnosti. Sudionici koji su postigli manje od 50 bodova na Ljestvici simptoma traume najviše su zadovoljni pripadnošću okolini u kojoj žive, zatim osjećajem sigurnosti, životnim postignućima, zdravstvenim stanjem te na kraju životnim standardom, dok su sudionici koji su postigli rezultat 50 i više u najvećoj mjeri zadovoljni svojim životnim postignućima, zatim pripadnošću okolini u kojoj žive, osjećajem sigurnosti, zdravstvenim stanjem te su u najmanjoj mjeri zadovoljni svojim životnim standardom. S obzirom na indeks nacionalnog blagostanja, možemo primijetiti da od svih čestica sudionici imaju najniže prosječne vrijednosti na čestici koja se odnosi na zadovoljstvo vlašću i upravom u Hrvatskoj, a najviše na čestici koja ukazuje na zadovoljstvo stanjem prirodnog okoliša. U sljedećem koraku provedena je multivarijatna analiza varijance kako bi se ispitala razlika između branitelja bez izraženih simptoma PTSP-a i branitelja s izraženim simptomima PTSP-a. Potvrđena je multivarijatna značajnost modela (Wilks $\lambda=0,73$, $F=12,00$, $p<0,01$, $\eta^2=0,270$) te je vidljivo da se na temelju ta četiri indikatora može objasniti 27% razli-

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

Tablica 5 — Prosječne vrijednosti subjektivnog i nacionalnog blagostanja s obzirom na izraženost posttraumatskih stresnih simptoma (Šućurović, 2014)

	manje od 50		50 i više	
	M	SD	M	SD
<i>Indeks osobnog blagostanja (PWT)</i>	42,7	11,07	29,8	11,19
Koliko ste zadovoljni svojim odnosima s bližnjima (obitelj, prijatelji)?	7,5	1,66	5,5	2,58
Koliko ste zadovoljni pripadnošću okolini u kojoj živite?	6,8	2,08	4,7	2,18
Koliko ste zadovoljni svojim osjećajem sigurnosti?	6,7	2,27	4,5	2,18
Koliko ste zadovoljni onim što postižete u životu?	6,1	1,98	4,9	1,20
Koliko ste zadovoljni svojim zdravljem?	5,8	2,30	4,0	2,34
Koliko ste zadovoljni svojim životnim standardom?	5,0	2,23	3,2	2,32
Koliko ste zadovoljni osjećajem sigurnosti u budućnosti?	4,9	2,54	2,9	2,12
<i>Indeks nacionalnog blagostanja (NWI)</i>	15,3	8,68	11,0	6,40
Koliko ste zadovoljni sa stanjem prirodnog okoliša u Hrvatskoj?	4,8	2,03	3,8	2,16
Koliko ste zadovoljni nacionalnom sigurnošću u Hrvatskoj?	3,5	2,81	2,4	2,16
Koliko ste zadovoljni socijalnim uvjetima u Hrvatskoj?	2,4	2,03	1,7	1,51
Koliko ste zadovoljni biznisom i poduzetništvom u Hrvatskoj?	1,9	1,73	1,4	1,54
Koliko ste zadovoljni ekonomskom situacijom u Hrvatskoj?	1,5	1,84	1,0	1,06
Koliko ste zadovoljni vlastima i upravom u Hrvatskoj?	1,2	1,77	0,8	1,18
<i>Subjektivno blagostanje</i>				
Emocionalna sastavnica (osjećaj sreće)	6,2	1,79	4,8	1,75
Kognitivna sastavnica (zadovoljstvo životom u cjelini)	6,3	1,83	5,0	1,91

ke između branitelja s bez izraženih simptoma PTSP-a i branitelja s izraženim simptomima PTSP-a. Univarijatne analize pokazale su da se dvije skupine branitelja značajno razlikuju s obzirom na sva četiri promatrana indikatora. Na sva četiri pokazatelja branitelji s manje izraženim simptomima PTSP-a postižu više rezultate, nego branitelji s izraženijim simptomima PTSP-a. Primjetno je da se na temelju indeksa osobnog blagostanja ($F=49,02$, $p<0,000$, $\eta^2=0,269$) može objasniti 26,9% varijance razlike među grupama, na temelju emocionalne komponente ($F=23,03$, $p<0,000$, $\eta^2=0,148$) objašnjeno je 14,8 % razlika te kognitivna komponenta ($F=18,54$, $p<0,000$, $\eta^2=0,122$) objašnjava 12,2% razlika među grupama, dok indeks nacionalnog blagostanja ($F=8,40$, $p<0,004$, $\eta^2=0,059$) objašnjava 5,9% međugrupnih razlika (Šućurović, 2014).

RASPRAVA

Izloženost borbi i posttraumatski stresni simptomi

Vojnici su u ratu izloženi različitim traumatskim iskustvima, a kao najteža ističu se upravo izloženost borbi i događajima tijekom borbe. Reakcije na takve događaje mogu se pogoršavati godinama nakon prvotnog izlaganja (Aldwin i sur., 1994; Ferrajao i Oliveira, 2016; Guyker i sur., 2013; Hoge i Warner, 2014; Xue i sur., 2015). Kao direktni sudionici ratnih zbivanja, branitelji Domovinskog rata bili su izloženi brojnim životno ugrožavajućim situacijama i višemjesečnim ratnim stresovima (Kozarić-Kovačić i sur., 2001; Lončar i sur., 2014). U našem istraživanju posttraumatski stresni simptomi (PTSS) bili su pozitivno povezani s izloženosti borbi, što znači da je povećana izloženost borbi značajno povezana s većim brojem PTSS-a odnosno većim intenzitetom posttraumatskih smetnji bez obzira na vremenski razmak od prvotne traume.

Mnoga istraživanja provedena s ratnim veteranima pokazala su visoku povezanost između izloženosti borbi, broja i jačine posttraumatskih simptoma. Rizik oboljenja od PTSP-a koji proizlazi iz izloženosti borbi proporcionalan je stupnju izloženosti borbi, stupnju životne opasnosti i intenzitetu traumatskih događaja (Ferrajao i Oliveira, 2016; Guyker i sur., 2013; Kang i sur., 2016; Miller, Wolf, Martin, Ka-

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

loupek i Keane, 2008; Sachs-Ericsson i sur., 2016). Reakcije na rat, izloženost borbi i uz nju vezanim traumatskim situacijama u mladoj odrasloj dobi mogu dugoročno ostaviti negativne posljedice na kvalitetu života (Aldwin i sur., 1994). Na primjer, gotovo 50% ratnih zarobljenika iz Drugog svjetskog rata i Korejskog rata pokazalo je značajne zdravstvene probleme i visoke razine depresije 50 godina nakon doživljene traume (Page, 1988). Kod veterana Drugog svjetskog rata i Korejskog rata učestalost PTSP-a bila je relativno niska (svega 1,15%), no oni koji su bili umjereno teško i teško izloženi borbi imali su 13 puta veći rizik za razvoj tog psihičkog poremećaja čak 45 godina nakon rata (Spiro, Schnurr i Aldwin, 1994). Ovi veterani su pokazali kako izloženost borbi može imati negativne, ali i pozitivne ishode (Elder i Clipp, 1989). Negativni ishodi uglavnom se odnose na osobne gubitke (ponajviše na suborce) te neugodna emocionalna stanja, a pozitivni na stjecanje vještina i dodatnih resursa za nošenje s teškim životnim okolnostima. Veterani koji su u najvećoj mjeri bili izloženi borbi kao pozitivne ishode isticali su samodisciplinu, vrednovanje života te otpornost na stres opisujući kako su u usporedbi s proživljenom ratnom traumom svakodnevni stresori gotovo pa nevažni (Aldwin i sur., 1994). Ipak, oni su najčešće imali i veći broj emocionalnih poteškoća neposredno nakon prestanka vojne službe kao i kasnije u životu te brojnije posttraumatske stresne simptome (Elder i Clipp, 1989).

Među veteranima Zaljevskog rata unutar godine dana nakon povratka s bojišta 19% pokazivalo je simptome PTSP-a, od toga 36% onih koji su bili izrazito izloženi borbi naspram 5% onih koji su bili lako izloženi borbi (Sutker i sur., 1995). Po povratku s bojišta u Afganistanu i Iraku između 12% i 17% veterana pokazalo je značajne simptome depresije, anksioznosti i PTSP-a. Ono što je posebno zanimljivo u ovim istraživanjima jest da je tek 23% do 40% njih potražilo profesionalnu pomoć (Hoge i sur., 2004; 2008). Razlozi su u najvećoj mjeri pripisani stigmatizaciji i predrasudama poput negativnog obilježavanja, marginaliziranja i izbjegavanja osoba upravo zato što boluju od psihičke bolesti. Razina PTSS-a povećava se i s obzirom na ulogu koju su pojedinci imali nakon bitke. Na primjer, pronađena je značajno viša razina posttraumatskih simptoma kod veterana Zaljevskog rata koji su

bili zaduženi za brigu o poginulima nakon bitke (McCarroll, Ursano i Fullerton, 1995). Povišeni posttraumatski simptomi pronađeni su i kod izraelskih veterana koji su bili ranjeni tijekom bitke u odnosu na one koji nisu bili ranjeni, a sudjelovali su u borbi (Koren, Norman, Cohen, Berman i Klein, 2005). Prema tome, istraživanja psiholoških posljedica sudjelovanja u ratu nedvosmisleno ukazuju na povezanost izloženosti borbi i posttraumatskih simptoma, pri čemu veća razina izloženosti u većoj mjeri vodi prema razvoju psihičkih poremećaja vezanih uz ratnu traumu.

S obzirom na kronološku dob branitelja Domovinskog rata, potrebno je razmišljati i kako izloženost borbi dugoročno utječe na socijalne, psihološke i fiziološke funkcije, posebno u pogledu starenja. Starenje donosi nove prilike i izazove, ali i potencijalne životne stresore. To je dob kada se smanjuju radne i obiteljske obveze i odgovornosti koje je osoba prije imala, uz neizbježno razmišljanje o prošlosti, kada na površinu mogu isplivati traumatska sjećanja te izazvati snažnu reakciju (Khousam, 2008; Palmer i Raskind, 2016). Posttraumatski simptomi mogu mirovati tijekom vremena, sve dok se osoba ponovno ne suoči s nekim stresnim događajem koji budi traumatska sjećanja (Kang i sur., 2016). Starije osobe često se suočavaju s vlastitim zdravstvenim poteškoćama, ali i s bolešću i smrću bližnjih. Ti izazovi mogu pojačati stres i umanjiti emocionalne, fizičke i financijske resurse, posebno kod osoba koje su u prošlosti bile izložene snažnoj traumi, stoga im je potrebna podrška te moguće i dodatna pomoć.

Suočavanje s posljedicama traume: emocije, strategije i posttraumatski simptomi

Neposredno nakon traume, izbjegavanje podsjetnika na proživljene strahote prirodna je i uobičajena reakcija. Naučiti kako odvratiti svoje misli i osjećaje od proživljene traume i usmjeriti se na svakodnevne zadatke poput odlaska na posao ili kupnje namirnica može biti vrlo korisno i pomoći nam da nastavimo sa životom. Međutim, kada to izbjegavanje preraste u krajnost odnosno kada nam postane jedini način suočavanja sa stresom, može omesti oporavak u toj mjeri da uzrokuje razvoj psihičkog poremećaja. Upravo se strategija bijeg-izbje-

2. Psihološke posljedice sudjelovanja u borbi

gavanje pokazala rizičnom za razvoj i pogoršanje posttraumatskih simptoma (Benotsch i sur., 2000; Chung, Werrett, Easthope i Farmer, 2004; Johnsen, Eid, Laberg i Thayer, 2002; Kashdan, Breen i Julian, 2010; Kimerling, Clum i Wolfe, 2000; Krause, Kaltman, Goodman i Dutton, 2008; Marshall i sur., 2006; Sutker i sur., 1995). Osobe koje koriste ovu strategiju pri suočavanju sa stresom ne pokušavaju se aktivno usmjeriti na umanjivanje posljedica same traume ili stresa, već se usmjeravaju na bijeg od problema, izbjegavaju razgovor ili čak i razmišljanje o svojim problemima te najčešće jednostavno žele pobjeći od onoga što im se događa. Poznato je da su takva izbjegavajuća ponašanja povezana s težinom i kroničnošću PTSP-a (Ehlers i Clark, 2000; Knežević i sur., 2016; Morris i Rao, 2013; Pietrzak i sur., 2011; Yehuda, 2001).

Prema kognitivnim teorijama PTSP-a, ako pojedinac ne želi razmišljati o traumatskom događaju i ulaže posebne napore kako bi svoje simptome držao pod kontrolom, upravo će to dovesti do jačanja simptoma, produžiti njihovo trajanje i otežati oporavak (Ehlers i Clark, 2000). Istraživanja nedvosmisleno pokazuju kako ratni veterani koji su skloni koristiti pasivne strategije suočavanja sa stresom, poput strategije bijeg-izbjegavanje, imaju pojačane posttraumatske simptome i njihovo se stanje neprestano pogoršava, za razliku od onih koji koriste aktivne strategije suočavanja. Konkretno, izbjegavanje suočavanja sa stresom kroz maštanje da će se situacija sama od sebe promijeniti, želju da problem nestane ili poricanje postojanja problema povezano je s jačinom PTSS-a kod veterana Libanonskog, Zaljevskog, Vijetnamskog i Drugog svjetskog rata (Olf i sur., 2009; Pietrzak i sur., 2011; Sharkansky i sur., 2000; Simms i sur., 2002; Solomon i sur., 1989; Sutker i sur., 1995). Na primjer, 348 veterana Zaljevskog rata (Benotsch i sur., 2000) sudjelovalo je u istraživanju u kojem je ispitivana razina simptoma PTSP-a, otpornost na stres, strategije suočavanja sa stresom i socijalna podrška 14 i 24 mjeseca nakon povratka s bojišta. Veterani koji su imali jake simptome PTSP-a u većoj su mjeri koristili strategije izbjegavanja te su izvještavali o značajnom nedostatku socijalne, prije svega obiteljske, podrške i 14 i 24 mjeseci nakon traume. U drugom istraživanju provedenom na 2949 ratnih veterana ustanovljeno je

kako su oni koji su koristili aktivne strategije suočavanja sa stresom pokazivali manji broj simptoma PTSP-a dvije godine nakon povratka s bojišta u odnosu na one koji su se oslanjali na strategije izbjegavanja (Sharkansky i sur., 2000). Posebno zabrinjava to što se upravo ta strategija pokazala najviše povezana sa suicidalnim idejama, npr. kod veterana koji su se vratili iz rata u Afganistanu i Iraku (Pietrzak i sur., 2011).

Sve više istraživanja ukazuje na snažnu povezanost poteškoća u regulaciji emocija s razvojem i održavanjem PTSP-a. Osobe koje pokazuju značajnu razinu posttraumatskih simptoma pokazuju ujedno poteškoće u regulaciji emocija, npr. nesposobnost kontrole, nedostatak učinkovitih strategija za upravljanje emocijama ili nejasnoću u raspoznavanju emocija (Bardeen i sur., 2013). Također, osobe s povišenim posttraumatskim simptomima u većoj mjeri iskazuju neugodne nego ugodne emocije (Amdur, Larsen i Liberzon, 2000), a kada su suočene s nečim što ih podsjeća na doživljenu traumu (situacijama, mjestima, ljudima) uz neugodne emocije iskazuju i obrambene reakcije (Badour i Feldner, 2013). U jednom su istraživanju ratni veterani kojima je dijagnosticiran PTSP pokazali značajno intenzivniji psihološki distress (uznemirenost koja se očituje kao ljutnja, strah, anksioznost) i tjelesnu uzbuđenost (povišen krvni tlak i razinu hormona stresa — kortizola) prilikom slušanja zvukova ili gledanja slika povezanih s ratnom zonom, u odnosu na veterane bez dijagnoze (Amdur i sur., 2000). Značajan poremećaj u regulaciji emocija pronađen je i kod osoba koje su pretrpjele kronično traumatsko iskustvo poput zlostavljanja u djetinjstvu, što ukazuje na to da izloženost traumi može umanjiti sposobnost reguliranja emocija (Cloitre i sur., 2005; Frewen i Lanius, 2006).

U samoj definiciji traumatskog iskustva navodi se kako će takvo iskustvo izazvati snažan emocionalni odgovor (strah, bespomoćnost i užasnutost). Neposredno nakon takvog događaja ljudi uobičajeno imaju povišene emocionalne i fiziološke reakcije kada ih se suoči s različitim podsjetnicima na traumatski događaj. Kod većine se takve reakcije smanjuju narednih nekoliko mjeseci, što znači da snažne emocionalne reakcije neposredno nakon traume same po sebi nisu dovoljne

za razvoj PTSP-a. Međutim, pojačane reakcije zahtijevaju ulaganje pojačanih napora da bismo ih mogli regulirati. Pritom će nam smanjena sposobnost prepoznavanja, regulacije i kontrole emocija zasigurno uzrokovati poteškoće. Pokušamo li smanjiti snažne emocionalne i fiziološke reakcije, a pritom neprestano doživljavamo neuspjeh, svoje emocionalne reakcije počinjemo gledati kao nešto što ne možemo predvidjeti pa prema tome ni kontrolirati. Nemogućnost nošenja s neugodnim emocijama koje su vezane uz traumatski događaj može uzrokovati i pojavu sekundarnih emocija poput krivnje ili srama povezanih s takvom reakcijom (Ehring i Quack, 2010; Tull i sur., 2007). Stoga moramo uložiti dodatan napor da bismo regulirali i te neugodne sekundarne emocije, trošeći resurse koje bismo mogli uložiti u ponašanja koja bi pomogla našoj dobrobiti. S vremenom se zapravo učimo bojati situacija za koje očekujemo da bi nam mogle uzrokovati te neugodne emocije (npr. druženje s bivšim suborcima) pa ih počinjemo izbjegavati kako bismo to spriječili (Bardeen i sur., 2013; Tull i sur., 2007). Ovo je vrlo važno s obzirom na to da strategija bijeg-izbjegavanje onemogućuje privikavanje na neugodne podražaje koje je nužno kako bi se početna snažna reakcija smanjila (Badour i Feldner, 2013).

Jedno longitudinalno istraživanje ispitalo je odnos strategije bijeg-izbjegavanje i jačine posttraumatskih simptoma prije bolničkog liječenja, prilikom završetka terapije te četiri mjeseca kasnije kod 1073 vojnih veterana koji su bolovali od kroničnog PTSP-a (Badour, Blonigen, Boden, Feldner i Bonn-Miller, 2012). Oni veterani koji su prilikom primitka u terapiju u većoj mjeri koristili strategiju izbjegavanja, prilikom izlaska iz bolnice imali su višu razinu simptoma PTSP-a. Četiri mjeseca nakon toga, ti veterani koji su imali višu razinu simptoma prilikom izlaska iz bolnice u većoj mjeri su koristili izbjegavanje kao strategiju suočavanja sa stresom. S druge strane, oni koji su imali višu razinu simptoma PTSP-a prilikom primitka, nakon izlaska iz bolnice nisu pokazivali u većoj mjeri sklonost izbjegavanju te ova strategija nije bila povezana s povišenim simptomima PTSP-a nakon četiri mjeseca. Ovi rezultati su važni jer ukazuju na to da je strategija bijeg-izbjegavanje kod ratnih veterana oboljelih od kroničnog PTSP-a povezana

s lošijim odgovorom na terapijske tretmane, kao i na to da pojačani simptomi nakon terapije mogu povećati korištenje izbjegavanja kao strategije suočavanja sa stresom. Ovakav odnos PTSP-a i strategija suočavanja sa stresom u skladu je s kognitivnim teorijama PTSP-a odnosno modelima teorija učenja prema kojima će izbjegavanje suočavanja zapravo otežati oporavak i produljiti trajanje simptoma PTSP-a (Foa i Kozak, 1986). Prema teoriji senzitivizacije, prethodna izloženost traumi pojačat će reakcije na stresne podražaje. Na primjer, kada se slučajno opečemo pa potom dodirnemo čak i hladnu površinu, trzamo se i na taj bezopasan dodir. Teorija senzitivizacije opisuje kako će se simptomi PTSP-a pojačavati tijekom vremena sve do razvoja poremećaja, a podloga je u neurobiološkim promjenama uslijed traume (McFarlane, 2010). Čini se kako upravo ta pretjerana osjetljivost dovodi do nemogućnosti upravljanja vlastitim emocijama i ponašanjem. Ipak, potrebna su dodatna istraživanja kako bi se sa sigurnošću utvrdila priroda odnosa i međudjelovanja PTSS-a i strategije bijeg-izbjegavanje.

Neki teoretičari objašnjavaju kako se u trenutku samog traumatskog događaja odvija učenje putem klasičnog uvjetovanja. To znači da osobe prilikom tako snažnog emocionalnog iskustva povezuju emociju straha s neutralnim podražajima koji nisu uzrokovali traumu, ali su u trenutku traume bili prisutni (slike, zvukovi, mirisi). Kada se ponovno susretnu s tim podražajima, na njih reagiraju snažnim neugodnim emocijama, prije svega strahom, iako opasnosti više nema (Foa i Kozak, 1986). Ovakva reakcija svakako ometa svakodnevno funkcioniranje jer osjećaj intenzivnog straha ostaje prisutan čak i kada nema nikakve naznake prijetnje ili opasnosti. Tijekom vremena, ove reakcije postupno se smanjuju putem mehanizma koji se naziva habituacija (navikavanje). Habituacija označava postupno slabljenje prvotne snažne reakcije na ponavljani, a bezopasni ili beznačajni podražaj. Ovo je način na koji reagiramo gotovo svakodnevno na razne podražaje, a nismo toga ni svjesni. Na primjer, kada iznenada zabruji bušilica tijekom radova na cesti obično se prvo trgnemo, ali se ubrzo naviknemo (habituiramo) na buku pa na nju više ne obraćamo pozornost. U skladu s tim, očekuje se da bi se s vremenom i neugodne emocionalne

reakcije na podražaje koje vežemo uz traumatu trebale smanjiti. Međutim, osobe koje imaju slabije razvijenu sposobnost regulacije i kontrole emocija u najvećoj mjeri izbjegavaju izlaganje ovakvim podražajima, čime zapravo ometaju ovaj neophodni prirodni proces »gašenja« snažne emocionalne reakcije i produljuju trajanje simptoma (Badour i sur., 2012; Badour i Feldner, 2013; Tull i sur., 2007).

Kvaliteta života hrvatskih branitelja

Usporedbom dobivenih rezultata za branitelje s izraženim posttraumatskim simptomima i rezultata za branitelje bez izraženih simptoma može se zaključiti da su branitelji s izraženim posttraumatskim simptomima znatno manje zadovoljni svojim životom u cjelini. Druga istraživanja također pokazuju kako branitelji s PTSP-om imaju nižu kvalitetu života od branitelja bez PTSP-a. Primjerice, u istraživanju provedenom 2011. godine u kojem je sudjelovalo 113 ispitanika podijeljenih u 3 skupine (branitelji Domovinskog rata s izraženim simptomima PTSP-a, branitelji bez simptoma i kontrolna skupina) pokazalo se da su branitelji s izraženim simptomima PTSP-a kvalitetu života ocijenili nižom na svim mjeranim domenama (fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, socijalni odnosi i osjećaj sigurnosti) u usporedbi s braniteljima bez izraženih simptoma PTSP-a i kontrolnom skupinom (Antičević, Kardum i Britvić, 2011). Prema Europskom istraživanju o kvaliteti života (Anderson, Mikulić, Vermeylen, Lyly-Yrjanainen i Zigante, 2003) hrvatski građani su na skali od 0 do 10 stupnjeva svoje zadovoljstvo životom ocijenili prosječnom ocjenom 6,4 što ukazuje na umjereno zadovoljstvo životom. Također, prema podacima iz 2005. hrvatski građani svoje životno zadovoljstvo procjenjuju kao umjereno (Kaliterna-Lipovčan i Prizmić-Larsen, 2006). Istovremeno, podaci iz 2011. godine ukazuju i na povećanje zadovoljstva životom hrvatskih građana s prosječnim rezultatom od 3,8 na skali od 5 stupnjeva (Lučev i Tadinac, 2010). Osobe pogođene ratnim zbivanjima svoje životno zadovoljstvo procjenjuju umjerenim (Ajduković i sur., 2007).

Braniteljima tijekom i nakon Domovinskog rata nije pružena adekvatna psihosocijalna skrb, o čemu najviše govori činjenica da ne postoje primjerene veteranske bolnice i centri specijalizirani za rad s

ratnim veteranima. Zbog toga su se branitelji najvećim dijelom sami morali suočiti i nositi sa svojim poteškoćama, uključujući fizičke i psihičke bolesti koje se javljaju kao posljedica ratnih djelovanja, a traju i dan danas. Kroz svoj oporavak i liječenje prolazili su sve administrativne poteškoće kojima je izložen zdravstveni sustav u Republici Hrvatskoj, a na koje oni nisu bili spremni. Tako s jedne strane nepostojanje adekvatne i sustavne podrške državnih institucija, a s druge visoka stopa smrtnosti (prema podatcima Ministarstva branitelja od 1998. do 2012. godine umrlo je 24 tisuće hrvatskih branitelja prosječne dobi 50,9 godina), kod branitelja izaziva negativne psihološke reakcije koje svakako mogu utjecati na snižene procjene kvalitete života.

Prosječan rezultat osjećaja sreće (emocionalna sastavnica) hrvatskih građana iznosi između 7 i 8 na skali od 10 stupnjeva (Anderson i sur., 2003; Kaliterna-Lipovčan i Prizmić-Larsen, 2006) što znači da se hrvatski građani u prosjeku procjenjuju kao umjereno ili vrlo sretni. Zlatni standard osjećaja sreće kod većine ljudi, provjeren međukulturalnim istraživanjima na općoj populaciji, nalazi se između ocjene 7 i 8 (Mellor, Cummins i Loquet, 1999). U usporedbi s tim, hrvatski se građani nalaze unutar zlatnog standarda. No, distribucija osjećaja sreće hrvatskih branitelja s izraženim posttraumatskim simptomima kreće se na donjoj polovici raspona mogućih vrijednosti. Objašnjenje nižih prosječnih vrijednosti zadovoljstva životom te nižih prosječnih vrijednosti osjećaja sreće kod populacije hrvatskih branitelja s izraženim posttraumatskim simptomima moguće je pronaći u već spomenutoj teoriji homeostaze subjektivne kvalitete života. Prema ovoj teoriji, zdrave osobe u normalnim životnim uvjetima sposobne su održavati subjektivnu kvalitetu života unutar optimalnog raspona koji je za njih adaptivan i funkcionalan. Međutim, uslijed djelovanja unutarnjih ili vanjskih stresora dolazi do narušavanja homeostaze i pada kvalitete života, pri čemu se aktiviraju mehanizmi zaduženi za vraćanje kvalitete života na optimalnu razinu (Cummins i sur., 2003). Uz to što braniteljima nije pružena adekvatna psihosocijalna skrb, putem medija branitelji su bili izloženi marginalizaciji i stigmatizaciji te ih se često prikazivalo kao skupinu koja ostvaruje prava i povlastice bez ikakvog doprinosa državi. Na taj način branitelji su dodatno traumatizirani

(Komar i sur., 2010). Putem takvih medijskih objava u široj javnosti ostavlja se dojam da se radi o skupini ljudi koji su neobrazovani, emocionalno nestabilni, skloni alkoholu i impulzivnom reagiranju. Moguće je da upravo takav odnos prema braniteljima narušava njihov sustav homeostaze te posredno utječe na pad kvalitete života.

Istovremeno, hrvatski branitelji kao direktni sudionici Domovinskog rata bili su izloženi brojnim traumatskim događajima, što je utjecalo na njihovo lošije zdravstveno stanje i devetnaest godina nakon rata (Ministarstvo branitelja, 2012). Loše zdravstveno stanje također može utjecati na narušavanje sustava homeostaze te dovesti do smanjenja kvalitete života. Odnos bolesti i kvalitete života je višedimenzionalan. Bolest ne uzrokuje samo fizičke simptome, nego utječe i na promjenu u radnoj sposobnosti, potencijalno dovodi do izolacije i povećanja ovisnosti o drugima, što pak najčešće dovodi i do promjena u psihičkom stanju pojedinca. No, taj utjecaj na kvalitetu života najčešće je samo privremen (ako bolesti nisu kronične), odnosno dolazi do pada kvalitete života samo u pojedinim domenama života, a s vremenom se osobe preusmjere na druge aspekte života, dok se razina kvalitete života vraća na optimalnu razinu za pojedinu osobu odnosno na razinu na kojoj je bila i prije bolesti. Upravo to čini razinu kvalitete života stabilnom kroz vrijeme (Cummins i sur., 2003). Međutim, istraživanja pokazuju kako traumatski životni događaji i ekstremni unutarnji ili vanjski čimbenici, poput kroničnih bolesti, dovode do trajnog ukupnog narušavanja kvalitete života i osjećaja sreće, odnosno subjektivnog blagostanja (Arnold i sur., 2004).

Ispitivanje razlika između branitelja s izraženim posttraumatskim simptomima i branitelja bez simptoma pokazalo je kako su oni s izraženim simptomima manje zadovoljni svojim životom u cjelini (kognitivna sastavnica) te manje sretni nego branitelji bez izraženih simptoma. Ovi rezultati potvrđuju nalaze prethodnih istraživanja koja pokazuju da branitelji koji boluju od PTSP-a imaju niže subjektivno blagostanje, ne samo od opće populacije, nego i od branitelja koji nemaju izražene simptome PTSP-a (Johansen, Wahl, Eilertsen, Weisaeth i Hanestad, 2007; Lunney i Schnurr, 2007; Schnurr i sur., 2009; Schok i de Vries, 2005; Zatzick i sur., 1997). Istraživanje provedeno na vijet-

S. Šućurović, I. Mikloušić, M. Knežević: *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja*

namskim veteranima dvadeset godina nakon njihovog sudjelovanja u ratu pokazalo je da veterani s izraženim simptomima PTSP-a imaju niže rezultate na mjerama subjektivne dobrobiti od veterana bez izraženih simptoma PTSP-a (Zatzick i sur., 1997). Izrazito nezadovoljstvo nacionalnim blagostanjem branitelja s izraženim posttraumatskim simptomima može biti uzrokovano visokim očekivanjima braniteljske populacije općenito u pogledu upravljanja i vladanja državom. Naime, branitelji su dali veliku osobnu žrtvu za stvaranje hrvatske države, stoga je moguće da očekuju i veći angažman vlasti i državnih institucija u vođenju i upravljanju državom, što je u suprotnosti sa stanjem u kojem se Republika Hrvatska trenutno nalazi (učestale korupcijske afe-re, troma administracija i slični problemi).

3.

Društveni čimbenici prilagodbe i integracije braniteljske populacije

←
Fotografija: Arhiv Udruge veterana 7. gardijske brigade »PUMA«.

U ovom dijelu knjige bavit ćemo se inter- i intragrupnom dinamikom braniteljske populacije, to jest načinima na koje osjećaji zajedništva, pripadnosti i povezanosti utječu na spremnost pojedinaca da pridonose društvu u kojem se nalaze. Imajući na umu kako su veze između osoba koje su zajedno prolazile kroz ratna, a time i traumatska iskustva, jedne od najdubljih veza koje među ljudima (Whitehouse, McQuinn, Buhrmester i Swann, 2014) potiču između ostalog i iznimne kapacitete za nesebično pomaganje pripadnicima grupe, zanima nas koliko se takve veze unutar grupe prenose na cijelu populaciju s obzirom na to da su iskovane u okolnostima u kojima se pripadnici grupe između ostalog bore za dobrobit cijele nacije.

Govoreći o društvenom potencijalu braniteljske populacije zanima nas također je li gubitak osjećaja korisnosti i socijalne relevantnosti, uzrokovan umirovljenjem i promjenama u radnoj strukturi, doveo i do udaljavanja od šire zajednice i vezanja uz uski krug suboraca s kojim su zbog zajedničkih ratnih iskustava postali neraskidivo povezani. Upravo je ta dinamika između ratnih iskustava, odnosa s braniteljima, prijateljima, obitelji i generalnom populacijom danas, te njena posljedica na prilagodbu i društveni angažman samih branitelja, predmet ovog istraživanja. Naime, može se očekivati da će unutar grupe pojedinaca koji su proživjeli traumatska iskustva požrtvovnost i spremnost za angažman biti izražena, no postavlja se veliko pitanje hoće li i u kojoj mjeri veća povezanost unutar grupe odabranih utjecati na smanjenje suosjećanja i volje za pomoći svima koji nisu pripadnici te grupe.

Stjecanjem ovakvih spoznaja o prirodi zajedništva unutar braniteljske populacije te razumijevanjem posljedica ovakve specifične socijalne dinamike otvara se mogućnost da javnost adekvatno senzibili-

ziramo prema braniteljskoj populaciji, uspješnije krojimo socijalnu politiku te učinkovitije angažiramo braniteljsku populaciju da sudjeluje u društveno korisnim aktivnostima. Vjerujemo kako bi to pridonijelo ne samo integraciji i povećanju subjektivnog blagostanja braniteljske populacije već i okoline u kojoj se nalaze. Osim toga, razumijevanjem ovih odnosa posljedično otvaramo mogućnost da dugoročno uspješnije stvaramo i održavamo osjećaje povezanosti, zajedništva, međusobne podrške i odgovornosti u široj populaciji u svrhu povećanja kvalitete života kako branitelja tako i ostatka hrvatske javnosti.

VAŽNOST OSJEĆAJA ZAJEDNIŠTVA

Zajedništvo, ili kohezija, danas se proučava kao multidimenzionalan, dinamički, instrumentalni i afektivni konstrukt, no samo proučavanje kohezije ili zajedništva u grupama uvelike je kočio i očitih nedostatak konsenzusa oko same definicije ili najboljeg načina konceptualiziranja i mjerenja ovog konstrukta (Gross i Martin, 1952; Casey-Campbell i Martnens, 2009), a svako područje — bila to vojna ili industrijska psihologija, političke znanosti ili sociologija — definiralo je koheziju unutar okvira svog interesa i škole mišljenja (Casey-Campbell i Martens, 2009). Generalno, kohezija se definira kao suma svih sila koje pojedince vežu za grupu (Festinger, Schachter i Back, 1950) te kao dinamičan proces u kojem grupa ima tendenciju ostati povezanom i ujedinjenom u ostvarivanju ciljeva koji utječu na zadovoljstvo članova grupe (Paskevich, Estabrooks, Brawley i Carron, 2001). Osjećaj zajedništva koji vlada u takvim grupama čini ih često čak učinkovitijima u ostvarivanju zajedničkih ciljeva pa koheziju možemo ukratko definirati kao tendenciju grupe da ostane povezana i ujedinjena u ostvarivanju instrumentalnih ciljeva to jest ciljeva koji vode između ostalog i do zadovoljavanja afektivnih potreba članova grupe (Carron, 1982; Carron, Brawley i Widmeyer, 1998; Carron i Brawley, 2000). Kohezija se definirala i kao otpornost grupe na vanjske, disruptivne, sile (Brawley, Carron i Widmeyer, 1988; Gross i Martin, 1952).

U vojnom kontekstu, kohezija se može okarakterizirati kao stanje u kojemu su ciljevi vojnika, male skupine s kojom se identificiraju i njihova zapovjedništva usklađeni te svi stavljaju lojalnost grupi na pr-

vo mjesto i spremni su riskirati život kako bi ostvarili zajedničke ciljeve (Henderson, 1985). Nadalje, jedna opća definicija zajedništva ili kohezije u vojnom kontekstu definira zajedništvo u jedinici kao količinu potpore i ohrabrenja koju osoba u ratnim aktivnostima prima od članova svoje jedinice, nadređenih i vojske generalno (King, King, Vogt, Knight, i Samper, 2006) to jest kao interpersonalnu dinamiku koju karakterizira snaga veza i potpore koju članovi vojne skupine primaju jedni od drugih (Griffith i Vatikus, 1999). Za razliku od konceptualiziranja kohezije na temelju instrumentalnih aspekata poput ostvarivanja ciljeva, ovdje se naglasak stavlja na osjećaje bliskosti i odgovornosti za dobrobit ostalih pripadnika skupine. Uz to, u vojnom segmentu, razlikuju se i koncepti horizontalne i vertikalne kohezije (Siebold, 1999). Horizontalna kohezija predstavlja koheziju između pripadnika jedinice, a vertikalna se odnosi na povezanost vojnika i njihovih nadređenih.

Vidimo dakle da se kohezija najčešće konceptualizira ili kroz povezanost u ostvarivanju ciljeva ili kroz povezanost radi pružanja društvene potpore, stvarajući sliku dvaju odvojenih elementa kohezije — jedan vezan za predanost članova grupe ostvarivanju zajedničkih ciljeva i drugi vezan uz društvenu, emotivnu i ostalu instrumentalnu potporu između samih članova. Ovakvo dihotomno shvaćanje kohezije bilo je prisutno od ranih začetaka istraživanja kohezije, a prihvaćeno je i danas.

U skladu s navedenim, glavno područje izučavanja kohezije ili zajedništva unutar psihologije — posebice organizacijske psihologije — jest upravo u kontekstu doprinosa kohezije učinkovitosti grupe u ostvarivanju ciljeva. Većina meta-analiza provedenih na temu kohezije i učinkovitosti (u mirnodopskom kontekstu) tako ukazuje na postojanje značajne pozitivne povezanosti kohezije i učinka grupe (Beal, Cohen, Burke i McLendon, 2003; Evans i Dion, 1991). Ipak, autori upozoravaju kako treba biti i djelomično oprezan pri interpretaciji ovih rezultata. Naime, većina je obuhvaćenih studija korelacijska, a ne eksperimentalna, te postoji i teorijska mogućnost da barem kod dijela studija bolji učinak vodi do veće kohezije, a ne obrnuto. Također, snaga zabilježenog učinka kohezije značajno varira od studije do stu-

dije što upućuje na neke od značajnih nedostataka istraživanja koja se bave ovom tematikom. Prvenstveno se to odnosi na nepostojanje univerzalno prihvaćene definicije, a time i mjere kohezije, te korištenje različitih kriterija ili neuzimanje u obzir mogućih moderatorskih varijabli (Casey-Campbel i Martens, 2008; Griffith i Vatikus, 1999). To objašnjava i primjerice prividno nepostojanje povezanosti kohezije i učinka grupe koje se pokazalo u nekim studijama (Stogdill, 1972; Mudrack, 1989).

Važnost kohezije i njenog učinka na grupe nije prošla nezapaženo od strane vojnih stručnjaka, a promatranje zajedništva i njegova iznimnog doprinosa u kontekstu rata nije ništa novo. Od analiza vojnog funkcioniranja njemačkog Wehrmachta (Shils i Janowitz, 1948) do analiziranja američke vojske u Drugom svjetskom ratu (Shils, 1950), povezanost između pripadnika vojnih jedinica pokazala se ne samo kao jedan od najvažnijih faktora održavanja vojnog morala i uspješnosti ostvarivanja vojnih ciljeva, već i kao bitan faktor zaštite vojnika od negativnih učinaka vojnog stresa. Veliki naponi su stoga uloženi u analize faktora nastanka i posljedica kohezije, kako vlastitih trupa tako i vojnih struktura drugih država. Analize su se većinom provodile s ciljem definiranja vodilja za poticanje, optimiziranje i iskorištavanje pozitivnih posljedica kohezije u jedinicama (Henderson, 1985). Kada govorimo o učinku kohezije na vojne jedinice, pregled literature pokazuje da se učinak kohezije promatrao, između ostalog, u kontekstu nošenja sa stresnim događajima, individualne prilagodbe na vojsku i vojne aktivnosti, pružanja grupne potpore, vodstva, otpornosti grupe na dezintegraciju te individualnog i grupnog učinka (Griffith i Vaitkus, 1999). Meta-analize koje su proučavale povezanost kohezije i učinkovitosti grupe na vojnoj populaciji također potvrđuju postojanje veze između tih dvaju konstrukata (Evans i Dion, 1991; Mullen i Cooper, 1994; Oliver, 1990; Oliver, Harman, Hoover, Hayes, i Pandhi, 1991) pri čemu veća kohezija predviđa bolji učinak grupe i povećava vjerojatnost da grupa ostvari zadane ciljeve i zadaće. Ipak, kao i kod civilnih istraživanja, isti metodološki problemi muče i studije koje se trude proniknuti u mehanizme djelovanja i procjenu korisnosti kohezije za ostvarivanje instrumentalnih ciljeva grupe, a ne ukazuju sve studije ni

jednoznačno na pozitivne učinke kohezije. Pokazalo se tako i da vrlo kohezivne grupe mogu pokazivati otpor prema zapovjedništvu, stavljajući interpersonalne odnose na prvo mjesto, te da kohezija može zamagliti procese zaključivanja prilikom čega korelacije kohezije i učinka mogu biti čak i negativne ako ciljevi grupe nisu usklađeni (Inghram, 1984).

Međutim, razumijevanje uvjeta nastanka osjećaja kohezije nije toliko jednostavno. Casey-Campbel i Martens (2008) napominju kako proučavanje preteča, tj. uzroka i izvora kohezije, nije bilo toliko izraženo u ranim socio-psihološkim studijama (Festinger, 1950; *Festinger, Schachter i Back, 1950*; Gross i Martin, 1952; Lott i Lott, 1965) te da su se istraživanja, kao i same definicije, uglavnom fokusirali na posljedice kohezije. Iz tog razloga danas možemo iz ranih radova na temu kohezije i grupnog zajedništva iščitati samo pretpostavku kako je preduvjet za stvaranje grupne kohezije tek privlačnost grupe ili njenih članova (Lott i Lott, 1965), što se ujedno koristilo i kao definicija same kohezije (Festinger i sur., 1950). Festinger (1950) naime definira koheziju kao rezultat svih sila koje djeluju na članove grupe kako bi isti i ostali u grupi, ne pridonoseći time nužno proučavanju preduvjeta nastanka kohezije.

Ipak, neke rane sociološke teorije grupne dinamike međutim identificiraju vanjske prijetnje kao izvore grupne kohezije (Simmel, 1955; Coser, 1956; Stein, 1976). Štoviše, Simmel (1995) promatra međugrupne sukobe u svojevrsnom pozitivnom svjetlu, smatrajući kako se upravo kroz takve sukobe — i grupnu koheziju koja iz njih proizlazi — izgrađuju odnosi između i unutar društava u cjelini. Dakle, prema njemu upravo su ti grupni sukobi i ratovi izvor socijalne integracije pripadnika društvenih grupa — primjerice nacija — jer se kroz njih stvara kohezija, revitaliziraju grupne vrijednosti i potiče solidarnost između pripadnika grupe (Coser, 1955).

U prilog ovakvoj interpretaciji idu i kasnija socio-psihološka istraživanja i teorije koje ponovno upućuju na postojanje vanjske prijetnje i sukoba kao jedan, moguće važan, faktor nastajanje kohezije. Tako su Sherif i suradnici (1961) u svom klasičnom socio-psihološkom eksperimentu društvenog sukoba pokazali da se uvođenjem konflikta

ta i nadmetanja za ograničene resurse i prije sukobljene grupe mogu pretvoriti u kohezivne suradničke skupine na isti način na koji se bliski prijatelji mogu okrenuti jedni protiv drugih ako se (čak i nasumičnim odabirom) nađu u suprotstavljenim grupama. Ovo je demonstrirano na izviđačima u ljetnom kampu *Robbers cave* gdje su istraživači podijelili sve sudionike kampa u dvije skupine i to tako da su prijašnje bliske prijatelje razdvojili u različite grupe. Nakon toga su uveli konflikt, to jest nadmetanje u nizu zadataka i sportskih događaja, što je vrlo brzo u tim novostvorenim grupama stvorilo osjećaj identiteta, pripadnosti, favorizma prema članovima vlastite grupe, ali i predrasuda prema članovima suprotstavljene grupe. Ukratko, uspostavila se grupna kohezija. Dakle, upravo su nadmetanje i vanjska prijetnja vlastitoj grupi od strane druge grupe potaknuli jačanje grupnog identiteta i stvaranje zajedništva u grupi.

Isto se pokazalo i za vojne jedinice. Što je veći izazov — bila to opasnost od neprijatelja ili zahtjevni treninzi — to je veći afinitet prema članovima vlastite jedinice. Te veze mogu se javiti i u ratu, ali i u mirnodopsko vrijeme, no važno je da pred grupu bude postavljen ozbiljan izazov koji zajedno moraju prevladati (Henderson, 1985). U tim teškim i stresnim vremenima stvara se kohezija. Istraživanja iz područja iznimne požrtvovnosti i zajedništva ukazuju upravo na mogućnost da takva stresna i ugrožavajuća iskustva vežu pojedince u gotovo neraskidive zajednice u kojima dobrobit bliskih ljudi, suboraca, postaje jednako važna ili važnija od vlastite dobrobiti. Primjerice, u studiji provedenoj u Libiji na tamošnjim revolucionarima (Whitehouse i sur., 2014) i to u mjesecima nakon same revolucije, pokazalo se da je prolazak kroz to stresno razdoblje traume i konflikta utjecao na fuziju vlastitog identiteta s identitetom grupe — to jest vlastitog bataljuna — i to tako da su se javili osjećaji povezanosti sa suborcima koliko i s vlastitom obitelji. Fuzija identiteta je mjera sjedinjenosti vlastitog identiteta s identitetom neke druge grupe, to jest nepostojanja percepcije granice na kojoj vlastita osoba prestaje, a počinje grupa, a najveći osjećaji fuzije bilježili su upravo za članove obitelji (Swann, Gomez, Hui-ci, Morales i Hixon, 2010). Uz to, osobe koje su se aktivno borile i bile izložene vojnim aktivnostima u većoj su mjeri bile sklone poveza-

nost s pripadnicima vlastitog bataljuna izjednačivati s povezanosti s vlastitom obitelji, ponovno svjedočeći o potencijalnoj važnosti traumatskih i stresnih događanja na stvaranje dubokih veza između pojedinaca unutar vojnih jedinica (Whitehouse i sur., 2014). Ranije antropološke studije na ratom zahvaćenim područjima također svjedoče da ratovi i sukobi povećavaju koheziju, to jest da je u društvima u kojima su članovi izloženi tim opasnostima primijećeno da su opasnosti aktivirale i pojačale jedinstvo muških članova, ali i povećale solidarnosti članova grupe (Murphy, 1957).

Upravo taj element apsolutne i naizgled potpuno protu-intuitivne požrtvornosti za osobe s kojima nismo genetski povezani jedna je od definirajućih karakteristika ljudske vrste. Takva požrtvornost omogućila nam je da stvaramo čvrste koalicije kako bismo se uspješnije oduprli ugrozama za naše preživljavanje — dolazile one od prirode, predatora ili drugih skupina. Ta adaptacija, ako smo je skloni kao takvu interpretirati, osiguravala je da povezujući se s drugim pojedincima stvaramo entitet čija snaga premašuje snagu samog zbroya pojedinaca (Kameda i Tindale, 2006; Kameda, Van Vugt i Tindale, 2015).

Kao što Marijan (2008) navodi, kada govorimo o pobjedi hrvatskih oružanih snaga, bez dileme govorimo o svojevrsnom fenomenu. Mi bismo mogli nadodati — fenomenu suradnje. Za brigade Hrvatske vojske nije se prema pravilima vojne struke smatralo da su sposobne oduprijeti se djelovanju visoko organizirane i iznimno opremljene vojske kakva je bila JNA. Na važnost kohezije za nadvladavanje brojčano i vojno-tehnoški superiornog neprijatelja ukazuje Henderson (1986) i to na primjeru uspješnog otpora sjevernovijetnamske vojske američkim snagama. Vijetnamska vojska se tako za vrijeme sedmogodišnjeg rata uspješno othrvla najtežem (gledano prema brojnosti vojne sile usmjerene prema jednoj vosci) vojnom napadu u povijesti oslanjajući se jedino na element nenadmašive predanosti svojih vojnika, a proučavajući vojnu povijest vidljivo je da su taj element kohezije vojni stratezi uvažavali još od Napoleona.

Dakle, dublje razumijevanje načina na koji se stvaraju ili aktiviraju osjećaji zajedništva unutar neke populacije, ali i razumijevanje posljedica takvog zajedništva, može nam pomoći i barem djelomično ob-

jasniti kako se, usprkos naizgled nemogućim omjerima i malim izgledima za pobjedu, broj pripadnika hrvatskih oružanih snaga u svega nekoliko mjeseci, od kraja 1991. do početka 1992., povećao sa 35.000 na više od 200.000 ljudi (Žunec, 1998) te zbog čega su se uz ZNG-u i ostalim vojno-redarstvenim strukturama javljale i neformalne vojne organizacije poput HOS-a, Dobrovoljačkih omladinskih jedinica (DOJ) ili Narodne zaštite (NZ) (Žunec, 1998). Zbog čimbenika kao što su izrazit osjećaj nepravde, osjećaj ugroze i napada na vlastitu obitelj, prijatelje ili u širem smislu naciju, te zbog činjenice da se formalni vojni ustroj razvijao paralelno s obrambenim naporima samih branitelja, Domovinski rat u Hrvatskoj u mnogočemu odudara od ostalih ratnih sukoba. Iznimka i specifičnost hrvatskog Domovinskog rata jest i to što su Hrvatska vojska i hrvatski branitelji izborili svoj legitimitet na demokratskim izborima, a oružani sukob započeo je kao posljedica neprihvatanja tih izbora od manjinske skupine pobunjenih Srba koja se uskoro pretvorila u organiziranu agresiju na hrvatski teritorij te su, poput mnogih drugih boraca za slobodu, i hrvatski dragovoljci bili suočeni s gotovo nemogućim omjerima, pa promatranje kohezije u kontekstu Domovinskog rata obećava pružiti vrijedne perspektive koje nam mogu razjasniti i sam ishod rata, ali kao što ćemo vidjeti i sudbine hrvatskih branitelja u godinama nakon rata. Ovo istraživanje gledamo kao prvi korak u tom smjeru.

No, osim pozitivnog učinka na uspješnost vojnih jedinica pri ostvarivanju ciljeva u ratnim aktivnostima, kohezija u vojnim skupinama ima niz pozitivnih učinaka na vojnike i nakon prestanka vojnih aktivnosti. Naime, potreba za pripadanjem temeljna je ljudska potreba (Baumeister i Leary, 1995), a ovakva vrsta povezanosti koja se javlja između ratnika ima potencijal, kao sve druge društvene veze, rezultirati pozitivnim emocijama. Ipak, čini se da kohezija ne utječe samo na stvaranje pozitivnih emocija, već i na otklanjanje negativnih emocija. Naime, kohezija se pokazala kao jedan od faktora koji štite vojnike od mnogih negativnih učinaka vojnog stresa i utječe na niz pozitivnih životnih ishoda nakon rata i ratnih iskustava (Armistead-Jehle, Johnston, Wade i Ecklund, 2011; Griffith, 2002). Smanjen osjećaj zajedništva ima iznimno negativne posljedice na pripadnike vojnih jedinica za vrije-

me, ali i nakon ratnih aktivnosti. Rezervisti, kod kojih su za razliku od redovne vojske zabilježene niže razine prijateljstva i kohezije u jedinici, poslije su imali više problema kod prilagodbe po povratku kući te niže zadovoljstvo brakom i više zdravstvenih problema (Browne i sur., 2007). Kohezija u skupini prije odlaska na ratište, a i na samom ratištu, utječe na niz faktora koji su posredno važni za kasniji razvoj PTSP-a. U studiji Franz i sur. (2013) koja je obuhvatila 744 vojnika američke vojske prije, za vrijeme i nakon povratka iz vojnih aktivnosti pokazalo se da kohezija u jedinici prije odlaska na bojište utječe na način na koji vojnici procjenjuju borbene situacije u kojima se nalaze. U jedinicama u kojima je bila prisutna viša razina kohezije prije odlaska u vojne aktivnosti vojnici su procjenjivali opasnost vojnih aktivnosti manjom. Također, kohezija u jedinici za vrijeme vojnih aktivnosti pokazala se povezanom ne samo s procjenom opasnosti vojnih situacija, već je i predviđala vjerojatnost kasnijeg razvijanja simptoma PTSP-a. Čak i kod vojnog osoblja koje nije sudjelovalo u izravnim ratnim aktivnostima, kohezija u jedinicama kontrolirala je učinke prijašnjih životnih iskustava i trauma tako da je veća kohezija predviđala manju incidenciju PTSP-a (Brailey, Vasterling, Proctor, Costans i Friedman, 2007). Ukratko, kohezija ima izniman obrambeni učinak na psihosocijalno funkcioniranje pojedinaca, umanjujući njihovu ranjivost na PTSP bilo zbog životnih iskustava prije ulaska u vojne aktivnosti, bilo zbog izloženosti traumatskim događajima za vrijeme samih vojnih aktivnosti.

Pretpostavlja se da kohezija štiti pripadnike vojnih jedinica upravo mijenjajući percepcije stresnosti situacija jer djeluje kao forma društvene potpore koja smanjuje strah i procjene da će osoba biti ozlijeđena te se podiže samopouzdanje i otklanja osjećaj bezizlaznosti (Cohen i Wills, 1985). Taj smanjeni osjećaj stresa za vrijeme vojnih aktivnosti smanjuje i vjerojatnost kasnijeg razvijanja simptoma PTSP-a. Štoviše, istraživanja pokazuju kako kohezija u jedinici štiti vojnike od PTSP-a neovisno o razini stresa kojem su izloženi (Dickstein, Steenkamp i Benson, 2010). No pozitivni učinci kohezije u vojnim jedinicama nisu ograničeni samo na povećanje učinkovitosti samih jedinica povećanjem performansi vojnika i smanjivanjem disciplinarnih proble-

ma ili smanjivanjem vjerojatnosti nastanka PTSP-a. Kohezija je povezana i s većim zadovoljstvom životom i poslom (Oliver i sur., 1999).

Između ostalog, povezanost između vojnika koja ustraje i nakon ratnih aktivnosti pokazala se i kao važan faktor njihovog društvenog života nakon rata, i nije rijetkost da veterani prijavljuju kako imaju dublje i kvalitetnije odnose s drugim veteranima nego s ne-veteranima te da smatraju takve odnose važnima za svoj oporavak. Istraživanja su tako potvrdila važnost uloge veterana u društvenoj potpori i prevenciji PTSP-a. Pokazalo se da veterani pružaju visoku razinu potpore, uz nisku razinu stresa, a odnosi s drugim veteranima doživljavaju se kao podržavajući i ne zahtjevni. Za razliku od toga, odnosi primjerice sa suprugama doživljavaju se kao izvor velike potpore, ali i velikog stresa (Laffaye, Cavella, Drescher i Rosen, 2008), objašnjavajući uvelike potrebu branitelja da se druže i borave s drugim braniteljima.

Ostaje otvoreno pitanje hoće li se ti iznimni osjećaji povezanosti koji su se stvorili unutar braniteljske populacije za vrijeme rata prenijeti i na osjećaj povezanosti s ostatkom zajednice u mimodopsko vrijeme. Naime, iako je sama volja za sudjelovanjem u ratu svjedočila da se te osobe osjećaju povezane i odgovorne za dobrobit hrvatskog naroda u cjelini, nakon traumatskih iskustava za vrijeme rata i sekundarne traumatizacije i marginalizacije koje je dio branitelja doživio nakon rata, javlja se pitanje hoće li kohezija među braniteljima biti povezana s većom brigom za dobrobit cijele populacije ili samo s brigom za dobrobit braniteljske populacije. Nadalje, iz teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986) jaki osjećaji pripadnosti jednoj grupi stvaraju pozitivnu sliku i favoriziraju članove vlastite grupe pred članovima drugih grupa stvaranjem iznimnih kohezivnih veza između branitelja; njihova primarna grupa postaju branitelji, a ne svi hrvatski državljani i primjerice njihovi susjedi, što ih može učiniti manje povezanim sa svim ostalim sugrađanima koji nisu branitelji.

Dakle, iako je očito da je kohezija u postrojbama bila iznimno izražena kod hrvatskih branitelja za vrijeme rata te da ona svakako i danas pridonosi dobrobiti barem dijela branitelja, ostaje vidjeti hoće li utjecati na to da i dalje budu zainteresirani i angažirani radi dobrobi-

ti cjelokupne zajednice ili će se zbog toga povući u društvo svojih suroraca i svoj interes i brigu ograničiti isključivo na taj najuži krug pojedinaca s kojima osjećaju najveću povezanost.

Društvena uključenost

Društvena uključenosti ili društveni angažman možemo promatrati kao vjerovanje ili proces u kojemu osoba usvaja stav da može i treba težiti biti pokretač promjene (nabolje) unutar svoje zajednice (Doolittle i Faul, 2013). Za stvaranje te promjene mora naravno posjedovati znanje i vještine, ali i usvojiti vrijednosti da je potrebno tako se angažirati. Putem aktivnog sudjelovanja u društvenim organizacijama ljudima se usađuju vještine suradnje i osjećaj zajedničke odgovornosti za društvo u cjelini. To sudjelovanje u za društvo korisnim aktivnostima i preuzimanje odgovornosti za stanje u društvu putem uključivanja u društvene organizacije i akcije stvaraju formu društvenog kapitala koji dugoročno stvara bolje, zdravije, sretnije i produktivnije društvo (Putnam, 1993, 1995).

Putnam (1993) društveni kapital definira kao isprepleten i međusobno povezan skup vrijednosti, normi ponašanja, društvenog angažmana i suradnje koji oblikuje i određuje kvalitetu društva. Kroz komponente kao što su kohezija, društvena osviještenost i osjetljivost na probleme drugih, povjerenje i reciprocitet, društveni kapital predstavlja skup vrlina koje potom rezultiraju nizom pozitivnih ishoda kako za društvo tako i za pojedinca, jer osjećaj povezanosti unutar zajednice olakšava da se pojedinci okupe oko zajedničkog cilja i učinkovitije rješavaju probleme koji muče i zajednicu i pojedinca koji joj pripada. Kao što Putnam (1995) navodi, život je lakši u zajednici «blagoslovljenoj» socijalnim kapitalom; prvenstveno društvena uključenost i interpersonalne mreže koje gradi postavljaju temelj društvenih normi poput reciprociteta i omogućavaju stvaranje povjerenja u društvu. Uz to, takve snažne povezanosti smanjuju mogućnost za političke manipulacije na štetu građana i za sebični oportunizam političkih elita. Tu su i ekonomski boljitak, politička uključenost, učinkovitija vlast i smanjenje kriminala kao samo neke od posljedica povećanog društvenog kapitala (Putnam, 1993, 2001). Društveni kapital se čini kao gotovo ma-

gičan sastojak u društvu koji potiče ekonomski prosperitet i demokratizaciju političkih procesa (Putnam 2002). Društveni kapital je, ukratko, zbroj svih stvarnih i potencijalnih resursa ugrađenih u društvene strukture — bili to odnosi između pojedinaca ili neka forma državne regulative — koji se mogu u danom trenutku aktivirati kako bi se ostvarili društveno korisni ciljevi.

Chan, Cheung i Peng (2004) razlikuju još i iskustveni i očekivani kapital. Iskustveni se odnosi na pomoć koja je do sada primljena, kao i na pomoć koja je dana drugima unutar društvenog kruga pojedinaca. Očekivani je društveni kapital očekivanje uvjetne ili bezuvjetne pomoći u budućnosti. Uvjetna pomoć se nadograđuje na normu reciprociteta gdje se očekuje kako će korist biti primljena ako je bila dana, to jest primanje pomoći sa sobom nosi i obavezu reciprociteta u budućnosti. Bezuvjetna pomoć se temelji samo na povjerenju i solidarnosti.

Zanimljivo je također promatrati dinamiku stvaranja tog društvenog kapitala. Putnam (1993, 1995) navodi kako je upravo društvena povezanost, to jest stvaranje veza između pojedinaca u društvu, ključan prediktor društvenog kapitala, a time i prosperitetnog društva. Pri tome, te veze se ne moraju stvarati putem aktivnosti unutar strukturiranih političkih stranaka ili politički aktivnih udruga; isti efekt stvara se proliferacijom apolitičkih i neformalnih veza i grupa — poput zbora ili sportskih natjecanja i liga (Putnam, 1993, 1995). U ovom slučaju to bi ostavilo dojam da je sama kvantiteta veza važnija od kvalitete te da prosperitet zajednice ovisi više o broju organizacija u koje su pojedinci uključeni nego o vrsti organizacije (Putnam, 1993).

Kao kritiku Putnamovog nediskriminativnog pogleda na vrstu uključenosti i suradnje, neki autori ukazuju na činjenicu da za stvaranje društvenog kapitala nije dovoljno druženje s drugim pripadnicima iste (ponekad vrlo male) zajednice, već da je potrebno dolaziti u kontakt sa strancima. Naime, zbog izolacije i neizlaganja drugim grupama i pojedincima lakše se razvijaju predrasude prema osobama koje nisu pripadnici uže interesne, etničke ili bilo koje druge skupine. Time neće pridonositi širem globalnom kapitalu, a njihove se predrasude mogu i negativno odraziti ne samo na pojedinca koji tada postaje izoli-

ran ili okružen istomišljenicima, nego i na društvo prema kojemu takvi pojedinci temeljem svojih predrasuda mogu pokazivati i antisocijalne tendencije.

Primjerice, Uslaner i Conley (2003) u svom radu o kineskoj manjini u SAD-u pokazuju kako povezanost unutar etničke zajednice može stvoriti efekt suprotan od onoga koji pretpostavlja Putnam (1993), jer se pojedinci koji su društveno povezani sa svojom etničkom skupinom i koji se s njom više identificiraju manje angažiraju oko općih društvenih ciljeva te su skloniji pripadati organizacijama koje tvore samo pripadnici njihove etničke manjine. Kao ključan razlog povlačenja i nepridonosa općem društvenom kapitalu mnogi autori navode nedostatak povjerenja (Banfield, 1958; Uslaner, 1998; Uslaner i Conley, 2003). U svojevrsnom zatvorenom krugu nepovjerenja i povlačenja, osobe koje osjećaju nepovjerenje prema osobama koje nisu pripadnici njihove uže etničke, religijske, geografske ili bilo koje druge skupine, razvijaju strah od ostatka svijeta, bojeći se da ih ne razumiju ili da će zbog toga što će ih, jer ne dijele zajedničke vrijednosti, na neki način iskoristiti. Povlačenjem ponovo izbjegavaju smislen kontakt i angažman s tim grupama i samim time onemogućuju da se razuvjere u navedene predrasude, dodatno umanjujući povjerenje u sve, osim svoje referentne skupine. Tom izolacijom stoga, iako su blisko vezani s određenim krugom pojedinaca, ne pridonose globalnom društvenom kapitalu. Prema Uslaner i Conley (2003) društvena uključenost kreće prvenstveno iz stavova ljudi prema drugima te iz načina na koji te stavove prenose u svoj svakodnevni život. Ova problematika se nadovezuje na pitanje iznimne grupne kohezije za koju se pretpostavlja da je jedna od temeljnih karakteristika braniteljske populacije u Hrvatskoj te upravo naglašava problem koji ćemo istražiti, naime može li se iznimna kohezija unutar braniteljske populacije, koju možemo promatrati kao formu društvenog kapitala te zajednice, efektivno prenijeti na društvo u cjelini.

Povjerenje

Vidljivo je stoga da su koncepti društvenog potencijala i društvene uključenosti blisko vezani i uz koncept povjerenja. Povjerenje, ili vje-

rovanje da ljudi mogu biti pouzdani, poštteni i voljni pomoći, potiče osobe da se i same ponašaju na taj način jer očekuju da će društvo reciprocirati njihove rizike i ulažu u budućnosti kada će njima trebati pomoć (Fukuyama, 1995; Coleman, 1988; Putnam, 2000).

Za raspravu o povjerenju korisno je osvrnuti se na podjele koje se koriste u kontekstu političke psihologije gdje se razlikuje generalizirano, interpersonalno i institucionalno povjerenje (Putnam, 2000). Generalizirano povjerenje odnosi se na ljude općenito — čak i na one koje ne poznajemo. To je povjerenje u ljude koje ne poznajemo i upućuje na vjeru u ljude s kojima prije nismo imali kontakte, s kojima nismo prijatelji niti smo u rodbinskim vezama te na spremnost na suradnju s njima. Interpersonalno je povjerenje u ljude s kojima smo u bliskom kontaktu, bila to naša obitelj ili prijatelji. Odnosi se na društvene aktere za koje, zbog prethodnih interakcija ili zbog genetske povezanosti, vjerujemo i očekujemo da se u njih možemo pouzdati. Na posljetku, institucionalno povjerenje odnosi se na šire društvene aktere poput vojske, vlade ili medija.

Rothstein i Stolle (2002) generalizirano povjerenje u društvo i institucije u cjelini smatraju samom srži stvaranja društvenog kapitala jer se ono nalazi u osnovi demokratske političke kulture i stvara preduvjete za suradnička ponašanja na društvenoj razini. Bez postojanja povjerenja u ostale članove društva da će jednako biti skloni ulagati i žrtvovati se za dobrobit skupine, ne postoji razlog ni da surađujemo s drugima i borimo se za društveno dobro (Uslaner, 2002). Pretpostavke o ekonomskoj koristi postojanja generalnog povjerenja na društvenoj razini potvrđene su u seriji međukulturalnih istraživanja koja su promatrala povezanost povjerenja u ljude i ekonomskih pokazatelja te pokazala da se porast povjerenja prenosi u rast godišnjih prihoda te povećan investicijski dio BDP-a (Knack i Keefer, 1997; Zak i Knack, 2001). Kao još jedna potvrda te povezanosti povjerenja i društvenog kapitala može nam poslužiti studija Chan, Cheung i Peng (2004) koja je pokazala da iako u Japanu postoji veliko povjerenje u institucije i osobe koje dobro poznaju, pojedinci imaju puno manje povjerenje u druge osobe, bile one potpuni stranci ili primjerice susjedi, te posljedično manje sudjeluju u volonterskim aktivnostima. Autori kao najve-

ću prijetnju razvoju društvenog kapitala u Japanu navode upravo nedostatak povjerenja, to jest vjere da će im u budućnosti pomoć biti pružena.

Nadalje, želimo li ljude podijeliti s obzirom na strukturu njihova povjerenja prema drugima, možemo ih gledati kao generalno povjerljive osobe i kao specifično ili izolirano povjerljive (Uslaner 2002; Yamagishi i Yamagishi, 1994). Jedni u ljudima vide i naglašavaju sličnosti, vjeruju da dijele zajednički skup vrijednosti i spremni su pomoći osobama koje se naizgled razlikuju od njih samih. Njihova uvjerenja o svijetu koji ih okružuje odražavaju pozitivan stav prema ljudskoj prirodi te vjeru da međugrupni kontakti mogu rezultirati pozitivnim iskustvima. Drugi su skeptični prema svima koji nisu dio njihove grupe. Oni strahuju od razlika u vrijednosnim sustavima ili na njih negativno gledaju te imaju jaku tendenciju povezivanja samo s pripadnicima svoje grupe (bili to uski krug prijatelja, obitelj, etnička ili vjerska grupa) te vide svijet u formi suprotstavljanja nas protiv njih (Uslaner i Conley, 2004). Upravo ovaj kontrast između ljudi koji imaju jak osjećaj povezanosti i povjerenja u manju grupu ljudi i onih koji više osjećaju generalizirano, ali i manje intenzivno, povjerenje, Uslaner i Conley (2004) smatraju izvorom razlika u društvenom doprinosu pojedinaca. Izolirano povjerljive osobe i njihov jak osjećaj pripadnosti manjim grupama bit će prepreka generalnoj spremnosti za angažman u široj zajednici. S druge strane, generalno povjerljive osobe bit će nosioci društveno korisnih aktivnosti, ali razina njihove spremnosti na suradnju teško da će dosegnuti intenzitet i spremnost vidljive između specifično povjerljivih osoba. Njihovi rezultati također govore u prilog tome da generalno povjerenje predviđa aktivizam na nacionalnoj razini — konkretno, u navedenom slučaju, uključenost u američku politiku kineske manjine, dok specifična povezanost i manji društveni krug predviđa povlačenje iz te forme građanskih aktivnosti ili fokusiranje samo na one koje imaju etnički predznak.

Zanimljiv uvid u odnos povjerenja, angažmana u organizacijama i društvenog kapitala pruža i Stolle (1998) proučavajući strukturu povjerenja u nizu dobrovoljnih udruženja u Njemačkoj i Švedskoj koja su se razlikovala po stupnju angažiranosti i društvene korisnosti koju ge-

neriraju. Pokazalo se da se u raznolikije i društveno angažiranije aktivnosti i udruge učlanjuju generalno povjerljivije osobe. Ipak, iako nakon učlanjivanja u grupe članovi grupa doživljavaju skok u generaliziranom povjerenju, s boravkom u grupama njihovo generalno povjerenje slabi.

Moguće je i da povjerenje gradi sama činjenica društvene uključenosti. Primjerice programi provedeni u Japanu gdje se sudionike nagrađivalo «komunalnom valutom» — vrstom novca koji se može trošiti samo unutar uske zajednice, a podijeljen je nakon sudjelovanja u volonterskim aktivnostima — pokazali su da podizanje društvene uključenosti dugoročno povećava i povjerenje u zajednicu (Richey, 2007). Ipak, neki drugi autori koji se bave pitanjima uloge povjerenja u razumijevanju društvene uključenosti drže kako dokazi idu u prilog tvrdnji da upravo povjerenje utječe na društvenu uključenost pojedinaca (Uslaner, 2002; Uslaner i Conley, 2004). Pokazalo se kako, poput društvene uključenosti, i povjerenje može pridonijeti mnogim pozitivnim društvenim čimbenicima poput sreće, subjektivne dobrobiti, povjerenja u institucije i ekonomskog rasta (Putnam, 1993, 1995).

Uzimajući u obzir i ekonomske probleme s kojima se suočavaju hrvatski branitelji, činjenicu da su po povratku s bojišta bili stavljeni u znatno nepovoljniji položaj u kontekstu konkurentnosti na tržištu rada te da su bili naglo suočeni s ekonomski polariziranim društvom, očekivano je da je uslijedio i gubitak povjerenja u institucije, ali moguće i u ostatak sugrađana koji su kako je vrijeme napredovalo počeli gubiti osjetljivost i razumijevanje za njih. Iznimno relevantno u ovom kontekstu jest i istraživanje Kawachi, Kennedy, Lochner i Prothrow-Stith (1997) koji su ukazali da upravo društvena nejednakost znatno utječe na povjerenje kako u pojedince tako i u institucije. Nejednakost time ne samo narušava društveni kapital, već posljedično rezultira i povećanim brojem smrti uzrokovanih koronarnim i malignim bolestima. Time su se pridružili brojnim drugim istraživanjima koja pokazuju povezanost društvene tj. financijske nejednakosti i mortaliteta (Lynch i sur., 1998).

Međutim, dok se Putnam (1993) slaže da je povjerenje u druge temeljni preduvjet za stvaranje socijalnog kapitala i uz njega vezane

suradnje, evidentan je naravno u ovom slučaju i problem definiranja tj. razlikovanja generalne od specifične povezanosti. U našem slučaju, taj bi se problem odnosio na potrebu za razjašnjavanjem hoće li povezanost unutar zajednice branitelja, tj. osjećaj kohezije koji ujedinjuje sve gore navedene faktore — od osjećaja povezanosti i razumijevanja, do izražavanja spremnosti na pomaganje te potrebe za druženjem s drugim braniteljima — predviđati sklonost generalnoj društvenoj uključenosti. To jest, hoće li povezanost i povjerenje u branitelje — kao formu jake povezanosti — biti svejedno povezana s generalnim povjerenjem. Naposljetku, hoće li povezanost između branitelja, i kada izoliramo osjećaj generalnog povjerenja, predviđati spremnost na društveni angažman.

Ova su istraživanja posebno relevantna u kontekstu hrvatskih branitelja zbog toga što na djelu imamo oprečne faktore. S jedne strane sudjelovanje u ratu možemo smatrati najvišim činom građanske participacije u kojemu su radi boljitka većine i identifikacije s hrvatskim narodom i nacijom pojedinci bili spremni žrtvovati i vlastiti život, no s druge strane nakon rata branitelji postaju izdvojena, ponekad marginalizirana i u medijima nerijetko stigmatizirana skupina.

Taj osjećaj gubitka korisnosti te gubitka potpore društva, obitelji, mogao je imati negativne učinke na osjećaje generalnog povjerenja, a time i na spremnost i volju branitelja za društvenu uključenost usprkos početnom zajedništvu. Stoga je cilj ovog dijela naše studije promotriti upravo tu dinamiku.

CILJ

Cilj je istraživanja sagledati načine na koje ratna iskustva, društvena potpora, opće povjerenje i povezanost s ostalim braniteljima utječu na angažiranost braniteljske populacije u pomaganju zajednici kako bismo dugoročno bolje razumjeli čimbenike koji utječu na spremnost braniteljske populacije za daljnje ulaganje u razvoj hrvatskoga društva. Želja nam je povećati razumijevanje faktora društvenog angažmana, ali i dugoročno omogućiti informirano postavljanje smjernica za programe koji će efektivno utjecati na proces reintegracije branitelja u civilne segmente društva, stavljajući naglasak na faktor socijalne podrš-

ke na svim razinama, od braniteljskih udruga i religije do potpore obitelji i društva u cjelini.

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 258 branitelja, veterana Domovinskog rata. Od toga 244 muškarca i 14 žena u dobi od 38 do 75 godina ($M = 49,7$; $SD = 5,66$). Većinom su imali srednju stručnu spremu (83%), a postrojbama u Domovinskom ratu pristupili su većinom dobrovoljno (93%). U ratu su u prosjeku proveli od 1 do 73 mjeseca ($M = 40,3$; $SD = 20,38$), od toga prema datumu početka sudjelovanja u Domovinskom ratu možemo identificirati 79,8% dragovoljaca te 17,5% branitelja (ostatak nije naveo datum pristupanja), od kojih je 145 sudjelovalo u aktivnoj postrojbi, a 107 u pričuvnoj postrojbi. Od toga, većina sudionika (47,5%) ima završenu srednju školu (4-godišnju i gimnaziju), 22,4 završenu srednju školu (do 3. godine i školu za KV i VKV), 20,5% imaju visoko obrazovanje (fakultet, akademija, magisterij, doktorat), 7,7% je s osnovnom i 0,4 bez završene bilo koje škole.

Instrumenti

Ratno-vojno iskustvo

Za potrebe ovog istraživanja osim sociodemografskih podataka ispitali smo i datum i način pristupanja postrojbi, vrstu postrojbi u kojima je započeto sudjelovanje te duljinu sudjelovanja u Domovinskom ratu, ali i izloženost neprijateljskoj vatri, ranjavanje i broj članova uže obitelji koji su sudjelovali u Domovinskom ratu. Uz to, sudionici su navodili i spremnost da se ponovo uključe u po život opasne aktivnosti, kao što je rat, ako se ponovo pokaže potreba za time.

Skala društvenog angažmana

Skala društvenog angažmana (*Civic Engagement Scale*) Doolittlea i Faula (2013) razvijena je unutar paradigme učenja koje kombinira edukacijske napore s prosocijalnim aktivnostima, tj. učenje zalaganjem u zajednici. Učenje zalaganjem u zajednici osmišljeno je kao iskustvena edukacija u kojoj se polaznici uključuju u aktivnosti koje

odražavaju potrebe i pojedinaca i zajednice, uz strukturirane prilike za analizu vlastitih djela i učinaka kako bi se efikasnije postigle i pokrenule pozitivne promjene u zajednici (Jacoby, 1996). Skala je razvijena na studentskoj populaciji i osmišljena prvenstveno za testiranje učinkovitosti programa učenja zalaganjem u zajednici kako bi rasvijetlila odnose stavova prema prosocijalnim aktivnostima unutar zajednice i uključenost u njih. Skala reflektira širok niz prosocijalnih, za zajednicu važnih, ponašanja te razdvaja same stavove od prosocijalnih djela. Stavovi društvenog angažmana definirani su kao osobna uvjerenja i osjećaji koje osobe imaju o vlastitoj uključenosti u zajednicu i njihova percepcija sposobnosti da pokrenu i provedu pozitivne promjene u zajednici. Društveni angažman tj. djela definiran je kao aktivnosti koje osobe poduzimaju kako bi ostvarile pozitivne promjene u svojoj zajednici (Doolittle i Faul, 2013). Skala sadrži četrnaest čestica, od toga osam mjeri stavove o društvenoj uključenosti, a šest djela društvene uključenosti. Slaganje sa svakom od tvrdnja procjenjuje se na Likertovoj skali od 1 (Nikada) do 7 (Uvijek). Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije za skalu stavova o građanskom angažmanu iznosi 0,94, a za djela građanske uključenosti 0,93.

Skala općeg povjerenja

Za mjerenje općeg povjerenja koristili smo čestice skale koja ispituje vjeru u poštenje i povjerljivost drugih (Yamagishi i Yamagishi, 1994). Upitnik ima šest čestica gdje se slaganje sa svakom od tvrdnja procjenjuje na Likertovoj skali od 1 (Iznimno se ne slažem) do 5 (Iznimno se slažem). Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije za generalno povjerenje iznosi 0,88.

Upitnik zajedništva

Upitnik zajedništva sastavljen je posebno za populaciju hrvatskih branitelja na temelju fokus grupa (FG) provedenih s hrvatskim braniteljima (Mikloušić i Jong, 2014). Kroz provedbu fokus grupa sudionici su pružili pun spektar uz zajedništvo vezanih ponašanja. Sudionici su podijeljeni u fokus grupe ovisno o načinu priključivanja vojsci (dragovoljci ili unovačeni) te ovisno o intenzitetu ratnog iskustva (visok ili nizak intenzitet). Fokus grupe su uključivale dragovoljce s iskustvima

visokog intenziteta i s iskustvima niskog intenziteta te unovačene branitelje s iskustvima visokog intenziteta kao i one s iskustvima niskog intenziteta kako bi se pružio širok spektar svjedočanstava koja opisuju njihove odnose i emocije prema pripadnicima postrojbe. Sve u svemu FG su dale duboku i bogatu sliku intenzivnih odnosa koje sudionici dijele s osobama koje su proživjele ista ili slična iskustva. Od velikog broja izjava koje svjedoče o tim odnosima, a koje su bile ekstrahirane iz transkripata po završetku FG-ova, stručni procjenitelji su se usuglasili o 27 kategorija koje obuhvaćaju sve odnose izražene tijekom FG-ova. Te kategorije pretvorene su u prototipske izjave.

U upitniku se mogu razlikovati tri značajne, konceptualne, kategorije. Prva obuhvaća osjećaje iznimne povezanosti koje karakteriziraju povjerenje i sigurnost (npr. »Vjerujem da me moji suborci neće izdati«) te razumijevanje (npr. »Kada se požalim mojim suborcima, znam da će me razumjeti«). Druga kategorija jest (spremnost na) pomaganje i požrtvornost (npr. »Siguran/a sam da će mi moji suborci pomoći kada mi je pomoć potrebna«), dok treća obuhvaća potrebe za socijalizacijom (npr. »Volim doći u društvo svojih suboraca«). Odgovori na svakom tvrdnji bili su na skali od 0 (Izrazito se ne slažem) do 6 (Izrazito se slažem). Cronbachov alfa koeficijent unutarnje konzistencije za Povezanost iznosi 0,96, za Pomaganje 0,90 te za Socijalizaciju također 0,90.

Društvena potpora

Prilikom osmišljavanja mjere za procjenu društvene potpore kao vodilju smo koristili istraživanje Wilson, O'Brien i Sesma (2009) koji koriste prilagođene podljestvice upitnika »Developmental Assets Profile« (DAP). Skalu koja se u cijelosti sastoji od 58 čestica razvio je *Institut Search* i koristi se prvenstveno u školskom okruženju kao pouzdana i valjana procjena snaga i potpore koju mladi trebaju kako bi uspjeli u životu s ciljem unaprjeđenja školske, ali ostale organizacije unutar neke zajednice. Pitanja obuhvaćaju pojedinca, ali i njegovo društveno okruženje, a koriste se za proučavanje ne samo tendencija pojedinaca već i okolinskih faktora koji su s njima povezani (Wilson, O'Brien i Sesma, 2009). Po uzoru na Wilson, O'Brien i Sesma (2009) i koristeći dimenzije navedene skale kao vodilju, za analizu smo konstruirali tri

pitanja koja obuhvaćaju potporu obitelji (»Imam obitelj koja mi pruža ljubav i potporu«), potporu vjerske zajednice (»Dio sam vjerske skupine i sudjelujem u njezinim aktivnostima«) i generalnu potporu okoline (»Osjećam se cijenjen i poštovan od drugih«). Procjena se obavljala na Likertovoj skali od 1 do 4 pri čemu 1 označava Ne/Rijetko, a 4 Iznimno/Gotovo uvijek.

Osjećaj korisnosti

Po uzoru na istraživanje Gruenewald, Karlamangla, Greendale, Singer i Seeman (2007) osjećaj korisnosti procijenjen je kroz dvije čestice: »Osjećam se korisnim svojoj obitelji i prijateljima« i »Osjećam da imam važnu ulogu u životu svoje obitelji i prijatelja«. Procjena se vršila na Likertovoj skali od 1 do 7, gdje 1 označava Nikada, a 7 Uvijek.

Postupak

Uz pomoć braniteljskih udruga pristupili smo regrutaciji sudionika. Upitnike su distribuirali u tiskanom formatu istraživači prilikom posjeta udrugama veterana diljem Hrvatske. Uz to, pozivno pismo poslano je elektroničkom poštom čelnicima udruga, a oni su ga prosljedili svojim članovima. Elektronička pošta sadržavala je poveznicu na online formular kojim su ispitanici sudjelovali u istraživanju.

REZULTATI

Kako bismo provjerili u kojoj mjeri ratna iskustva, društvena potpora, opće povjerenje i povezanost s ostalim braniteljima predviđaju angažiranost braniteljske populacije u pomaganju zajednici, proveli smo dvije hijerarhijske regresijske analize prema koracima vidljivim u Tablicama 1 i 2, jednu za stavove o društvenom angažmanu (Tablica 6) te drugu za stvarni društveni angažman (Tablica 7).

Rezultati (Tablica 6) su tako pokazali da vrijeme provedeno u vojsci ili ranjavanje (kao izniman vojni stres) ne predviđa stavove prema društvenom angažmanu, no zajedništvo tj. kohezija je dosljedan i značajan prediktor stavova prema društvenom angažmanu ($\beta=0,237$). Sukladno i literaturi i ranijim istraživanjima na ovu temu povjerenje se također pokazalo kao značajan prediktor stavova prema društvenom

Tablica 6 — Multipla regresijska analiza za stavove prema društvenom angažmanu

	1. korak β	2. korak β	3. korak β	4. korak β	5. korak β
Vrijeme provedeno u vojsci (mjeseci)	-0,073	-0,117	-0,083	-0,085	-0,062
Prisutnost fizičkog ranjavanja u vojsci	0,089	0,083	0,060	0,052	0,083
Izloženost neprijateljskoj vatri	0,016	-0,008	0,066	0,076	-0,002
Zajedništvo		0,278**	0,292**	0,271**	0,237**
Obiteljska ljubav i podrška			0,112	0,081	-0,023
Aktivnost u vjerskoj zajednici i njezinim aktivnostima			0,117	0,109	0,077
Osjećaj poštovanja i cijenjenosti od drugih			0,348**	0,279**	0,172
Povjerenje				0,196**	0,156*
Osjećaj korisnosti					0,335**
Prilagođeni R	0,002	0,074	0,257	0,285	0,353
ΔR^2	0,016	0,075	0,19	0,03	0,068
ΔF	1,146	17,842**	18,695**	9,334**	23,241**

Napomena: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

angažmanu ($\beta=0,156$), a najbolji prediktor bio je osjećaj korisnosti ($\beta=0,336$).

Kada gledamo regresijsku analizu za prediktore stvarne društvene uključenosti (Tablica 7), vidimo ponešto drugačiju situaciju. Osjećaj korisnosti je još uvijek najbolji prediktor društvenog angažmana ($\beta=0,267$), a zajedništvo ($\beta=0,154$) i povjerenje ($\beta=0,151$) i dalje značajno predviđaju društveni angažman. Ipak, razlika između stavova i uvjerenja u korisnost društvenog angažmana i stvarnog aktiviranja radi promjene društvene okoline vidi se u važnosti osjećaja poštovanja i cijenjenosti od drugih ($\beta=0,229$) koji se pojavljuje kao značajan prediktor. Također, aktivnosti u vjerskoj zajednici postaju prediktor društvenog angažmana ($\beta=0,125$), vjerojatno zbog same naravi vjerskih organizacija koje u svoja djelovanja djelomično uključuju i aktivnosti vezane uz povećanje društvenog kapitala.

3. Društveni čimbenici prilagodbe i integracije braniteljske populacije

Tablica 7 — Multipla regresijska analiza
za društveni angažman

	1. korak β	2. korak β	3. korak β	4. korak β	5. korak β
Vrijeme provedeno u vojsci (mjeseci)	-0,039	-0,072	-0,041	-0,044	-0,022
Prisutnost fizičkog ranjavanja u vojsci	0,226	0,227	0,198	0,194	0,219
Izloženost neprijateljskoj vatri	-0,033	-0,041	0,030	0,037	-0,031
Zajedništvo		0,191**	0,203**	0,185**	0,154**
Obiteljska ljubav i podrška			0,087	0,059	-0,033
Aktivnost u vjerskoj zajednici i njezinim aktivnostima			0,162**	0,156**	0,125**
Osjećaj poštovanja i cijenjenosti od drugih			0,380**	0,312**	0,229**
Povjerenje				0,183**	0,151*
Osjećaj korisnosti					0,267**
Prilagođeni R	0,028	0,059	0,278	0,302	0,346
ΔR^2	0,041	0,035	0,225	0,026	0,045
ΔF	3,043*	8,087**	22,309**	8,127**	14,868**

Napomena: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

RASPRAVA

Nakon što smo kroz ovo istraživanje dobili bolji uvid u dinamiku i prediktore društvene uključenosti i društvenog kapitala, postavlja se pitanje stvaranja programa koji će omogućiti da se prevladaju najistaknutiji problemi stvaranja uspješnog i aktiviranog društva. S obzirom na to da je ovo pitanje univerzalno važno i da je prirodan nastavak studija o društvenoj uključenosti, bilo je postavljano i prije, no do sada je ostalo bez jasnog odgovora. Naime, iako je Putnam (1993) u početcima razmatranja ideje društvenog kapitala i angažiranosti smatrao kako se društveni kapital može stvarati samo principom »bottom up«, tako da odnosi unutar društva moraju biti predvodnici stvaranja društvenog kapitala, kasnije se i sam priklonio ideji da vladajuće strukture zakonima i pravilima mogu graditi socijalni kapital. No, iako će se većina ljudi složiti da bi izgradnja zdravog i funkcionalnog društva u ko-

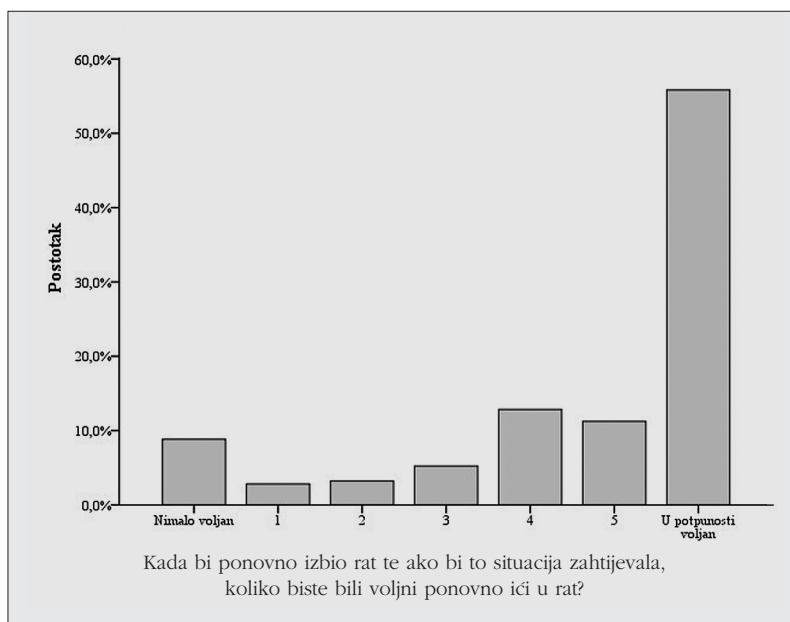
jem će pojedinci iskorištavati svoje kapacitete i u kojem će se poticati dobrobit pojedinaca trebala biti jedan od ciljeva vladine politike, nije jasno jesu li i u kojoj mjeri postojeći programi uspješni u promoviranju društvenog kapitala.

Pri tome nije upitno može li vladina politika stvoriti društveni kapital. Putnam (2000) decidirano argumentira da može. Ipak, postoje brojni faktori, neke od kojih smo i uključili u ovo istraživanje, koji mogu utjecati na sposobnost vlade da implementira takvu politiku, to jest da politika ostvari željeni trag na pojedince. Jedan od tih faktora jest i povjerenje. Kao što smo u našem istraživanju pokazali, generalno povjerenje bilo je prediktor društvene uključenosti. Jedan od pokazatelja da bi investiranje u podizanje generalnog povjerenja, na nacionalnoj razini, moglo pozitivno utjecati na niz pokazatelja društvenog razvoja dolazi i iz ekonomskih studija koje su pokazale da države u kojima postoje strože i povjerljivije institucije koje se bore protiv korupcije i oportunizma i u kojima je pravni sustav učinkovitiji i »pravedniji« imaju veći ekonomski rast (Zak i Knack, 2001). Treba naravno biti oprezan pri izvođenju kauzalnih zaključaka iz korelacijskih istraživanja. Primjerice, moguće je i da prosperitetnije zemlje uvode bolje i učinkovitije zakone, a ne možemo isključiti niti da i ekonomski rast i učinkoviti pravni sustav uzrokuje neki treći faktor koji su istraživanja do sada previdjela.

Pretpostavka je da se ta veza korupcije, oportunizma i ekonomskog rasta odvija djelomično preko generalne razine povjerenja u društvo. Populacija koja vjeruje u postojanje pravednog društvenog sustava bit će spremnija investirati u nove poslove i povezivati se sa širim krugom ljudi i time facilitirati ekonomski rast. Takozvana institucionalizirana teorija generalnog povjerenja (Rothstein i Stolle, 2002) tako postulira kauzalni mehanizam koji pokazuje kako nepristrane i nekorumpirane institucije mogu utjecati na povećanje generalnog povjerenja, a time i ekonomskog prosperiteta i društvene uključenosti branitelja, ali i svih ostalih građana. Građani percipiraju koje institucije su važne za smanjenje oportunizma i korupcije te koje institucije mogu štititi njihove interese od potencijalnih izrabljivača. Percepcija tih institucija kao povjerljivih ili nepovjerljivih, i iskustvo s tim institu-

cijama, utječu na osjećaj generalnog povjerenja u populaciji, a time i na stupanj građanske uključenosti. S obzirom na to da je posljednjih dvadeset godina Hrvatska na međunarodnom indeksu korupcije, koji je predložio i proveo Transparency International, varirala sve od 74. mjesta (od 105) 1999. do 66. mjesta 2009. i time bila izrazito nisko s obzirom na ostatak europskih zemalja, vidljivo je kako je ovaj faktor mogao znatno utjecati na sveukupno povjerenje. To je izravno tada moglo utjecati i na spremnost populacije da bude društveno uključena. Razlozi ovako visoke korupcije kompleksni su i obuhvaćaju sve od socijalističkog sustava koji je obilježio znatan dio naše moderne povijesti i koji je favorizirao neke oblike korupcije, do rata, netransparentne privatizacije koja je slijedila te hipernormativizma u zakonodavstvu koji uz mnogobrojne zakone i regulacije svih oblika društvenih i poslovnih interakcija ne uspijeva adekvatno kontrolirati i kazniti koruptivne aktivnosti (Grubiša, 2010). Uz to, ne samo da postoje objektivne mjere visoke korupcije u Hrvatskoj, već je svijest o visokoj korupciji u Hrvatskoj prisutna i kod građana, poduzetnika i međunarodnih organizacija. Štulhofer (2004) također primjećuje problem korupcije u Hrvatskoj te implicira kako je upravo korupcija zaslužna za pad društvenog kapitala kojem smo svjedočili od 1995. do 2003. godine. S druge strane, isti ekonomisti koji ukazuju na važnost generalnog povjerenja za stvaranje produktivnog društva i ekonomskog boljitka izražavaju skepsu u pogledu sposobnosti vlade da osmisli ili implementira programe koji bi utjecali na razinu generalnog povjerenja dovoljnu da ostvare značajnu društvenu korist (Zak i Knack, 2001).

Promatrajući braniteljsku populaciju u ovom kontekstu, i kroz naše rezultate, možemo uočiti neke specifičnosti. Primjerice povjerenje, koje se generalno pokazalo kao jedan od glavnih faktora i prediktora društvene uključenosti, iako i dalje važno, ima puno manju prediktivnu vrijednost od osjećaja kohezije i korisnosti. Iako su branitelji populacija s kojom se puno manipuliralo nakon rata, a upravo je nepovjerenje u vladajuće strukture bilo i razlog dugogodišnjih prosvjeda pred Ministarstvom branitelja, čini se da taj nedostatak povjerenja nije utjecao na društvenu uključenost. Barem ne do mjere u kojoj bismo to, sukladno literaturi o važnosti povjerenja, mogli očekivati. Je-

Grafikon 1 — Spremnost branitelja da ponovo sudjeluju u ratu, ako bi to situacija zahtijevala

dan pokazatelj za to jest pitanje o generalnoj spremnosti branitelja da ponovno krenu u rat, ako bi to situacija zahtijevala. Velika većina, njih čak više od pedeset posto, izrazilo je apsolutnu spremnost da ponovno krenu u rat (Graf 1) iako je ista država za koju su se spremni boriti po nizu kriterija (poput učestalosti korupcije) mogla smanjiti generalno povjerenje te populacije do razine da se danas odbijaju angažirati na isti način na koji su to učinili prije 25 godina.

Ipak, kroz koheziju ili osjećaj zajedništva s grupom ostvaruje se niz pozitivnih ishoda za članove grupe. S povećanim osjećajem kohezije povećava se i produktivnost grupe i njena sposobnost da ostvari svoje ciljeve; ali i na individualnoj razini pojedinci iz visoko kohezivnih grupa primaju društvenu podršku koja im olakšava prilagodbu i ostvarivanje interpersonalnih veza (Griffith i Veticus, 1999). Kohezija bi tako mogla biti zaštitni faktor ne samo na individualnoj razini kao forma društvene potpore, već i kao način obrane društvenog potencijala od negativnih učinaka korupcije.

Moguće najvažniji, i svakako iznenađujući, nalaz našeg istraživanja jest da kohezija unutar braniteljske populacije, čak i kad se kontrolira doprinos svih ostalih faktora, i dalje dosljedno predviđa stavove prema društvenom angažmanu, ali i sam društveni angažman. Ovaj nalaz mogli bismo nazvati neintuitivnim jer grupe koje su se formirale kroz konflikt s drugim grupama često postaju netolerantne, ne samo prema vlastitim članovima koji svojim djelima ugrožavaju opstanak grupe ili ne prate pravila grupne solidarnosti (Coser, 1956), već su sklone stereotipiziranju i predrasudama koje idealiziraju vlastitu, a demoniziraju sve ostale grupe (Sherif, 1956). U antropologiji se takav fenomen objašnjava kao forma plemenskog mentaliteta pri čemu subgrupe razvijaju društvenu koheziju nauštrb šireg društvenog sustava. Za takav plemenski etos dovoljno je da postoji interakcija između članova i bilo kakav ideološki odstup ili dogma koju članovi prate (Boyd i Richerson, 2005). Boyd i Richerson (2005) navode i da takva »plemenizacija« može dovesti i do relativizacije moralnih stavova i ponašanja te kao primjer navode robovlasništvo američkog juga ili racionalizaciju sebičnog ponašanja raznih interesnih skupina koje postoje u zapadnim demokracijama. Primjer takve alijenacije koja se događa nakon što dio populacije bude aktivno uključen u ratne aktivnosti jesu i libijski pobunjenici gdje se pokazalo da je, iako se osjećaju gotovo jednako povezani sa svojim suborcima koliko i s članovima svoje obitelji, tek jedan posto njih izjavio kako osjećaju apsolutnu fuziju identiteta s ostalim Libijcima koji su podržavali revoluciju, ali nisu bili u nju uključeni (Whitehouse i sur., 2014). Štoviše, pobunjenici koji su sudjelovali u ratnim aktivnostima gledali su na sve osobe koje se nisu pridružile borbi kao na nekoga tko parazitira na tuđem trudu i mucu ne izlažući se opasnosti, što je poslije vrlo vjerojatno dovelo do podjela i nesuglasica među revolucionarima.

I dok takvi stavovi možda postoje i kod dijela braniteljske populacije te uzrokuju trenje između braniteljske i nebraniteljske populacije dodatno učvršćujući ovisnost i povezanost branitelja uz ostale branitelje, branitelji u Hrvatskoj svejedno pokazuju angažman za dobrobit široke zajednice, a kohezija unutar braniteljske populacije je s time povezana. Dobar primjer takvog aktivizma bila je i iznimna anga-

žiranost i organizacija branitelja diljem Hrvatske u trenucima kada su Slavoniju pogodile velike poplave. Branitelji su tada neovisno o službenim putevima pomoći, koji su u mnogočemu kasnili i zakazali, uspostavili sustav pomoći koji je nevjerojatno učinkovito dostavljao materijalnu pomoć i mobilizirao ljude da fizički pomažu ugroženim osobama. Ovakvo udruživanje kako bi se pomoglo široj zajednici moguće je potaknuto činjenicom da su poplave pogodile upravo Slavoniju — područje Hrvatske koje je pretrpjelo jedno od najtežih ratnih razaranja i na kojem živi velik broj ljudi koji su i sami branitelji, no to ne može potpuno objasniti opseg te humanitarne akcije. Dijelom bi se aktivacija branitelja oko pomoći poplavama pogođenim područjima mogla objasniti prisutnošću veće — zajedničke opasnosti koja tada veže zajednicu. U ovom slučaju to su prirodne nepogode koje mogu pogoditi sve, i u bilo kojem trenutku, te je moguće da je narav krize bila faktor koji je pridonio formiranju kohezije na razini nacije, a ne jedinice ili samo braniteljske populacije.

Moguće je stoga da, iako postoji jak osjećaj povezanosti između osoba koje su prošle Domovinski rat kao aktivni sudionici, svojevrsni osjećaj nacionalnog identiteta svejedno veže branitelje za zajednicu koja ih okružuje. Faktori koji utječu na to hoće li stvoriti osjećaj izražene nacionalne svijesti jesu zajednička povijest, zajednički skup vrijednosti i vrlina te osjećaj odgovornosti za zajedničku budućnost. Taj je osjećaj posebice izražen ako je grupa prošla kroz rat, ili ratove, kako bi obranila nacionalne granice i navedene vrijednosti (Henderson, 1985). Zbog takvog snažnog osjećaja nacionalnog identiteta dio branitelja postaje osjetljiv na probleme svoje grupe — u ovom slučaju hrvatskih sugrađana. Ali, kao što smo već naveli, postaju osjetljivi i na članove svoje grupe za koje smatraju da izdaju načela i vrijednosti grupe te općenito hostilnijima prema svima koji ne pripadaju toj socijalnoj kategoriji. Ovo nije bio predmet našeg istraživanja, ali svakako je vrijedno istraživanja i, ako je potrebno, osmišljavanja intervencija koje bi takve stavove regulirale. Naime, takvi rigidni društveni stavovi mogu pridonijeti raslojavanju i konfliktima unutar zajednice usprkos temeljnoj želji za dobrobit zajednice. Dio objašnjenja daju i Atran, Sheik i Gomez (2014), koji ponovnim analiziranjem podataka White-

housea i suradnika (2014) pokazuju da, iako osobe koje su prošle kroz bitku demonstriraju iznimnu međusobnu povezanost, najveću povezanost pokazuju osobe koje su prošle ratna iskustva, ali ih vezuje i zajednička ideologija. Taj nalaz govori kako je osjećaj nacionalnog identiteta mogao biti ključan osjećaj koji omogućava da se kohezija između branitelja prenese i na ulaganje u društveni kapital na nacionalnoj razini.

Važan dio zajedništva, koji ovdje nismo istraživali, jest i percepcija uloge i karakteristika vođe. Ne samo da kohezija grupe ovisi o tome koliko se članovi grupe mogu identificirati s vođom, već će se i percepcija grupe često temeljiti na percepciji osobe koju smatraju voditeljem grupe (Manning i Inghram, 1983). Ta osoba postaje tada stereotipni predstavnik grupe. Iz toga razloga iznimno je važno da braniteljska populacija polaže veliku pažnju na ponašanje i izjave primjerice političara koji se predstavljaju kao branitelji i koji se vezuju uz braniteljsku populaciju. Predrasude koje se stvaraju prema braniteljima u velikoj će mjeri proizlaziti iz vrlina (ili mana) tih osoba te se zbog toga treba decidirano ograditi od osoba koje na bilo koji način kompromitiraju sliku branitelja ili imaju upitnu povijest i/ili moralne kvalitete. Takve će osobe udaljiti i velik dio branitelja, ali i krojiti javno mnijenje i dugoročno mogu nanijeti veliku štetu braniteljskoj populaciji.

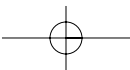
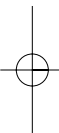
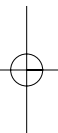
Naposljetku, jedan od najsnažnijih prediktora društvenog angažmana bio je osjećaj korisnosti. Što su se osobe više osjećale kao korisni i važni članovi svoje obitelji i društvenog okruženja, to su više vjerovale da je važno biti angažiran u društvenim aktivnostima i to su više bile spremne angažirati se. Iako je moguće kako sama činjenica da su društveno aktivni mijenja njihovu percepciju vlastite relevantnosti, postoji razlog da vjerujemo kako upravo djelujući na angažiranje te populacije i mijenjanje njihove percepcije vlastite relevantnosti u obiteljskom i društvenom okruženju možemo potaknuti promjenu u njihovoj motivaciji da pridonose društvenom kapitalu. U skladu s našim nalazima, Okun (1994) ustanovljuje kako težnja za osjećajem korisnosti i produktivnosti predviđa učestalost sudjelovanja u volonterskim aktivnostima. Također, pretpostavlja se da kod dijela populacije

volontiranje predstavlja strategiju održavanja samopoštovanja. To upućuje na to da bi osjećaj korisnosti mogao biti važan prediktor psihofizičkog zdravlja, posebice starije populacije. Potvrđuju to i studije koje pokazuju da gubitak osjećaja relevantnosti utječe na zdravstveni status, psihološko funkcioniranje i kvalitetu života starije populacije. Primjerice, starije osobe koje se rijetko ili nikad ne osjećaju korisnima za druge postižu slabije rezultate na mjerama psihosocijalne dobrobiti te su izložnije riziku smanjivanja mobilnosti i razvijanja degenerativnih bolesti (Gruenewald i sur., 2007). U istoj longitudinalnoj studiji pokazalo se i da osobe koje imaju smanjen osjećaj korisnosti imaju veći mortalitet od osoba koje su se često osjećale korisnima. Veza subjektivnog osjećaja korisnosti i mortaliteta potvrđena je i u longitudinalnoj studiji na uzorku 825 neinstitucionaliziranih starijih osoba u Japanu. Pokazalo se da je osjećaj subjektivne koristi bio zaštitni faktor protiv mortaliteta, čak i kada su se korigirale zdravstvene i druge varijable (Okamoto i Tanaka, 2004).

Dakle, starije osobe koje se ne osjećaju korisnima za druge ne samo slabije pridonose društvenom kapitalu, već i predstavljaju ranjivi dio populacije na koji bi trebalo usmjeriti psihosocijalne i medicinske intervencije, a posebno se usmjeriti na aktivnosti koje promoviraju osjećaje korisnosti. Ove studije provedene su u starijoj populaciji, što je vrlo primjenjivo i na našu braniteljsku populaciju, jer će se ta populacija osim problema vezanih specifično za posljedice njihovih ratnih iskustva, uskoro suočiti i s psihosocijalnim i zdravstvenim problemima vezanim uz starost, akumulirajući rizične faktore na već traumatizirane temelje. Ova visoka povezanost osjećaja korisnosti s društvenim kapitalom u našem uzorku, ali i spomenute studije koje govore o važnosti osjećaja korisnosti za zdravstveno i psihosocijalno funkcioniranje, ima posebnu težinu kada govorimo o braniteljskoj populaciji. S programom umirovljivanja hrvatskih branitelja, gdje se velik broj hrvatskih branitelja stavio u pasivnu društvenu poziciju vrlo rano u životu i na vrhuncu radne sposobnosti, vidimo kako je ovaj važan aspekt samopercepcije mogao biti narušen te da je takva politika mogla nanijeti dodatnu veliku štetu hrvatskim braniteljima.

3. Društveni čimbenici prilagodbe i integracije braniteljske populacije

Stoga, kao što smo vidjeli i u našem istraživanju, stavovi prema društvenom angažmanu, ali i sam društveni angažman, bit će povezani s osjećajem korisnosti. Uvažavanjem želja braniteljske populacije u vezi s aktivnostima kojima bi se htjeli baviti te osmišljavanjem programa koji bi branitelje uključili u takve društveno korisne programe imamo priliku utjecati na njihov osjećaj vlastite korisnosti, povećati njihov doprinos društvenom kapitalu, ali i dugoročno pridonijeti smanjivanju rizika od razvijanja zdravstvenih i psihosocijalnih poremećaja i mortaliteta. Jedan je primjer takvog programa i program *Experience Corps* (Glass i sur., 2004; Fried i sur., 2004) u kojem se stariji volonteri uključuju u aktivnosti u srednjim i osnovnim školama kako bi se povećala njihova socijalna, fizička i kognitivna aktivacija, ali i pomoglo školama izvršavati svoje obaveze. Program je polučio dobre rezultate i ukazao na potencijal takvih programa da poboljšaju zdravlje starije populacije, ali i da pozitivno utječu na edukacijske ciljeve školske populacije. S ovime na umu pristupili smo zadnjem dijelu naše studije — ispitivanju preferiranih aktivnosti braniteljske populacije kako bismo stečene spoznaje o interpersonalnim i socijalnim faktorima prilagodbe braniteljske populacije mogli pretvoriti u programe osnaživanja te, po mnogočemu, specifične i ranjive populacije.

4.

Smjernice za dalje: preferirane aktivnosti unutar braniteljskih udruga

←
Fotografija: Arhiv Udruge veterana 7. gardijske brigade »PUMA«.

Zadnji dio naše studije usmjerio se na percepciju branitelja o preferiranim aktivnostima unutar braniteljskih udruga s ciljem utvrđivanja aktivnosti kojima bi se branitelji željeli baviti u sklopu udruga te na prava i pogodnosti koje smatraju da bi željeli dobivati članstvom u udruzi. Zbog kvalitetnije sistematizacije rada braniteljskih udruga, kao i institucija koje su u doticaju s braniteljskom populacijom, važno je znati za koje točno aktivnosti branitelji iskazuju interes te koje su točno njihove potrebe. S godinama se potrebe i interesi branitelja mijenjaju, stoga je važno prilagoditi rad udruga i institucija stvarnim potrebama i interesima populacije.

SUDIONICI

Istraživanje je provedeno na istom uzorku kao i istraživanje opisano u prethodnom poglavlju. Upitnike je ispunilo 258 branitelja u dobi od 38 do 75 godina. Upitnici su distribuirani uz pomoć braniteljskih udruga, a ispunjavali su se u tiskanom i online formatu.

INSTRUMENTI

Upitnik o preferiranim aktivnostima, pravima i pogodnostima unutar braniteljskih udruga

Upitnik o preferiranim aktivnostima, pravima i pogodnostima unutar braniteljskih udruga konstruiran je temeljem podataka koji su prikupljeni u fokus grupama. Za potrebe fokus grupa sudionici su podijeljeni ovisno o načinu priključivanja vojsci (dragovoljci ili unovačeni) te ovisno o intenzitetu ratnog iskustva (visok ili nizak intenzitet). Sudionici su kroz četiri fokus grupe pružili širok spektar informacija koje su pretvorene u prototipske izjave koje tvore upitnik o preferiranim ak-

tivnostima unutar braniteljskih udruga. Za prikupljanje podataka čestice su transformirane u upitničku formu pri čemu su se odgovori na svaku tvrdnju davali na skali od 0 do 5 (Nikako ne želim — U potpunosti želim) te je ostavljeno jedno otvoreno pitanje kojim su mogli izraziti potrebu za aktivnošću koja nije obuhvaćena upitnikom. Prvi dio upitnika (20 pitanja) odnosi se na aktivnosti koje bi branitelji željeli realizirati unutar braniteljskih udruga. Drugi dio upitnika (8 pitanja) usmjeren je na prava i pogodnosti koje bi branitelji željeli realizirati unutar braniteljskih udruga.

REZULTATI I RASPRAVA

Tablica 8 — Preferirane aktivnosti unutar braniteljskih udruga

	M	SD
Želim sudjelovati u aktivnostima promicanja vrijednosti Domovinskog rata.	4,16	0,833
Želim sudjelovati u obilježavanju obljetnica bitnih za branitelje.	4,04	0,962
Želim sudjelovati u educiranju djece, mladih i svih zainteresiranih o istini i činjenicama Domovinskog rata.	3,85	1,057
Želim pohađati radionice o pravnim pitanjima branitelja.	3,66	1,147
Želim sudjelovati u digitalizaciji ratne građe kako bi ona bila dostupnija široj javnosti i znanstvenim institutima.	3,57	1,071
Želim sudjelovati u rekreativnim sportskim aktivnostima.	3,56	1,085
Želim sudjelovati u osmišljavanju aktivnosti unutar udruga usmjerenih na djecu branitelja (sport, kultura, obrazovanje itd.).	3,47	1,096
Želim sudjelovati u kreiranju edukativnih materijala o Domovinskom ratu (pisanje brošura, snimanje videomaterijala, intervjuiranje suboraca).	3,43	1,121
Želim sudjelovati u natjecateljskom sportu.	3,34	1,131
Želim pohađati tečaj stranih jezika.	3,29	1,191
Želim sudjelovati u prodaji predmeta izrađenih na tečajevima za dobrobit humanitarnih udruga ili braniteljskih udruga.	3,14	1,072
Želim pohađati psihološke radionice (npr. radionica usvajanja vještina uspješne komunikacije, podučavanje učinkovitom rješavanju sukoba, usvajanje vještina uspješnog suočavanja sa stresom, radionica o ljutnji, tehnikama relaksacije i slično).	3,13	1,295

4. Smjernice za dalje: preferirane aktivnosti unutar braniteljskih udruga

Želim sudjelovati u izdavanju braniteljskih novina ili biltena (pisanje članaka, fotografranje, crtanje karikatura, osmišljavanje viceva ili kao urednik).	3,13	1,148
Želim pohađati informatički tečaj.	3,10	1,279
Želim se educirati u području pripreme projekata za natječaj.	3,04	1,329
Želim pohađati tečaj iz područja poljodjelstva (npr. tečaj ekološke poljoprivrede, tečaj uzgoja pčela i slično).	3,03	1,249
Želim sudjelovati u večerima domoljubne poezije (kao slušatelj, autor ili interpretator djela).	3,02	1,164
Želim pohađati tečaj drvodjelstva.	2,74	1,166
Želim pohađati tečaj iz područja novinarskih vještina.	2,68	1,178
Želim pohađati tečaj slikarstva.	2,38	1,190

Prema provedenoj anketi najveće prosječne vrijednosti dobivene su kod aktivnosti vezanih uz promicanje vrijednosti Domovinskog rata, obilježavanje obljetnica koje su za njih bitne, tj. obljetnica vezanih uz ratne akcije i stradanja suboraca, informiranje o pravnim pitanjima branitelja te digitalizaciju ratne građe.

Visoke prosječne vrijednosti izražene su na česticama koje uključuju aktivnosti vezane za sudjelovanje u educiranju djece, mladih i ostataka javnosti o činjenicama vezanima uz događanja tijekom rata, a posebno po pitanju izrade materijala za izvođenje nastave povijesti u cjelinama koje se bave Domovinskim ratom.

Iako se tijekom nekoliko godina poradilo na količini gradiva koje se prezentira učenicima, uočene su manjkavosti građe te u načinu izvođenja nastave. Tako se, primjerice, u udžbenicima nakladnika Alfa iz 2014. godine i Školske knjige iz 2015. godine, a koji su trenutno odobreni udžbenici od strane Ministarstva obrazovanja i znanosti, može primijetiti da bitni i ključni podatci nedostaju.

Prvi problem se nalazi u samom nedostatku ključnih podataka: tek nekoliko redaka posvećeno je operacijama *Bljesak* i *Oluja*. Dakle, najznačajnije operacije u oslobađanju Republike Hrvatske svedene su na tri-četiri rečenice te spominju tek mjesec i godinu zbivanja. Tako, primjerice, za *Bljesak* Erdelja i Stojaković (2015) navode sljedeći podatak: »U svibnju 1995. Hrvatska je vojska vojno-policijskom operaci-

jom *Bljesak* oslobodila područje zapadne Slavonije i tako omogućila nesmetan prolazak vozila posavskim prometnim pravcima.« Sličan slučaj je i s *Olujom* kod istih autora: »Preostali dio hrvatskog teritorija pod srpskom okupacijom (s iznimkom istočne Slavonije) oslobođen je u kolovozu 1995. tijekom vojno-policijske operacije *Oluja*.«

Izrazito slabo je opisano ono što su branitelji proživljavali: teške uvjete, manjak oružja, stres, strah te visoku motiviranost branitelja koji su goloruki krenuli u obranu Republike Hrvatske. Autori udžbenika za povijest propustili su opisati i okolnosti pod kojima je nastao Zbor narodne garde (ZNG) i tko su sve bili pojedinci koji su se pridruživali tom prvom hrvatskom obrambenom sustavu. Udžbenici su neadekvatno opremljeni za kapacitete koje učenici imaju te se ne bave važnim pitanjima poput uzroka i posljedica. Autori su propustili također pozabaviti se i drugim ključnim događanjima: o akciji *Medački džep* piše se u dva-tri retka u izdanju Školske knjige. Prigovori su se javili i zbog primjerice nespominjanja ratnih heroja poput Jean-Michela Nicoliera koji su zadužili Hrvatsku i kojemu je posvećen vukovarski most, a nije jasno objašnjena ni uloga Rudolfa Perešina. Tako se kod Erdelje i Stojakovića (2015) iznosi samo ovaj podatak: »Pilot Rudolf Perešin pobjegao je iz JNA u zrakoplovu i spustio se u Austriju. U kasnijoj fazi rata letio je u sastavu Hrvatskog zrakoplovstva; poginuo je na zadatku.

Iznesene činjenice ukazuju na potrebu uključivanja braniteljske populacije u procese pisanja udžbenika kada je posrijedi tema Domovinskog rata. Primjer dobre prakse predstavlja čitanka-priručnik u izdanju Školske knjige, vrijedan za sve nastavnike koji nisu aktivno upoznati s Domovinskim ratom.

Interes je iskazan je i za aktivnosti vezane uz edukaciju o pravima hrvatskih branitelja što je očekivano s obzirom na česte izmjene zakonskih regulativa koje se odnose na braniteljsku populaciju. Činjenica je da u trenutku testiranja nije postojao jedinstven zakon o pravima hrvatskih branitelja, pa je snalaženje među brojnim zakonima koji reguliraju prava bilo kompleksno i pravnim stručnjacima. Donošenjem jedinstvenoga zakona o pravima hrvatskih branitelja znatno bi se olakšalo razumijevanje i tumačenje prava ovog dijela populacije. S

4. Smjernice za dalje: preferirane aktivnosti unutar braniteljskih udruga

ovime u skladu evidentno je kako bi bilo poželjno više pažnje posvetiti edukaciji pravnih stručnjaka zaduženih za informiranje branitelja o njihovim pravima, kao i proširiti mreže pravnih savjetnika koji bi bili dostupni na nacionalnoj razini.

Sportske aktivnosti, bilo da su rekreativnog ili natjecateljskoga karaktera, u fokusu su interesa ispitane populacije i tu činjenicu dobro je upotrijebiti za daljnje usmjeravanje projekata prema razvoju sportsko-rekreativnih centara prilagođenih potrebama braniteljske populacije. Poseban naglasak treba staviti na izgradnju centara koji su prilagođeni invalidima i starijoj populaciji jer su takvi centri potrebni, a na nacionalnoj razini su deficitarni.

Na čestici »Želim pohađati psihološke radionice (npr. radionica usvajanja vještina uspješne komunikacije, podučavanje učinkovitom rješavanju sukoba, usvajanje vještina uspješnog suočavanja sa stresom, radionica o ljutnji, tehnikama relaksacije i slično) također je iskazan interes ukazujući na želju dijela braniteljske populacije da radi na vlastitim potencijalima. Značajna pozornost pridana je vještinama koje su potrebne za napredak u poslovnom i privatnom okruženju. Među tim vještinama na vodećem su mjestu komunikacijske vještine koje nam, kada su dobro razvijene, omogućuju da svoje misli i ideje jasno prenesemo drugima: vještine nošenja sa stresnim situacijama, vještine rješavanja sukoba i slično. Razvojem tih vještina direktno se utječe i na poboljšanje kvalitete života, stoga ulaganje u takav tip projekata pridonosi pojedincima, ali i široj društvenoj zajednici.

Interes je iskazan i za aktivnosti vezane uz pohađanje različitih tipova tečajeva: tečaj stranih jezika, informatički tečaj, tečaj za pisanje projekata i slično.

Ovi rezultati ukazuju da ispitani dio populacije prati društvena očekivanja u pogledu cjeloživotnog obrazovanja te da teže ka usvajanju novih znanja i poboljšavanju vlastitih kompetencija što osigurava veću konkurentnost na tržištu rada. Tranzicija iz iznimno aktivnog i dinamičnog posla i vojnog okruženja u pasivno civilno okruženje, bez adekvatnoga razdoblja prilagodbe, kod branitelja je mogla izazvati osjećaj odbačenosti od ostatka društva i gubitak uloge radno aktivnog člana zajednice. Slične negativne emocije nakon umirovljenja i osjeća-

ja gubitka relevantnosti zabilježene su u vojnom (Harris., Gringart i Drake, 2013) i civilnom okruženju (Dixon, 2007).

Kako je takva prisilna umirovljenja pratilo i smanjenje prihoda, te izoliranost od populacije s kojom su generacijski povezani smanjujući veličinu društvene mreže i osjećaj svrsishodnosti i kompetencije, za očekivati je kako će takva politika utjecati na smanjenje subjektivne dobrobiti. Naime, upravo su socioekonomski status, veličina društvene mreže i osjećaj kompetentnosti jedni od glavnih prediktora dobrobiti starije populacije (Pinquart i Sörensen, 2000). Uvažavajući činjenice o utjecaju navedenih faktora na kvalitetu života pojedinca, osiguravanjem prava na rad svakome, bez obzira na to je li osoba u mirovini ili ne, osigurava se da umirovljenici zadrže stečeni standard života i da ne dođe do socijalne isključenosti. Otvaranjem mogućnosti uključivanja na tržište rada, mogli bi se prevenirati rizični faktori koje donosi socijalna isključenost braniteljske populacije.

Tablica 9 — Anketa o pravima i pogodnostima unutar braniteljskih udruga

	M	SD
Želim da potrebiti branitelji imaju pravo na dobivanje jednokratne financijske pomoći.	4,44	,717
Želim odlaziti na plaćeni godišnji sistematski liječnički pregled.	4,26	,856
Želim osnivanje ljetovališta za branitelje.	4,22	,797
Želim da branitelji imaju prednost pri prijemu u termalna lječilišta.	4,20	,800
Želim osnivanje psihoterapijskog centra za branitelje.	3,96	,863
Želim organizirano pružanje zdravstvenih savjeta unutar udruge.	3,93	,853
Želim organizirano pružanje pravne pomoći unutar udruge.	3,90	,823
Želim organizirano pružanje psihosocijalne pomoći unutar udruge.	3,89	,946

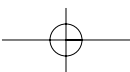
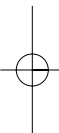
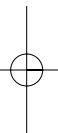
Analizirajući rezultate u pogledu prava i pogodnosti koje bi branitelji željeli ostvarivati unutar udruge, ponovno se potvrđuje zaključak o visokoj međugrupnoj povezanosti branitelja i izraženoj empatiji prema suborcima. Tako se na prvome mjestu nalazi želja da udruge financijski pomognu suborcima koji su u teškoj financijskoj situa-

4. Smjernice za dalje: preferirane aktivnosti unutar braniteljskih udruga

ciji. Međusobno pomaganje dio je svakodnevne prakse koju provode branitelji, bez obzira na to jesu li vezani za neku udrugu.

Tu je nadalje izražena potreba odlaska na sistematske preglede, što je u skladu s očekivanjima jer su ratne traume snažno utjecale na zdravstveno stanje branitelja. Zbog izloženosti ratnim uvjetima, braniteljima je zdravlje trajno narušeno i stoga je ulaganje u preventivne sistematske preglede i ranu dijagnostiku iznimno važno za očuvanje njihova zdravlja. Također, velik interes iskazan je za osnivanje ljetovališta za branitelje, prijeme u termalna lječilišta, kao i za osnivanje psihoterapijskih centara, što može ukazivati da prava preko osnovne zdravstvene zaštite nisu usklađena sa stvarnim potrebama braniteljske populacije.

Popović (2016) naglašava važnost pomicanja iz kulture traume prema kulturi preživljavanja, otpornosti i zahvalnosti s naglaskom na sport i rekreaciju, rad braniteljskih zadruga, poduzetništvo i slično. Za navedene aktivnosti i usmjeravanje prema posttraumatskom rastu, prema rezultatima provedenoga istraživanja branitelji su iskazali velik interes i stoga dobiveni rezultati daju dobre smjernice za rad braniteljskih udruga, ali i institucija koje su u doticaju s braniteljskom populacijom. Prilagođavanjem i organiziranjem djelatnosti u smjeru aktivnosti za koje su branitelji iskazali najveći interes, udruge i institucije svrsishodnije će usmjeravati svoje ljudske i materijalne resurse.

←
Fotografija: Arhiv Udruge veterana 7. gardijske brigade »PUMA«.

ZAHVALE

Iskreno zahvaljujemo svim braniteljima koji su volonterskim angažmanom sudjelovali u provedbi ovog projekta.

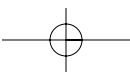
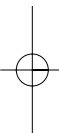
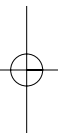
Velika hvala i recenzentima, prof. dr. sc. Marijani Braš i prof. dr. sc. Goranu Milasu na uloženom trudu i vrijednim komentarima i sugestijama.

Zahvaljujemo i Janji Sekula Gibač i Leoni Slatković Harčević na savjetima i pomoći pri pisanju povijesnog pregleda Domovinskog rata te Tiffany Matej Hrkaloović za pomoć kod skupljanja i unosa podataka.

Najveća hvala našim obiteljima na njihovoj ljubavi, strpljivosti i podršci.

Ovom studijom željeli smo na skroman način izraziti duboku zahvalnost svim hrvatskim braniteljima na žrtvi koju su podnijeli za domovinu. Hrvatski branitelji se i danas, četvrt stoljeća nakon Domovinskog rata, u javnosti suočavaju s predrasudama i nerazumijevanjem. Nadamo se da će stručnjaci i laici koji su u kontaktu ili dolaze u kontakt s braniteljskom populacijom iskoristiti znanstvene spoznaje iznesene u ovoj knjizi kao podlogu za bolje razumijevanje i adekvatniji rad.

Sandra, Igor i Martina

LITERATURA

1. poglavlje

- Baranowsky, A. B., Young, M., Johnson-Douglas, S., Williams-Keeler, L., McCarrey, M. (1998). PTSD transmission: A review of secondary traumatization in Holocaust survivor families. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 39(4), 247.
- Begić, N., Sanader, M., i Žunec, O. (2008). Ratni veterani u starom Rimu i u današnjoj Hrvatskoj. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 10(20), 11-30.
- Bleich, A. (1992). From front line to home front: A study of secondary traumatization. *Family process*, 31(3), 289-302.
- Bowles, S. (2009). Did warfare among ancestral hunter-gatherers affect the evolution of human social behaviors? *Science*, 324(5932), 1293-1298.
- Bowles, S. (2012). Warriors, levelers, and the role of conflict in human social evolution. *Science*, 336(6083), 876-879.
- Brailey, K., Vasterling, J. J., Proctor, S. P., Constans, J. I. i Friedman, M. J. (2007). PTSD symptoms, life events, and unit cohesion in U.S. Soldiers: Baseline findings from the neurocognition deployment health study. *Journal of Traumatic Stress*, 20(4), 495-503.
- Brewer, M. B. (1979). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological bulletin*, 86(2), 307.
- Brewin, C. R., Andrews, B., Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 748-766.
- Budak, J. (2007). Corruption in Croatia: Perceptions rise, problems remain. *Croatian Economic Survey*, 9, 35-68.
- Caselli, L. T., Motta, R. W. (1995). The effect of PTSD and combat level on Vietnam veterans' perceptions of child behavior and marital adjustment. *Journal of clinical psychology*, 51(1), 4-12.
- Cohen, S. i Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological bulletin*, 98(2), 310.

- Darwin, C. (1871). *Sexual selection and the descent of man*. London: Murray.
- Dekel, R., Solomon, Z. (2006). Secondary traumatization among wives of Israeli POWs: the role of POWs' distress. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 41(1), 27.
- Dijkers, M. (1998). Community integration: conceptual issues and measurement approaches in rehabilitation research. *Topics in Spinal Cord Injury Rehabilitation*, 4(1), 1-15.
- Dinshtein, Y., Dekel, R., Polliack, M. (2011). Secondary traumatization among adult children of PTSD veterans: the role of mother—child relationships. *Journal of Family Social Work*, 14(2), 109-124.
- Đorđević, V., Braš, M., Milunović, V., Brajković, L., Boban, M., Bičanić, I. i Laco, M. (2011). Self-perceived social support in Croatian war veterans suffering from combat-related posttraumatic stress disorder — what should not have happened. *Acta clinica Croatica*, 50(2), 177-183.
- Franz, M. R., Wolf, E. J., MacDonald, H. Z., Marx, B. P., Proctor, S. P. i Vasterling, J. J. (2013). Relationships among predeployment risk factors, warzone — threat appraisal, and postdeployment PTSD symptoms. *Journal of traumatic stress*, 26(4), 498-506.
- Ginges, J. i Atran, S. (2009). What motivates participation in violent political action. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1167(1), 115-123.
- Goodall, J. (1979). *Intercommunity interactions in the chimpanzee population of the Gombe National Park*. u Hamburg, D.A. i McCrown, E.R. (Ur.), *The great apes*, Benjamin/Cummings Publ., Menlo Park, California.
- Hebrang, A. (2013). *Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku*. Zadar; Zagreb: Matica hrvatska, ogranak Zadar; Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990.—1991.; Školska knjiga.
- HINA (2016). <http://www.nacional.hr/nazor-hmdcdr-trenutno-raspolaze-s-imenima-14-912-smrtno-stradalih-u-domovinskom-ratu/>. Pribavljeno 12. 1. 2017, s <http://www.nacional.hr/nazor-hmdcdr-trenutno-raspolaze-s-imenima-14-912-smrtno-stradalih-u-domovinskom-ratu/>
- Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I. i Koffman, R. L. (2004). Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. *New England Journal of Medicine*, 351(1), 13-22.
- Hoge, C. W., Terhakopian, A., Castro, C. A., Messer, S. C., Engel, C. C. (2007). Association of posttraumatic stress disorder with somatic symptoms,

- health care visits, and absenteeism among Iraq war veterans. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 150-153.
- Iversen, A. C., Fear, N. T., Ehlers, A. A., Hughes, J., Hull, L. L., Earnshaw, M. M., Greenberg, N., Rona, R., Wessely, S., Hotopf, M. M. (2008). Risk factors for post-traumatic stress disorder among UK Armed Forces personnel. *Psychological Medicine*, 38, 511-522.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T. (1989). *Cooperation and competition: Theory and research*. Interaction Book Company. Edina, MN
- Jordan, B. K., Schlenger, W. E., Hough, R., Kulka, R. A., Weiss, D., Fairbank, J. A., Marmar, C. R. (1991). Lifetime and current prevalence of specific psychiatric disorders among Vietnam veterans and controls. *Archives of General Psychiatry*, 48(3), 207-215.
- Jug, D. (2004). Počeci sustavne izobrazbe časnika i dočasnika u Hrvatskoj Vojsci. *POLEMOS: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 7(13-14), 107-128.
- Kameda, T., Van Vugt, M. i Tindale, S. (2015). *Groups*. U Zeigler-Hill, V., Welling, L. L. M., Shackelford, T. K., (Ur.). *Evolutionary perspectives on social psychology*. New York: Springer, str. 243-253.
- Kang, H. K., Natelson, B. H., Mahan, C. M., Lee, K. Y., i Murphy, F. M. (2003). Post-traumatic stress disorder and chronic fatigue syndrome-like illness among Gulf War veterans: a population-based survey of 30,000 veterans. *American journal of epidemiology*, 157(2), 141-148.
- Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., Nelson, C. B. (1995). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of general psychiatry*, 52(12), 1048-1060.
- King, D. W., King, L. A., Foy, D. W., Keane, T. M., Fairbank, J. A. (1999). Posttraumatic stress disorder in a national sample of female and male Vietnam veterans: risk factors, war-zone stressors, and resilience-recovery variables. *Journal of abnormal psychology*, 108(1), 164.
- King, L. A., King, D. W., Fairbank, J. A., Keane, T. M., Adams, G. A. (1998). Resilience-recovery factors in post-traumatic stress disorder among female and male Vietnam veterans: Hardiness, postwar social support, and additional stressful life events. *Journal of personality and social psychology*, 74(2), 420.
- Koenen, K. C., Stellman, S. D., Sommer, J. F., Stellman, J. M. (2008). Persisting posttraumatic stress disorder symptoms and their relationship to functioning in Vietnam veterans: A 14-year follow-up. *Journal of traumatic stress*, 21(1), 49-57.

- Kruglanski, A. W., Chen, X., Dechesne, M., Fishman, S. i Orehek, E. (2009). Fully committed: Suicide bombers' motivation and the quest for personal significance. *Political Psychology*, 30(3), 331-357.
- Marijan, D. (2001). Slavonija u ratnoj 1991. godini, *Scrinia Slavonica*, 1/1, 282-283.
- Marijan, D. (2004). *The Battle of Vukovar*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Marijan, D. (2008). Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.—1991. *Časopis za suvremenu povijest*, 40(1), 47-63.
- Marijan, D. (2016). *Domovinski rat*. Zagreb: Despot infinitus — Hrvatski institut za povijest.
- Miškulin, I. (2005). Iz života 122. brigade Hrvatske vojske 1991.—1993. *Scrinia slavonica*, 5, 338-365.
- Motyl, M., Vail III, K. E. i Pyszczynski, T. (2009). *Waging terror: Psychological motivation in cultural violence and peacemaking*. U *The Impact of 9/11 on Psychology and Education* (str. 23-36). Palgrave Macmillan US.
- Nazor, A. (2011). *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih* (Republika Hrvatska i Domovinski rat: pregled političkih i vojnih događanja 1990., 1991.—1995./1998.) . Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Nazor, A. (2011). *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Okun, M. A. (1994). The relation between motives for organizational volunteering and frequency of volunteering by elders. *Journal of Applied Gerontology*, 13(2), 115-126.
- Praljak, S. (2007). *Procjena ratnih šteta u Hrvatskoj nastalih zbog agresije na području ili s područja BiH: izravni i neizravni troškovi za razdoblje 1991.—2015.* Zagreb: Oktavijan.
- Prigerson, H. G., Maciejewski, P. K., Rosenheck, R. A. (2002). Population attributable fractions of psychiatric disorders and behavioral outcomes associated with combat exposure among US men. *American journal of Public Health*, 92(1), 59-63.
- Riggs, D. S., Byrne, C. A., Weathers, F. W. i Litz, B. T. (1998). The quality of the intimate relationships of male Vietnam veterans: Problems associated with posttraumatic stress disorder. *Journal of traumatic stress*, 11(1), 87-101.
- Rona, R. J., Hooper, R., Jones, M., Iversen, A. C., Hull, L., Murphy, D., Hotopf, M., Wessely, S. (2009). The contribution of prior psychological

Literatura

- symptoms and combat exposure to post Iraq deployment mental health in the UK military. *Journal of Traumatic Stress*, 22, 11-19.
- Shea, M. T., Vujanovic, A. A., Mansfield, A. K., Sevin, E. i Liu, F. (2010). Post-traumatic stress disorder symptoms and functional impairment among OEF and OIF National Guard and Reserve veterans. *Journal of traumatic stress*, 23(1), 100-107.
- Sherif, Muzafer; O. J. Harvey, B. Jack White, William R. Hood i Carolyn W. Sherif (1988). *The Robbers Cave Experiment*. Middletown, CT: Wesleyan University Press. [Prvo izdanje 1961.]
- Soldić, M. (2009). *A land fit for heroes: Croatian veterans of the homeland war*. MA-thesis: Oslo University.
- Solomon, Z. i Mikulincer, M. (1990). Life events and combat-related posttraumatic stress disorder: The intervening role of locus of control and social support. *Military Psychology*, 2, 241-256.
- Šterc, S. i Pokos, N. (1993). Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 2(2-3 (4-5)), 305-333.
- Thorpe, I. J. (2003). Anthropology, archaeology, and the origin of warfare. *World Archaeology*, 35(1), 145-165.
- Tomić, A. (2017). KAKO JE SAMOSTALNA HRVATSKA DRŽAVA POSTALA POPUT ŠVICARSKOG FRANKA. Branitelji su kao bankari. Nikako da im otplatimo dug. A rate su sve veće. jutarnji.hr. Pristup 12. ožujka 2017., <http://www.jutarnji.hr/komentari/kako-je-samostalna-hrvatska-drzava-postala-poput-svicarskog-franka-branitelji-su-kao-bankari-nikako-da-im-otplatimo-dug-a-rate-su-sve-vece/5681723/>
- Van der Kolk, B. A. i McFarlane, A. C.(1996). *The black hole of trauma*. U B. A. van der Kolk, A. C. McFarlane, L. Weisaeth (ur.), Guilford Press, Traumatic stress: The effects of overwhelming experience on mind, body, and society, 3-23.
- Vukusić, H., Wilson, J. P., Gregurek, R., Komar, Z., Pavić, L. i Gogić, B. (2003). Secondary victimization of war veterans with post-traumatic stress disorder: the Croatian experience. *Psychiatria Danubina*, 15(1-2), 13-23.
- Waysman, M., Mikulincer, M., Solomon, Z. i Weisenberg, M. (1993). Secondary traumatization among wives of posttraumatic combat veterans: A family typology. *Journal of Family Psychology*, 7(1), 104.
- Wilier, B., Ottenbacher, K. J., Coad, M. L. (1994). The Community Integration Questionnaire: a comparative examination. *American Journal of Physical Medicine and Rehabilitation*, 73(2), 103-111.

- Wrangham, R. W. (1999). Evolution of coalitionary killing. *American Journal of Physical Anthropology*, 110(S29), 1-30.
- Wrangham, R. W. i Peterson, D. (1996). *Demonic males: apes and the origins of human violence*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Zatzick, D. F., Marmar, C. R., Weiss, D. S., Browner, W. S., Metzler, T. J., Golding, J. M., Stewart, A., Schlenger, W.E., i Wells, K. B. (1997). Posttraumatic stress disorder and functioning and quality of life outcomes in a nationally representative sample of male Vietnam veterans. *American Journal of Psychiatry*, 154(12), 1690-1695.
- Živić, D. (2001). Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990.—1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice. *Društvena istraživanja*, 3(53), 451-484.
- Žunec, O. (1998). Rat u Hrvatskoj 1991.—1995. 1. dio: Uzroci rata i operacije do Sarajevskog primirja. *Polemos*, 1(1), 57-89.
- Žunec, O. (2006). Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječna društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide. *POLEPOS: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 9(18), 11-42.

2. poglavlje

- Abouzeid, M., Kelsall, H. L., Forbes, A. B., Sim, M. R. i Creamer, M. C. (2012). Posttraumatic stress disorder and hypertension in Australian veterans of the 1991 Gulf War. *Journal of Psychosomatic Research*, 72(1), 33-38.
- Agai, C. E. i Wilson, J. P. (2005). Trauma, PTSD, and resilience: a review of the literature. *Trauma Violence Abuse*, 6(3), 195-216.
- Ajduković, D., Kraljević, R. i Penić, S. (2007). Kvaliteta života osoba pogođenih ratom. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(3), 505-526.
- Aldwin, C. M., Levenson, M. R. i Spiro, A. (1994). Vulnerability and resilience to combat exposure: can stress have lifelong effects? *Psychology and Aging*, 9(1), 34-44.
- Američka psihijatrijska udruga (2000). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje DSM-IV-TR* (4. izdanje). Washington D.C.: American Psychiatric Association.
- Američka psihijatrijska udruga (2014). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje (DSM-V)* (1. izdanje). Washington D.C.: American Psychiatric Association.

Literatura

- Amdur, R. L., Larsen, R. i Liberzon, I. (2000). Emotional processing in combat-related posttraumatic stress disorder: a comparison with traumatized and normal controls. *Journal of Anxiety Disorders*, 14(3), 219-238.
- Anderson, R., Mikulić, B., Vermeulen, G., Lyly-Yrjanainen, M. i Zigante, V. (2003). Second European Quality of Life Survey. Pribavljeno 16. 9. 2014. s adrese https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2009/02/en/2/EF0902EN.pdf
- Andrews, B., Brewin, C. R., Philpott, R. i Stewart, L. (2007). Delayed-onset posttraumatic stress disorder: a systematic review of the evidence. *American Journal of Psychiatry*, 164(9), 1319-1326.
- Andrews, B., Brewin, C. R., Stewart, L., Philpott, R. i Hejdenberg, J. (2009). Comparison of immediate-onset and delayed-onset posttraumatic stress disorder in military veterans. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(4), 767-777.
- Antičević, V., Kardum, G. i Britvić, D. (2011). War Veterans' Quality of Life: The Impact of Lifetime Traumatic Experiences, Psychological and Physical Health-Related Characteristics. *Društvena istraživanja*, 20(4), 1101-1118.
- Armour, C. (2015). The underlying dimensionality of PTSD in the diagnostic and statistical manual of mental disorders: where are we going? *European Journal of Psychotraumatology*, 6: 28074.
- Arnold, R., Ranchor, A. V., Sanderman, R., Kempen, G. I. J. M., Ormel, J. i Suurmeijer, T. P. B. M. (2004). The relative contribution of domains of quality of life to overall quality of life for different chronic diseases. *Quality of Life Research*, 13(5), 883-896.
- Badour, C. L., Blonigen, D. M., Boden, M. T., Feldner, M. T. i Bonn-Miller, M. O. (2012). A longitudinal test of the bi-directional relations between avoidance coping and PTSD severity during and after PTSD treatment. *Behaviour Research and Therapy*, 50(10), 610-616.
- Badour, C. L. i Feldner, M. T. (2013). Trauma-related reactivity and regulation of emotion: associations with posttraumatic stress symptoms. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 44(1), 69-76.
- Bae, S. M., Hyun, M. H. i Ra, Y. S. (2015). Mediating effects of forgiveness and emotion-focused coping on post-traumatic stress disorder symptoms caused by physical injury and perceived threat. *Asia-Pacific Psychiatry*, 7(2), 164-172.
- Bardeen, J. R., Kumpula, M. J. i Orcutt, H. K. (2013). Emotion regulation difficulties as a prospective predictor of posttraumatic stress symptoms following a mass shooting. *Journal of Anxiety Disorders*, 27(2), 188-196.

- Bejaković, P. i Kaliterna-Lipovčan, L. (2007). *Quality of life in Croatia: Key findings from national research*. Paper presented at the European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions in Dublin.
- Benotsch, E. G., Brailey, K., Vasterling, J. J., Uddo, M., Constans, J. I. i Sutker, P. B. (2000). War zone stress, personal and environmental resources, and PTSD symptoms in Gulf War veterans: a longitudinal perspective. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(2), 205-213.
- Besser, A. i Neria, Y. (2009). PTSD symptoms, satisfaction with life, and prejudicial attitudes toward the adversary among Israeli civilians exposed to ongoing missile attacks. *Journal of Traumatic Stress*, 22(4), 268-275.
- Blanchard, E. B., JonesAlexander, J., Buckley, T. C. i Forneris, C. A. (1996). Psychometric properties of the PTSD checklist (PCL). *Behaviour Research and Therapy*, 34(8), 669-673.
- Boden, M. T., Westermann, S., McRae, K., Kuo, J., Alvarez, J., Kulkarni, M. R., . . . Bonn-Miller, M. O. (2013). Emotion Regulation and Posttraumatic Stress Disorder: A Prospective Investigation. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32(3), 296-314.
- Braga, L. L., Fiks, J. P., Mari, J. J. i Mello, M. F. (2008). The importance of the concepts of disaster, catastrophe, violence, trauma and barbarism in defining posttraumatic stress disorder in clinical practice. *BMC Psychiatry*, 8, 68.
- Brewin, C. R., Andrews, B. i Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 748-766.
- Brewin, C. R. i Holmes, E. A. (2003). Psychological theories of posttraumatic stress disorder. *Clinical Psychology Review*, 23(3), 339-376.
- Bryant, R. A., O'Donnell, M. L., Creamer, M., McFarlane, A. C. i Silove, D. (2013). A multisite analysis of the fluctuating course of posttraumatic stress disorder. *JAMA Psychiatry*, 70(8), 839-846.
- Chung, M. C., Werrett, J., Easthope, Y. i Farmer, S. (2004). Coping with posttraumatic stress: young, middle-aged and elderly comparisons. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 19(4), 333-343.
- Cloitre, M., Miranda, R., Stovall-McClough, K. C. i Han, H. (2005). Beyond PTSD: emotion regulation and interpersonal problems as predictors of functional impairment in survivors of child abuse. *Behaviour Therapy*, 36, 119-124.

Literatura

- Cummins, R. A. (1995). On the Trail of the Gold Standard for Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*, 35(2), 179-200.
- Cummins, R. A. (1998). The second approximation to an international standard for life satisfaction. *Social Indicators Research*, 43(3), 307-334.
- Cummins, R. A. (2000). Objective and subjective quality of life: An interactive model. *Social Indicators Research*, 52(1), 55-72.
- Cummins, R. A. (2002). International Wellbeing Index Version 2. Pribavljeno 27. 8. 2014. s adrese http://acqol.deakin.edu.au/inter_wellbeing/Index-CoreItemsDraft2.doc.
- Cummins, R. A., Eckersley, R., Pallant, J., Van Vugt, J. i Misajon, R. (2003). Developing a national index of subjective wellbeing: The Australian Unity Wellbeing Index. *Social Indicators Research*, 64(2), 159-190.
- Delahanty, D. L. i Nugent, N. R. (2006). Predicting PTSD prospectively based on prior trauma history and immediate biological responses. *Annals of the New York Academy of Science*, 1071, 27-40.
- Diener, E. (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. *Applied Research in Quality of Life*, 1(2), 151-157.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. i Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E. i Rahtz, D. E. (2000). *Advances in quality of life theory and research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Eftekhari, A., Zoellner, L. A. i Vigil, S. A. (2009). Patterns of emotion regulation and psychopathology. *Anxiety, Stress and Coping*, 22(5), 571-586.
- Ehlers, A. i Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 38(4), 319-345.
- Ehlers, A., Clark, D. M., Hackmann, A., McManus, F. i Fennell, M. (2005). Cognitive therapy for post-traumatic stress disorder: development and evaluation. *Behaviour Research and Therapy*, 43(4), 413-431.
- Ehring, T. i Quack, D. (2010). Emotion regulation difficulties in trauma survivors: the role of trauma type and PTSD symptom severity. *Behavior Therapy*, 41(4), 587-598.
- Elder, G. H. i Clipp, E. C. (1989). Combat Experience and Emotional Health — Impairment and Resilience in Later Life. *Journal of Personality*, 57(2), 311-341.
- Ferrajao, P. C. i Oliveira, R. A. (2016). The effects of combat exposure, abusive violence, and sense of coherence on PTSD and depression in Portuguese colonial war veterans. *Psychological Trauma*, 8(1), 1-8.

- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (4. izdanje). London: SAGE Publications Ltd.
- Flaskerud, J. H. (2016). Emotional Reactions to War: What's in a Name? *Issues in Mental Health Nursing*, 37(8), 609-612.
- Foa, E. B. i Kozak, M. J. (1986). Emotional processing of fear: exposure to corrective information. *Psychological Bulletin*, 99(1), 20-35.
- Folkman, S. (1984). Personal control and stress and coping processes: a theoretical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 839-852.
- Folkman, S. i Lazarus, R. S. (2011). *Ways of coping questionnaire (WOC)*. Jastrebarsko: Naklada Slap d.o.o.
- Forbes, D., Creamer, M. i Biddle, D. (2001). The validity of the PTSD checklist as a measure of symptomatic change in combat-related PTSD. *Behaviour Research and Therapy*, 39(8), 977-986.
- Forbes, D., Creamer, M., Bisson, J. I., Cohen, J. A., Crow, B. E., Foa, E. B., Ursano, R. J. (2010). A Guide to Guidelines for the Treatment of PTSD and Related Conditions. *Journal of Traumatic Stress*, 23(5), 537-552.
- Ford, J. D., Schnurr, P. P., Friedman, M. J., Green, B. L., Adams, G. i Jex, S. (2004). Posttraumatic stress disorder symptoms, physical health, and health care utilization 50 years after repeated exposure to a toxic gas. *Journal of Traumatic Stress*, 17(3), 185-194.
- Fordyce, M. W. (1998). A review of results on the happiness measures: A 60-second index of happiness and mental health. *Social Indicators Research*, 20, 355-381.
- Forman-Hoffman, V. L., Carney, C. P., Sampson, T. R., Peloso, P. M., Woolson, R. F., Black, D. W. i Doebbeling, B. N. (2005). Mental health comorbidity patterns and impact on quality of life among veterans serving during the first Gulf War. *Quality of Life Research*, 14(10), 2303-2314.
- Frewen, P. A. i Lanius, R. A. (2006). Toward a psychobiology of posttraumatic self-dysregulation: reexperiencing, hyperarousal, dissociation, and emotional numbing. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1071, 110-124.
- Gates, M. A., Holowka, D. W., Vasterling, J. J., Keane, T. M., Marx, B. P. i Rosen, R. C. (2012). Posttraumatic stress disorder in veterans and military personnel: epidemiology, screening, and case recognition. *Psychological Services*, 9(4), 361-382.

Literatura

- Gutner, C. A., Rizvi, S. L., Monson, C. M. i Resick, P. A. (2006). Changes in coping strategies, relationship to the perpetrator, and posttraumatic distress in female crime victims. *Journal of Traumatic Stress*, 19(6), 813-823.
- Guyker, W. M., Donnelly, K., Donnelly, J. P., Dunnam, M., Warner, G. C., Kittleson, J., Bradshaw, C. B., Alt, M. I Meier, S. T. (2013). Dimensionality, reliability, and validity of the combat experiences scale. *Military Medicine*, 178(4), 377-384.
- Harvey, A. G. i Bryant, R. A. (2002). Acute stress disorder: a synthesis and critique. *Psychological Bulletin*, 128(6), 886-902.
- Hines, L. A., Sundin, J., Rona, R. J., Wessely, S. i Fear, N. T. (2014). Posttraumatic stress disorder post Iraq and Afghanistan: prevalence among military subgroups. *Canadian Journal of Psychiatry*, 59(9), 468-479.
- Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I. i Koffman, R. L. (2004). Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems, and barriers to care. *The New England Journal of Medicine*, 351(1), 13-22.
- Hoge, C. W., Castro, C. A., Messer, S. C., McGurk, D., Cotting, D. I. i Koffman, R. L. (2008). Combat duty in Iraq and Afghanistan, mental health problems and barriers to care. *US Army Medical Department Journal*, 7-17.
- Hoge, C. W., Riviere, L. A., Wilk, J. E., Herrell, R. K. i Weathers, F. W. (2014). The prevalence of post-traumatic stress disorder (PTSD) in US combat soldiers: a head-to-head comparison of DSM-5 versus DSM-IV-TR symptom criteria with the PTSD checklist. *Lancet Psychiatry*, 1(4), 269-277.
- Hoge, C. W. i Warner, C. H. (2014). Estimating PTSD Prevalence in US Veterans: Considering Combat Exposure, PTSD Checklist Cutpoints, and DSM-5. *Journal of Clinical Psychiatry*, 75(12), E1439-E1441. doi: Doi 10.4088/Jcp.14com09616
- Horeish, D., Solomon, Z., Zerach, G. i Ein-Dor, T. (2011). Delayed-onset PTSD among war veterans: the role of life events throughout the life cycle. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46(9), 863-870.
- Hunt, N. i Evans, D. (2004). Predicting traumatic stress using emotional intelligence. *Behaviour Research and Therapy*, 42(7), 791-798.
- Jennings, P. A., Aldwin, C. M., Levenson, M. R., Spiro, A. i Mroczek, D. K. (2006). Combat exposure, perceived benefits of military service, and wisdom in later life — Findings from the normative aging study. *Research on Aging*, 28(1), 115-134.

- Johansen, V. A., Wahl, A. K., Eilertsen, D. E., Weisaeth, L. i Hanestad, B. R. (2007). The predictive value of post-traumatic stress disorder symptoms for quality of life: a longitudinal study of physically injured victims of non-domestic violence. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5.
- Johnsen, B. H., Eid, J., Laberg, J. C. i Thayer, J. F. (2002). The effect of sensitization and coping style on post-traumatic stress symptoms and quality of life: two longitudinal studies. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43(2), 181-188.
- Jones, E. (2010). Shell Shock at Maghull and the Maudsley: Models of Psychological Medicine in the UK. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 65(3), 368-395.
- Jukić, V. (2013). Postraumatski stresni poremećaj (PTSP): povijesni, medicinsko-psihijatrijski i socijalni aspekti. *Motrišta* (69-70), 15.
- Kaliterna-Lipovčan, L. i Prizmić-Larsen, Z. (2006). *Kvaliteta življenja, životno zadovoljstvo i osjećaj sreće u Hrvatskoj i Europskoj uniji*. Zagreb: Institut za javne Financije, Zaklada Friedrich Ebert.
- Kang, S., Aldwin, C. M., Choun, S. i Spiro, A., 3rd. (2016). A Life-span Perspective on Combat Exposure and PTSD Symptoms in Later Life: Findings From the VA Normative Aging Study. *Gerontologist*, 56(1), 22-32.
- Karatzias, T., Chouliara, Z., Power, K., Brown, K., Begum, M., McGoldrick, T. i MacLean, R. (2013). Life satisfaction in people with post-traumatic stress disorder. *Journal of Mental Health*, 22(6), 501-508.
- Kashdan, T. B., Breen, W. E. i Julian, T. (2010). Everyday strivings in war veterans with posttraumatic stress disorder: suffering from a hyper-focus on avoidance and emotion regulation. *Behavior Therapy*, 41(3), 350-363.
- Keane, T. M., Fairbank, J. A., Caddell, J. M., Zimering, R. T., Taylor, K. L. i Mora, C. A. (1989). Clinical evaluation of a measure to assess combat exposure. *Psychological Assessment*, 1, 53-55.
- Khouzam, H. R. (2008). Posttraumatic stress disorder and aging. *Postgrad Med*, 120(3), 122-129.
- Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S., Milanak, M. E., Miller, M. W., Keyes, K. M. i Friedman, M. J. (2013). National estimates of exposure to traumatic events and PTSD prevalence using DSM-IV and DSM-5 criteria. *Journal of Traumatic Stress*, 26(5), 537-547.
- Kimerling, R., Clum, G. A. i Wolfe, J. (2000). Relationships among trauma exposure, chronic posttraumatic stress disorder symptoms, and self-repor-

Literatura

- ted health in women: Replication and extension. *Journal of Traumatic Stress*, 13(1), 115-128.
- Knežević, M., Krupić, D. i Šućurović, S. (2016). Coping Strategies in War Veterans 20 Years after the Exposure to Extreme Stress. *Društvena Istraživanja*, 25(3), 353-370.
- Knežević, M., Krupić, D. i Šućurović, S. (2017). Emotional competence and combat-related PTSD symptoms in Croatian Homeland War Veterans. *Društvena istraživanja*, 26(1), 1-18.
- Komar, Z., Lončar, M., Vukušić, H., Dijanić Plašč, I., Folnegović-Grošić, P., Groznica, I. i Henigsberg, H. (2010). Percepcija obolijevanja od PTSP-a kod hrvatskih branitelja. *Medix* (89/90), 3.
- Komar, Z. i Vukušić, H. (1999). *Post-traumatic stress disorder in Croatian war veterans: prevalence and psychosocial characteristics*. (rad predstavljen na simpoziju Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti «Novi uvidi u post traumatski stresni poremećaj», Zagreb.
- Koren, D., Norman, D., Cohen, A., Berman, J. i Klein, E. M. (2005). Increased PTSD risk with combat-related injury: a matched comparison study of injured and uninjured soldiers experiencing the same combat events. *American Journal of Psychiatry*, 162(2), 276-282.
- Kozarić-Kovačić, D., Hercigonja, D. K. i Grubisic-Ilic, M. (2001). Posttraumatic stress disorder and depression in soldiers with combat experiences. *Croatian Medical Journal*, 42(2), 165-170.
- Kozarić-Kovačić, D., Kovačić, Z. i Rukavina, L. (2007). Posttraumatski stresni poremećaj. *Medix*, 71, 5.
- Krause, E. D., Kaltman, S., Goodman, L. A. i Dutton, M. A. (2008). Avoidant coping and PTSD symptoms related to domestic violence exposure: a longitudinal study. *Journal of Traumatic Stress*, 21(1), 83-90.
- Lawton, M. P., Moss, M. i Duhamel, L. M. (1995). The Quality of Daily-Life among Elderly Care Receivers. *Journal of Applied Gerontology*, 14(2), 150-171.
- Lazarus, R. S. (1993). Coping Theory and Research — Past, Present, and Future. *Psychosom Med*, 55(3), 234-247.
- Lončar, M., Plašč, I. D., Bunjevac, T., Hrabač, P., Jakšić, N., Kozina, S., Henigsberg, N., Sagud, M. I Marčinko, D. (2014). Predicting symptom clusters of posttraumatic stress disorder (PTSD) in Croatian war veterans: the role of socio-demographics, war experiences and subjective quality of life. *Psychiatria Danubina*, 26(3), 231-238.

- Lučev, I. i Tadinac, M. (2010). Provjera dvaju modela subjektivne dobrobiti te povezanosti zadovoljstva životom, demografskih varijabli i osobina ličnosti. *Migracijske i etničke teme*, 26(3), 263-296.
- Lunney, C. A. i Schnurr, P. P. (2007). Domains of quality of life and symptoms in male veterans treated for posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 20(6), 955-964.
- Markanović, D. i Jokić-Begić, N. (2011). Kvaliteta života psihički bolesnih osoba. In G. Vuletić (Ed.), *Kvaliteta života i zdravlje — elektroničko izdanje* Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
- Marshall, R. D., Turner, J. B., Lewis-Fernandez, R., Koenan, K., Neria, Y. i Dohrenwend, B. P. (2006). Symptom patterns associated with chronic PTSD in male veterans — New findings from the National Vietnam Veterans Readjustment Study. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 194(4), 275-278.
- Mayer, J. D., Caruso, D. R. i Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27(4), 267-298.
- McCarroll, J. E., Ursano, R. J. i Fullerton, C. S. (1995). Symptoms of PTSD following recovery of war dead: 13-15-month follow-up. *American Journal of Psychiatry*, 152(6), 939-941.
- McDonald, S. D. i Calhoun, P. S. (2010). The diagnostic accuracy of the PTSD Checklist: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 30(8), 976-987.
- McFarlane, A. C. (2010). The long-term costs of traumatic stress: intertwined physical and psychological consequences. *World Psychiatry*, 9(1), 3-10.
- Mellor, D., Cummins, R. A. i Loquet, C. (1999). The gold standard for life satisfaction: Confirmation and elaboration using an imaginary scale and qualitative interview. *International Journal of Social Research Methodology*, 2(4), 263-278.
- Miller, M. W., Wolf, E. J., Martin, E., Kaloupek, D. G. i Keane, T. M. (2008). Structural equation modeling of associations among combat exposure, PTSD symptom factors, and Global Assessment of Functioning. *Journal of Rehabilitation Research and Development*, 45(3), 359-369.
- Ministarstvo branitelja (2012). Istraživanje pobola i smrtnosti *Rezultati rada u dvije godine mandata*. Zagreb: Ministarstvo branitelja.
- Ministarstvo ratnih veterana Sjedinjenih Američkih Država (2017). PTSD: National Center for PTSD. Pribavljeno 22. prosinca 2016. s adrese <http://www.ptsd.va.gov/index.asp>

Literatura

- Mišura, D. (2011). Model održive sreće. U G. Vuletić (ur.), *Kvaliteta života i zdravlje-elektroničko izdanje*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
- Morris, M. C. i Rao, U. (2013). Psychobiology of PTSD in the acute aftermath of trauma: Integrating research on coping, HPA function and sympathetic nervous system activity. *Asianian Journal of Psychiatry*, 6(1), 3-21.
- Odbor za zakonodavstvo Hrvatskoga sabora (2000). Deklaracija o Domovinskom ratu. Zagreb: Narodne novine d.d.
- Olff, M., Sijbrandij, M., Opmeer, B. C., Carlier, I. V. E. i Gersons, B. P. R. (2009). The structure of acute posttraumatic stress symptoms: »Reexperiencing«, »Active avoidance«, »Dysphoria«, and »Hyperarousal«. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(5), 656-659.
- Ozer, E. J., Best, S. R., Lipsey, T. L. i Weiss, D. S. (2003). Predictors of post-traumatic stress disorder and symptoms in adults: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 129(1), 52-73.
- Paella, M. L., Hruska, B. i Delahanty, D. L. (2013). The physical health consequences of PTSD and PTSD symptoms: a meta-analytic review. *Journal of Anxiety Disorders*, 27(1), 33-46.
- Page, W. F. (1988). A Report of the Longitudinal Follow-up of Former Prisoners of War of World War II and the Korean Conflict: Data on Depressive Symptoms from the 1984-1985 Questionnaire. *Final report to the Veterans Administration under contract V101(93)P-1088*. Washington, DC.: Medical Follow-up Agency, Institute of Medicine.
- Palmer, B. W. i Raskind, M. A. (2016). Posttraumatic Stress Disorder and Aging. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 24(3), 177-180.
- Peterson, A. L., Luethcke, C. A., Borah, E. V., Borah, A. M. i Young-McCaughan, S. (2011). Assessment and treatment of combat-related PTSD in returning war veterans. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 18(2), 164-175.
- Pietrzak, R. H., Goldstein, M. B., Malley, J. C., Rivers, A. J. i Southwick, S. M. (2010). Structure of posttraumatic stress disorder symptoms and psychosocial functioning in Veterans of Operations Enduring Freedom and Iraqi Freedom. *Psychiatry Research*, 178(2), 323-329.
- Pietrzak, R. H., Harpaz-Rotem, I. i Southwick, S. M. (2011). Cognitive-behavioral coping strategies associated with combat-related PTSD in treatment-seeking OEF-OIF Veterans. *Psychiatry Research*, 189(2), 251-258.
- Plačko, V. (1999). Vojni invalidi Domovinskog rata na području Križevaca i posttraumatski stresni poremećaji. *Polemos*, 2(1-2), 171-217.

- Rakovac, M. i Heimer, S. (2007). *Što je kvaliteta života, kako je mjeriti i kako je tjelesna aktivnost može unaprijediti*. Rat predstavljen na međunarodnoj znanstveno-stručnoj konferenciji Sport za sve u funkciji unapređenja kvalitete života održanoj u Zagrebu.
- Rapaport, M. H., Clary, C., Fayyad, R. i Endicott, J. (2005). Quality-of-life impairment in depressive and anxiety disorders. *American Journal of Psychiatry*, 162(6), 1171-1178.
- Richardson, L. K., Frueh, B. C. i Acierno, R. (2010). Prevalence estimates of combat-related post-traumatic stress disorder: critical review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(1), 4-19.
- Sachs-Ericsson, N., Joiner, T. E., Cogle, J. R., Stanley, I. H. i Sheffler, J. L. (2016). Combat Exposure in Early Adulthood Interacts with Recent Stressors to Predict PTSD in Aging Male Veterans. *Gerontologist*, 56(1), 82-91.
- Santiago, P. N., Ursano, R. J., Gray, C. L., Pynoos, R. S., Spiegel, D., Lewis-Fernandez, R., Fullerton, C. S. (2013). A systematic review of PTSD prevalence and trajectories in DSM-5 defined trauma exposed populations: intentional and non-intentional traumatic events. *Plos One*, 8(4), e59236.
- Schnurr, P. P., Lunney, C. A., Bovin, M. J. i Marx, B. P. (2009). Posttraumatic stress disorder and quality of life: extension of findings to veterans of the wars in Iraq and Afghanistan. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 727-735.
- Schok, M. L. i de Vries, J. (2005). Predicting overall quality of life and general health of veterans with and without health problems. *Military Psychology*, 17(2), 89-100.
- Seal, K. H., Bertenthal, D., Miner, C. R., Sen, S. i Marmar, C. (2007). Bringing the war back home: mental health disorders among 103,788 US veterans returning from Iraq and Afghanistan seen at Department of Veterans Affairs facilities. *Archives of International Medicine*, 167(5), 476-482.
- Sharkansky, E. J., King, D. W., King, L. A., Wolfe, J., Erickson, D. J. i Stokes, L. R. (2000). Coping with Gulf War combat stress: Mediating and moderating effects. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(2), 188-197.
- Simms, L. J., Watson, D. i Doebbeling, B. N. (2002). Confirmatory factor analyses of posttraumatic stress symptoms in deployed and nondeployed veterans of the Gulf War. *Journal of Abnormal Psychology*, 111(4), 637-647.
- Slavuj, L. (2012). Objektivni i subjektivni pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života. *Geoadria*, 17(1), 73-92.

Literatura

- Smid, G. E., Mooren, T. T. M., van der Mast, R. C., Gersons, B. P. R. i Kleber, R. J. (2009). Delayed Posttraumatic Stress Disorder: Systematic Review, Meta-Analysis, and Meta-Regression Analysis of Prospective Studies. *Journal of Clinical Psychiatry*, 70(11), 1572-1582.
- Solomon, Z., Mikulincer, M. i Benbenishty, R. (1989). Locus of control and combat-related post-traumatic stress disorder: the intervening role of battle intensity, threat appraisal and coping. *British Journal of Clinical Psychology*, 28 (Pt 2), 131-144.
- Spiro, A., 3rd, Schnurr, P. P. i Aldwin, C. M. (1994). Combat-related posttraumatic stress disorder symptoms in older men. *Psychology and Aging*, 9(1), 17-26.
- Stein, M. B., Walker, J. R., Hazen, A. L. i Forde, D. R. (1997). Full and partial posttraumatic stress disorder: Findings from a community survey. *American Journal of Psychiatry*, 154(8), 1114-1119.
- Sučević, D., Momirović, A., Fruk, G. i Augustin, B. (2004). *Kognitivni neverbalni test - KNT*. Jastrebarsko: Naklada Slap Ltd.
- Sutker, P. B., Davis, J. M., Uddo, M. i Ditta, S. R. (1995). War Zone Stress, Personal Resources, and Ptsd in Persian-Gulf-War Returnees. *Journal of Abnormal Psychology*, 104(3), 444-452.
- Šućurović, S. (2014). *Kvaliteta života hrvatskih branitelja s izraženim simptomima PTSP-a. Neobjavljeni diplomski rad*, zagreb, Hrvatski studiji.
- Takšić, V. (2003). Emotional regulation and control questionnaire: factor structure. *Psychological Topics*(12), 43-54.
- Takšić, V. (2002). *Upitnici emocionalne inteligencije (kompetentnosti) UEK* (Vol. 1). Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Takšić, V., Mohrić, T. i Munjas, R. (2006). Emocionalna inteligencija: teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom. *Društvena istraživanja*, (4-5 (84-85)), 24.
- Tedeschi, R. G. i McNally, R. J. (2011). Can we facilitate posttraumatic growth in combat veterans? *American Psychologist*, 66(1), 19-24.
- Thomas, J. L., Wilk, J. E., Riviere, L. A., McGurk, D., Castro, C. A. i Hoge, C. W. (2010). Prevalence of mental health problems and functional impairment among active component and National Guard soldiers 3 and 12 months following combat in Iraq. *Archives of General Psychiatry*, 67(6), 614-623.
- Tull, M. T., Barrett, H. M., McMillan, E. S. i Roemer, L. (2007). A preliminary investigation of the relationship between emotion regulation difficulties and posttraumatic stress symptoms. *Behavior Therapy*, 38(3), 303-313.

- Vidaković, B., Uljanić, I., Perić, B., Grgurević, J. i Sonicki, Z. (2016). Myofascial pain of the head and neck among Croatian war veterans treated for depression and posttraumatic stress disorder. *Psychiatria Danubina*, 28(1), 73-76.
- Vincek, A. (2016). *Strategije suočavanja sa stresom i izloženost borbi kod veterana Domovinskog rata*. Diplomski rad. Zagreb, Hrvatski studiji.
- Vogt, D., Smith, B., Elwy, R., Martin, J., Schultz, M., Drainoni, M. L. i Eisen, S. (2011). Predeployment, deployment, and postdeployment risk factors for posttraumatic stress symptomatology in female and male OEF/OIF veterans. *Journal of Abnormal Psychology*, 120(4), 819-831.
- Vogt, D. S. i Tanner, L. R. (2007). Risk and resilience factors for posttraumatic stress symptomatology in Gulf War I veterans. *Journal of Traumatic Stress*, 20(1), 27-38.
- Wilson, J. P. (1994). The historical evolution of PTSD diagnostic criteria: from Freud to DSM-IV. *Journal of Traumatic Stress*, 7(4), 681-698.
- Wisco, B. E., Marx, B. P., Wolf, E. J., Miller, M. W., Southwick, S. M. i Pietrzak, R. H. (2014). Posttraumatic stress disorder in the US veteran population: results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *Journal of Clinical Psychiatry*, 75(12), 1338-1346.
- Xue, C., Ge, Y., Tang, B. H., Liu, Y., Kang, P., Wang, M. i Zhang, L. L. (2015). A Meta-Analysis of Risk Factors for Combat-Related PTSD among Military Personnel and Veterans. *Plos One*, 10(3).
- Yehuda, R. (2001). Biology of posttraumatic stress disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 62 (17), 41-46.
- Yehuda, R. (2004). Risk and resilience in posttraumatic stress disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 65 (1), 29-36.
- Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji. *Narodne novine*, br. 19/2013.
- Zatzick, D. F., Marmar, C. R., Weiss, D. S., Browner, W. S., Metzler, T. J., Golding, J. M., Stewart, A., Schlenger, W. E. i Wells, K. B. (1997). Posttraumatic stress disorder and functioning and quality of life outcomes in a nationally representative sample of male Vietnam veterans. *American Journal of Psychiatry*, 154(12), 1690-1695.
- Zeiss, R. A. i Dickman, H. R. (1989). PTSD 40 years later: incidence and person-situation correlates in former POWs. *Journal of Clinical Psychology*, 45(1), 80-87.
- Zerach, G., Greene, T., Ginzburg, K. i Solomon, Z. (2014). The Relations Between Posttraumatic Stress Disorder and Persistent Dissociation Among

Ex-Prisoners of War: A Longitudinal Study. *Psychological Trauma-Theory Research Practice and Policy*, 6(2), 99-108.

3. poglavlje

- Armistead-Jehle, P., Johnston, S. L., Wade, N. G. i Ecklund, C. J. (2011). Post-traumatic stress in US Marines: The role of unit cohesion and combat exposure. *Journal of Counseling & Development*, 89(1), 81-88.
- Atran, S., Sheikh, H. i Gomez, A. (2014). Devoted actors sacrifice for close comrades and sacred cause. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(50), 17702-17703.
- Banfield, E. (1958). *The moral basis of a backward society*. New York: Free Press.
- Baumeister, R. F. i Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin*, 117(3), 497.
- Beal, D. J., Cohen, R. R., Burke, M. J. i McLendon, C. L. (2003). Cohesion and performance in groups: a meta-analytic clarification of construct relations.
- Boyd, R. i Richerson, P. J. (2005). *The origin and evolution of cultures*. Oxford University Press.
- Brawley, L.R, Carron, A.V. i Widmeyer, W.N. (1988). Exploring the relationship between cohesion and group resistance to disruption. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 10, 199-213.
- Browne, T., Hull, L., Horn, O., Jones, M., Murphy, D., Fear, N. T., Greenbert, N., French, C., Rona, R.J., Wessely i S., Hotopf, M. (2007). Explanations for the increase in mental health problems in UK reserve forces who have served in Iraq. *The British Journal of Psychiatry*, 190(6), 484-489.
- Carron, A. V. (1982). Cohesiveness in Sport Groups: Interpretations ani Considerations. *Journal of Sport psychology*, 4(2), 123-138.
- Carron, A. V., Brawley, L. R., i Widmeyer, W. N. (1998). The measurement of cohesiveness in sport groups. *Advances in sport and exercise psychology measurement*, 213-226.
- Carron, A.V. i Brawley, L. R. (2000). «Cohesion: Conceptual and measurement issues». *Small Group Research*. 31 (1): 89-106.
- Casey-Campbell, M. i Martens, M. L. (2009). Sticking it all together: A critical assessment of the group cohesion-performance literature. *International Journal of Management Reviews*, 11(2), 223-246.

- Chan, R. K., Cheung, C. K. i Peng, I. (2004). Social capital and its relevance to the Japanese-model welfare society. *International Journal of Social Welfare*, 13(4), 315-324.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, 94, S95-S120.
- Coser, L. A. (1956). *The functions of social conflict* (Vol. 9). Routledge.
- Dickstein, B. D., Steenkamp, M. M. i Benson, T. A. (2010). Unit cohesion and PTSD symptom severity in Air Force medical personnel. *Military medicine*, 175(7), 482.
- Doolittle, A. i Faul, A. C. (2013). Civic engagement scale: A validation study. *Sage Open*, 3(3), 2158244013495542.
- Evans, C. R. i Dion, K. L. (1991). Group cohesion and performance. A meta-analysis. *Small group research*, 22(2), 175-186.
- Festinger, L. (1950). Informal social communication. *Psychological Review*, 57, 271-282
- Festinger, L.; Schachter, S. i Back, K. (1950). *The Spatial Ecology of Group Formation* str. 141-161. Social Pressure in Informal Groups. Stanford University Press: Stanford.
- Fried, L. P., Carlson, M. C., Freedman, M., Frick, K. D., Glass, T. A., Hill, J. i Wasik, B. A. (2004). A social model for health promotion for an aging population: initial evidence on the Experience Corps model. *Journal of Urban Health*, 81(1), 64-78.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press Paperbacks.
- Glass, T. A., Freedman, M., Carlson, M. C., Hill, J., Frick, K. D., Ialongo, N., Rebok, G.W., Seeman, T., Tielsch, J. M. i Wasik, B. A. (2004). Experience Corps: design of an intergenerational program to boost social capital and promote the health of an aging society. *Journal of Urban Health*, 81(1), 94-105.
- Griffith, J. (2002). Multilevel analysis of cohesion's relation to stress, well-being, identification, disintegration, and perceived combat readiness. *Military Psychology*, 14(3), 217.
- Griffith, J. i Vaitkus, M. (1999). Relating cohesion to stress, strain, disintegration, and performance: An organizing framework. *Military Psychology*, 11(1), 27.
- Gross, N. i Martin, W. E. (1952). On group cohesiveness. *American Journal of Sociology*, 42, 546-554.

Literatura

- Grubiša, D. (2010). Anti-corruption policy in Croatia: benchmark for EU accession. *Politička misao*, (05), 69-95.
- Grunewald, T. L., Karlamangla, A. S., Greendale, G. A., Singer, B. H. i Seeman, T. E. (2007). Feelings of usefulness to others, disability, and mortality in older adults: The MacArthur study of successful aging. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 62(1), P28-P37.
- Henderson, W. D. (1985). *Cohesion, the Human Element in Combat*. NATIONAL DEFENSE UNIV FORT MCNAIR DC.
- Ingraham, L. H. (1984). *The boys in the barracks*. Philadelphia, PA: Institute for the Study of Human Issues.
- Kameda, T. i Tindale, R. S. (2006). Groups as adaptive devices: Human docility and group aggregation mechanisms in evolutionary context. *Evolution and social psychology*, 317-341.
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., Lochner, K. i Prothrow-Stith, D. (1997). Social capital, income inequality, and mortality. *American journal of public health*, 87(9), 1491-1498.
- King, L. A., King, D. W., Vogt, D. S., Knight, J. i Samper, R. E. (2006). Deployment risk and resilience inventory: A collection of measures for studying deployment-related experiences of military personnel and veterans. *Military Psychology*, 18, 89-120.
- Knack, S. i Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly journal of economics*, 112(4), 1251-1288.
- Laffaye, C., Cavella, S., Drescher, K., i Rosen, C. (2008). Relationships among PTSD symptoms, social support, and support source in veterans with chronic PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 21(4), 394.
- Lott, A. J., i Lott, B. E. (1965). Group cohesiveness as interpersonal attraction: a review of relationships with antecedent and consequent variables. *Psychological bulletin*, 64(4), 259.
- Lynch, J. W., Kaplan, G. A., Pamuk, E. R., Cohen, R. D., Heck, K. E., Balfour, J. L. i Yen, I. H. (1998). Income inequality and mortality in metropolitan areas of the United States. *American Journal of Public Health*, 88(7), 1074-1080.
- Manning, F. J. i Ingraham, L. H. (1983). *An investigation into the value of unit cohesion in peacetime* (No. WRAIR-NP-83-005). WALTER REED ARMY INST OF RESEARCH WASHINGTON DC DIV OF NEUROPSYCHIATRY.

- Marijan, D. (2008). Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.—1991. *Časopis za suvremenu povijest*, 40(1), 47-63.
- Mikloušić, I. i Jong, J. (2014). Ritual and intragroup relations during the Croatian homeland war. Presented at the annual meeting of the Human Behavior and Evolution Society, Natal, Brazil.
- Mudrack, P. E. (1989). Group cohesiveness and productivity: A closer look. *Human Relations*, 42(9), 771-785.
- Mullen, B. i Copper, C. (1994). The relation between group cohesiveness and performance: An integration.
- Murphy, R. F. (1957). Intergroup hostility and social cohesion. *American Anthropologist*, 59(6), 1018-1035.
- Okamoto, K. i Tanaka, Y. (2004). Subjective usefulness and 6-year mortality risks among elderly persons in Japan. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 59(5), P246-P249.
- Oliver L. W., Harman J., Hoover E., Hayes S. M. i Pandhi N. A. (1999). A quantitative integration of the military cohesion literature. *Military Psychology* 11(1):57-83
- Oliver, L. W. (1990). The relationship of cohesion and performance: A meta-analysis and critique of the literature. *Unpublished manuscript, US Army Research Institute*.
- Paskevich, D. M., Estabrooks, P. A., Brawley, L. R. i Carron, A. V. (2001). Group cohesion in sport and exercise. *Handbook of sport psychology*, 2, 472-494.
- Putnam, R. (2001). Social capital: Measurement and consequences. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 41-51.
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community. *The american prospect*, 4(13), 35-42.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of democracy*, 6(1), 65-78.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. In *Culture and politics* (str. 223-234). Palgrave Macmillan US.
- Putnam, R. D. (2002). *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society*. Oxford University Press.
- Richey, S. (2007). Manufacturing trust: Community currencies and the creation of social capital. *Political Behavior*, 29(1), 69-88.
- Rothstein, B. i Stolle, D. (2002). How political institutions create and destroy social capital: An institutional theory of generalized trust. U *Delivery at*

Literatura

- the Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, August-September.
- Sherif, M. (1956) Experiments in group conflicts. *Scientific American*, 195, 54-8.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. i Sherif, C. (1961). *Inter-group conflict and cooperation: The Robbers Cave experiment*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Shils, E. A. (1950). Primary groups in the American army. *Continuities in social research: Studies in the scope and method of the American soldier*, 16-39.
- Shils, E. A. i Janowitz, M. (1948). Cohesion and disintegration in the Wehrmacht in World War II. *Public Opinion Quarterly*, 12(2), 280-315.
- Siebold, G. L. (1999). The evolution of the measurement of cohesion. *Military Psychology*, 11(1), 5.
- Simmel, G. (1955). *Conflict and the Web of Group-Affiliations*. New York: Free Press.
- Solomon, Z., Mikulincer, M. i Benbenishty, R. (1989). Locus of control and combat-related post-traumatic stress disorder: The intervening role of battle intensity, threat appraisal and coping. *British Journal of Clinical Psychology*, 28(2), 131-144.
- Stein, A. A. (1976). Conflict and cohesion: A review of the literature. *Journal of conflict resolution*, 20(1), 143-172.
- Stogdill, R. M. (1972). Group productivity, drive, and cohesiveness. *Organizational behavior and human performance*, 8(1), 26-43.
- Stolle, D. (1998). Bowling together, bowling alone: The development of generalized trust in voluntary associations. *Political psychology*, 497-525.
- Swann Jr, W. B., Gómez, A., Huici, C., Morales, J. i Hixon, J. G. (2010). Identity fusion and self-sacrifice: Arousal as a catalyst of pro-group fighting, dying, and helping behavior. *Journal of personality and social psychology*, 99(5), 824.
- Štulhofer, A. (2004). Perception of corruption and the erosion of social capital in Croatia 1995—2003. *Politička misao*, (05), 74-86.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. U W. G. Austin i S. Worchel (ur.), *The social psychology of intergroup relations* (str. 33-č47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Uslaner, E. M. (1998). Social capital, television, and the «mean world»: Trust, optimism, and civic participation. *Political psychology*, 19(3), 441-467.

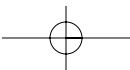
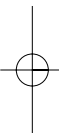
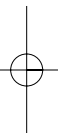
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge University Press.
- Uslaner, E. i Conley, R. (2003). Civic engagement and particularized trust. *American Politics Research*, 31(4), 331-360.
- Whitehouse, H., McQuinn, B., Buhrmester, M. i Swann, W. B. (2014). Brothers in Arms: Libyan revolutionaries bond like family. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(50), 17783-17785.
- Wilson, D. S., O'Brien, D. T. i Sesma, A. (2009). Human prosociality from an evolutionary perspective: Variation and correlations at a city-wide scale. *Evolution and human behavior*, 30(3), 190-200.
- Yamagishi, T., i Yamagishi, M. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan. *Motivation and emotion*, 18(2), 129-166.
- Zak, P. J., i Knack, S. (2001). Trust and growth. *The economic journal*, 111(470), 295-321.
- Žunec, O. (1998). Rat u Hrvatskoj 1991.—1995. 1. dio: Uzroci rata i operacije do Sarajevskog primirja. *Polemos*, 1(1), 57-89.

4. poglavlje

- Brewer, M. B. (1979). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological bulletin*, 86(2), 307.
- Dixon, A. L. (2007). Mattering in the later years: Older adults' experiences of mattering to others, purpose in life, depression, and wellness. *Adult-span Journal*, 6(2), 83-95.
- Erdelja, K., Stojaković, I. (2015). *Koraci kroz vrijeme 4.* — udžbenik povijesti u četvrtom razredu gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
- Harris, K., Gringart, E., i Drake, D. (2013). Military retirement: Reflections from former members of special operations forces. *Australian Army Journal*, 10(3), 97.
- Johnson, D. W. i Johnson, R. T. (1989). *Cooperation and competition: Theory and research*. Interaction Book Company.
- Kruglanski, A. W., Chen, X., Dechesne, M., Fishman, S., & Orehek, E. (2009). Fully committed: Suicide bombers' motivation and the quest for personal significance. *Political Psychology*, 30(3), 331-357.
- Motyl, M., Vail III, K. E. & Pyszczynski, T. (2009). Waging terror: Psychological motivation in cultural violence and peacemaking. U *The Impact of 9/11 on Psychology and Education* (str. 23-36). Palgrave Macmillan US.

Literatura

- Pinquart, M., i Sörensen, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: a meta-analysis.
- Popović, B. (2016). Od kulture otpornosti i zahvalnosti do društvenog priznanja. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 19(37), 33-50.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. U W. G. Austin & S. Worchel (ur.), *The social psychology of intergroup relations* (str. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

SAŽETAK

Ratna i poslijeratna iskustva čine vrlo specifičan set stresora koji je utjecao na živote branitelja Domovinskog rata. Za očekivati je kako su stres povezan s ratnim djelovanjem i poteškoće s povratkom u civilno društvo nakon rata ostavili traga na psihološku dobrobit ove populacije te utjecali na međuljudske odnose. Ovom knjigom željeli smo znanstveno pristupiti istraživanju karakteristika branitelja, prirode njihovih ratnih iskustava te potencijalnih posljedica koje su ta iskustva ostavila na njih kao pojedince, ali i na njihove odnose s obitelji, prijateljima i suborcima. Također, željeli smo istražiti kvalitetu potpore šire zajednice kako bismo osigurali podlogu za daljnji razvoj sustava psihosocijalne pomoći i podizanja kvalitete života hrvatskih branitelja.

U prvom poglavlju knjige donosimo kratak pregled činjenica o Domovinskom ratu kroz brojeve, datume te pojedine specifičnosti vezane uz ustroj Hrvatske vojske. Drugo poglavlje bavi se psihološkim posljedicama sudjelovanja u borbi te prikazuje rezultate istraživanja odnosa izloženosti borbi, strategija suočavanja sa stresom, emocionalne kompetentnosti, regulacije i kontrole, kvalitete života i posttraumatskih stresnih simptoma kod branitelja Domovinskog rata. U trećem poglavlju usmjerili smo se na čimbenike vezane uz intergrupnu (odnosi između branitelja i ostalih društvenih skupina) i intragrupnu dinamiku (odnose unutar grupe branitelja) te njihove posljedice na društveni kapital. Knjigu završavamo iskazima i mišljenjima samih branitelja o aktivnostima kojima bi se željeli baviti unutar braniteljskih udruga te preporukama za unapređenje politike prema ovoj populaciji.

Razumijevanjem navedenih procesa i odnosa, a uzimanjem u obzir specifičnosti Domovinskog rata i položaja hrvatskih branitelja, pokušali smo definirati ključne probleme i otvoriti vrata za osmišljavanje informiranih programa koji će na individualnoj i grupnoj razini pružati braniteljima potporu upravo u onim dijelovima koji su ključni kako bi se osiguralo njihovo nesmetano funkcioniranje u širem društvu. Neprepoznavanjem i nerazumijevanjem problema koje donosi rat učinjeni su brojni pro-

S. Šućurović, I. Mikloušić, M. Knežević: *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja*

pusti u pristupu braniteljskoj populaciji, no uvijek postoji mogućnost ispravljanja propusta i okretanja prema budućim koracima. Vjerujemo da će ovakvo rasvjetljavanje karakteristika i unutargrupnih odnosa u braniteljskoj populaciji ne samo osnažiti braniteljsku populaciju kako bi se njihovi potencijali za suradnju i suosjećanje usmjerili u svrhu poboljšanja kvalitete života branitelja, njihovih suboraca i obitelji, već i dugoročno pridonijeti boljitku lokalne zajednice u kojoj žive. U institucionalnim i pojedinačnim djelovanjima važno je služiti se znanstvenim temeljima, a ova studija može biti ishodište za ta djelovanja.

SUMMARY

Psychosocial Adjustment of Croatian Homeland War Veterans: Individual and Social Perspective

It is very well known that soldiers face diverse and severe stressors during active combat, but the impact of these stressors on one's psychological wellbeing, social relationships, and quality of life does not end with the conclusion of the armed conflict. This book presents the findings of several studies investigating psychosocial characteristics of Croatian Homeland War veterans, the nature of their war and post-war experiences, and the potential long-term effects of these experiences on their personal and social life. Our goal was to enable setting a groundwork for a more efficient system of psychosocial aid, in hope to eventually increase the well-being of this population.

The first chapter features a brief overview of the Croatian Homeland War through relevant numbers, dates and specific information related to the formation and structure of the Croatian Army. The second chapter addresses the issue of long-term psychological consequences of active combat. It presents findings from research on the relationship between combat exposure, coping strategies, emotional competence, regulation and control, quality of life and posttraumatic stress symptoms in Homeland War veterans. The third chapter focuses on intergroup (relations between veterans and other social groups) and intragroup dynamic (relationships within the veterans' population), as well as their impact on social capital. The final chapter presents the results of a survey examining preferred activities among veterans, focusing on their true needs and interests.

By understanding these processes and taking into account the specificities of the Homeland War and Croatian War veterans' status, we tried to define key issues that are important for designing programs that will provide support for veterans at both individual and group levels and ensure the improvement of the quality of their personal and social life. The lack of recognition and understanding of the consequences of the Home-

S. Šućurović, I. Mikloušić, M. Knežević: *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja*

land War has caused numerous oversights in institutional policies and public image of war veterans, but there is always a possibility and hope that we can do more. We hope our findings will empower Homeland War veterans to focus their potential for cooperation and compassion toward increasing their personal wellbeing, as well as the wellbeing of their comrades and their families, leaving a positive impact on the whole community. In both institutionally sanctioned or individually motivated activities and programs it is important to rely on sound scientific foundations. We believe this study can be a reference for such future endeavors.

○ AUTORIMA

Sandra Šućurović

Mag. psych. Sandra Šućurović (djevojačko Talić) rođena je 5. listopada 1973. godine u Gelsenkirchenu. Kvalificirala se za menadžera odnosa s javnošću na Medijskom učilištu Studia Intermedia i istovremeno upisala studij psihologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu te 2014. godine dobila titulu magistre psihologije. Od 1991. do 1995. godine sudjelovala je u obrani suvereniteta Republike Hrvatske kao pripadnica 1. gardijske brigade »Tigrovi«, 8. lakojužne brigade i 1. HG Zdruga. Nakon Domovinskog rata nastavlja raditi u Ministarstvu obrane do 2004. godine. Sudjelovala je u organizaciji 2. Svjetskih vojnih igara te vodila organizaciju niza sportskih događaja kao i projekata vezanih uz rad s braniteljskom populacijom. Potpredsjednica je Športskog društva veterana Domovinskog rata i osnivačica internetskog portala Braniteljski.hr. Područje interesa su joj braniteljske teme s naglaskom na istraživački pristup te psihologija u području sporta i vojna psihologija. Dobitnica je Rektorove nagrade za akademsku godinu 2012./2013. za rad »Zadovoljstvo kvalitetom života hrvatskih branitelja«. Među ostalim priznanjima ističu se i Spomenica Domovinskog rata, medalja »Ljeto 95.« te medalja »Oluja«. Voditeljica je projekta »Istraživanje psihosocijalnih čimbenika koji utječu na osnaživanje i podizanje kvalitete života hrvatskih branitelja« koji je proveo Zbor udruge veterana hrvatskih gardijskih postrojbi u suradnji s Hrvatskim studijima, Institutom Ivo Pilar i Udrugom specijalne policije te uz potporu Ministarstva branitelja.

Igor Mikloušić

Dr. sc. Igor Mikloušić psiholog je zaposlen kao viši asistent u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Diplomirao je psihologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2006. kao prvi u generaciji, a 2014. stječe doktorat iz psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. sc. Denisa Bratka i prof. dr. sc. Borisa Mlači-

ća. Područje interesa su mu psihologija ličnosti, evolucijska psihologija te psihologija moralnosti i suradnje. Sudjeluje u brojnim znanstvenim i tržišnim projektima u Institutu Pilar, između ostalog, 2008.—2009. kao istraživač na projektu »Hrvatska vojska, hrvatsko društvo« gdje se bavio analizom medijskog sadržaja vezanog uz Domovinski rat. Od 2013. godine istraživač je na studiji »Psihosocijalni čimbenici koji utječu na osnaživanje i podizanje kvalitete života hrvatskih branitelja« koju je proveo i koordinirao Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi u suradnji s Hrvatskim studijima, Institutom Ivo Pilar i Udrugom specijalne policije te uz potporu Ministarstva branitelja.

Martina Knežević

Dr. sc. Martina Knežević (djevojačko Zeba) zaposlena je kao poslijedoktorandica na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirala psihologiju. Doktorat znanosti stekla je na interdisciplinarnom sveučilišnom poslijediplomskom znanstvenom studiju »Jezik i kognitivna neuroznanost« Centra za poslijediplomske studije Sveučilišta u Zagrebu. Dobitnica je Fulbrightove stipendije za poslijedoktorande, stipendije za doktorande Hrvatske zaklade za znanost, Huygensove stipendije za izvrsne studente nizozemskog Ministarstva obrazovanja, kulture i znanosti te nagrade Rektora Sveučilišta u Zagrebu za studentski rad. Stručno se usavršavala desetomjesečnim boravkom na Sveučilištu u San Diegu, Kalifornija, SAD te desetomjesečnim boravkom na Sveučilištu u Amsterdamu, Nizozemska. 2013./2014. vodila je istraživanje pod nazivom »Socijalna kognicija u branitelja« u sklopu projekta »Istraživanje psihosocijalnih čimbenika koji utječu na osnaživanje i podizanje kvalitete života hrvatskih branitelja« koji je proveo Zbor udruga veterana hrvatskih gardijskih postrojbi u suradnji s Hrvatskim studijima, Institutom Ivo Pilar i Udrugom specijalne policije te uz potporu Ministarstva branitelja. Bila je suradnica odnosno voditeljica nekoliko domaćih i međunarodnih znanstvenih projekata, sudjelovala je na više znanstvenih skupova i edukacija u Hrvatskoj i inozemstvu te objavila znanstvene i stručne članke u domaćim i međunarodnim časopisima.